

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН СВІТУ»

Одеса , 2021

Міністерство освіти і науки України
Державний університет «Одеська політехніка»
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«Внутрішньополітичний розвиток країн світу»
для здобувачів вищої освіти спеціальності
291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

**Затверджено на засіданні кафедри
міжнародних відносин та права
Протокол №1 від «30» серпня 2021 р.**

Одеса - 2021

Конспект лекцій з дисципліни «Внутрішньополітичний розвиток країн світу» для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії / Укл.: В. О. Бабіна, І. М. Чістякова, І. В. Кудлай, І. Б. Кривдіна, Моїсеєва Т. М., Білоусов О. С. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 58 с.

Рецензент:

Марущак В. П., доктор наук державного управління, професор, завідувач кафедри права та законотворчого процесу Національної академії державного управління при Президентові України

Бабіна Валентина Олександрівна, Чістякова Ірина Миколаївна, Кудлай Ірина Володимирівна, Кривдіна Інна Борисівна, Моїсеєва Тетяна Миколаївна, Білоусов Олександр Сергійович.

Конспект лекцій з дисципліни «Внутрішньополітичний розвиток країн світу» для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 58 с.

У конспекті розміщений матеріал 8 лекцій, який характеризує політичні системи світу та політичну культуру, процеси і відносини в країнах світу. До того ж розглянуто політичні режими, еліти, ідеології, процеси та владу. Описані особливості політичних відносин та політичних комунікацій в країнах світу. Зазначена тематика відповідає змісту програми дисципліни «Внутрішньополітичний розвиток країн світу».

Крім загальних питань, у конспекті є навчальна література, яка може бути використана здобувачами вищої освіти при підготовці до лекційних та практичних занять.

Призначається для здобувачів вищої освіти денної форми навчання.

ЗМІСТ

Передмова	5
Лекція 1. Політична сфера суспільного життя. Політичні системи країн світу.....	6
Лекція 2. Політична влада та політичні режими в країнах світу.....	11
Лекція 3. Політичні еліти в країнах світу.....	15
Лекція 4. Політичне лідерство в країнах світу	20
Лекція 5. Держава. Вищі органи влади в державах світу	28
Лекція 6. Політичні партії, партійні системи в країнах світу	36
Лекція 7. Вибірчі системи в країнах світу.....	41
Лекція 8. Громадянське суспільство в країнах світу	51
Лекція 9. Політичні ідеології в країнах світу.....	60
СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ 2.....	64
Лекція 10. Політична культура в країнах світу.	64
Лекція 11. Політичні процеси в країнах світу.	73
Лекція 12. Реформації та трансформації у політиці.....	76
Лекція 13. Політичні відносини та політична діяльність в країнах світу.	86
Лекція 14. Політичні комунікації в країнах світу.....	89
Лекція 15. Сучасні політичні практики	93
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	101

Передмова

Дисципліна «Внутрішньополітичний розвиток країн світу» є складовою частиною вивчення циклу загальної підготовки вибіркової частини навчального плану і посідає важливе місце серед дисциплін, що викладаються у вищих навчальних закладах, які готують спеціалістів з міжнародних відносин.

Зміст курсу охоплює широке коло питань: політична сфера суспільного життя, політичне життя; політичні системи, їх типи і поширення у світі; політична влада та політичні режими в країнах світу; політичні еліти і політичне лідерство в країнах світу; основні форми держав, форми правління, органи законодавчої та виконавчої влади в країнах світу, форми державного устрою в сучасному світі; політичні партії, партійні системи, виборчі системи в країнах світу; громадські організації, громадянське суспільство в країнах світу; політичні ідеології та їх поширення в сучасному світі; політична культура, її види та поширення у світі; політичні процеси в країнах світу; політичні відносини, діяльність та комунікації в країнах світу.

Мета дисципліни: глибоке усвідомлення здобувачами вищої освіти особливостей розвитку політичних систем у державах світу, їх політичних інститутів, сутності політичних процесів, що відбуваються в країнах світу.

Завдання навчальної дисципліни:

- визначити особливості політичних систем країн світу;
- проаналізувати особливості політичних режимів у сучасному світі;
- виявити специфіку органів законодавчої та виконавчої влади, політичних процесів в різних країнах світу;
- визначити сутність політичних ідеологій та політичної культури в різних країнах світу.

В результаті вивчення дисципліни здобувачі вищої освіти повинні знати:

- основні положення всіх тем, передбачених навчально-тематичним планом;
- політичні системи, їх типи і поширення у світі;
- політичну владу та політичні режими в країнах світу;
- політичні еліти і політичне лідерство в країнах світу;
- основні форми держав, форми правління, органи законодавчої та виконавчої влади в країнах світу, форми державного устрою в сучасному світі;
- політичні партії, партійні системи, виборчі системи в країнах світу; громадські організації, громадянське суспільство в країнах світу;
- політичні ідеології та їх поширення в сучасному світі;
- політична культура, її види та поширення у світі;
- політичні процеси в країнах світу;
- політичні відносини, діяльність та комунікації в країнах світу.

Для вивчення дисципліни «Внутрішньополітичний розвиток країн світу» здобувачами вищої освіти передбачено такі форми занять - лекційні, практичні заняття і самостійна робота.

Призначається для здобувачів вищої освіти денної та заочної форми навчання.

Конспект лекцій підготовлено співробітниками кафедри міжнародних відносин та права Державного університету «Одеська політехніка».

Лекція 1. Політична сфера суспільного життя. Політичні системи країн світу.

1. Поняття і структура політичної системи.
2. Основні підсистеми політичної системи
3. Функції й типологія політичних систем.

1) Політичне життя суспільства є багатшаровою та багаторівневою системою, яка виявляється через певні, відносно автономні сфери. Оскільки суспільство, або суспільна сфера, є дуже складною системою, цілком зрозуміло, що різні дослідники виокремлюють ці підсфери по-різному. Зосередимось на соціально-економічній, політичній та духовній сферах. Соціально-економічну сферу можна було б розглянути як матеріально-виробничий базис суспільства, що "прошитий" соціально-економічними відносинами.

Духовну сферу, напевно, можна було б розглянути в контексті функціонування суспільної свідомості, морально-етичних норм, традицій, вірувань, політичної культури, суспільної психології, а під політичною сферою суспільства розумітимемо інтегральну, матричну сукупність політичних структур, відносин, діяльності та свідомості, що впливають на напрями розвитку суспільства, процеси управління й реалізуються під час виборювання, володіння та утримування контролю над владою.

Система — одне з основних понять політології, яке дає змогу скласти уявлення про суспільство у вигляді його абстрактної, спрощеної моделі чи окремих елементів.

Політична система суспільства — інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства. До неї належать законодавча, судова, виконавча системи, центральні, проміжні і місцеві системи управління (самоуправління), які базуються на принципах представництва та організації.

Завданням політичної системи суспільства — є забезпечення неперервності, взаємопов'язаності й координації діяльності різних політичних суб'єктів для досягнення поставлених цілей. Вона гармонізує суспільні відносини, визначає механізми вирішення соціальних конфліктів і запобігання кризовим явищам.

Політична система виникла з поділом суспільства на класи та появою держави. У процесі еволюції державно організованого суспільства вона все більше ускладнювалася та розгалужувалася.

Вагомим результатом у дослідженні політичної системи суспільства було досягнуто лише в ХХ ст. після застосування американським теоретиком Д. Істоном методу системного аналізу («Політична система», «Системний аналіз політичного життя»). Це дало можливість ученим перейти від вивчення фактів до вироблення загальної теорії. На думку Д. Істона, політична система є цілісною множиною багатьох елементів, кожний з яких складається з простіших явищ і процесів. Досліджуючи її, за Істоном, необхідно застосовувати два підходи: соціально-психологічний, спрямований на вивчення поведінки особи і мотивації учасників, та ситуаційний, який дає змогу аналізувати активність груп під впливом соціального оточення. Політичне життя є нерівноваженою системою, у якій весь час відбуваються порушення та встановлення рівноваги. Тому й політичні системи

бувають стійкими та нестійкими. Цілковита стійкість політичної системи недосяжна. Але вона постійно перебуває в пошуку стійкості. На цей процес впливає людина. Саме тому Д. Істон визначає політику як процес винесення обов'язкових рішень і дій не лише щодо реалізації цінностей та ідеалів, а й щодо відновлення порушеної рівноваги в суспільній чи політичній системах. На його думку, кожна конкретна політична система має свої межі, у яких її політичні рішення обов'язкові та реально виконуються. Вплив довкілля на політичну систему Д. Істон називає введенням інформації у вигляді вимог та підтримки, що стимулюють систему. Введена інформація стає частиною системи. Вплив політичної системи на оточення відбувається через вихід інформації у формі рішень та політичних дій, що є результатом функціонування системи. Модель Д. Істона дає змогу уявити становище та умови дії політичної системи, прогнозувати наслідки схвалених політичних рішень.

Не менш цікаві ідеї висловив і американський політолог Г. Алмонд («Порівняльні політичні системи», «Порівняльний політичний аналіз»). Його погляди зведені до таких принципів: будь-яка політична система має свою структуру; всі політичні системи здійснюють однакові функції; кожна політична система багатофункціональна; всі політичні системи змішані в культурному значенні. Введення інформації, за Г. Алмондом, це політична соціалізація населення та аналіз інтересів, політичних комунікацій (зв'язків різних політичних сил). Функції виходу інформації: встановлення правил, застосування правил, формалізація правил, безпосередній вихід інформації. Найважливіша функція політичної системи — вивчення та з'ясування особливостей ситуації. Модель Г. Алмонда отримала назву мікроструктуралістського функціоналізму, тому що головне її завдання — фіксація різних інтересів всередині системи, їх інвентаризація, зіткнення та гармонізація.

Структуру політичної системи становлять: політичні відносини; політична організація суспільства (державно-правові органи, політичні партії, політичні рухи, масові суспільні організації, трудові колективи та об'єднання); засоби масової інформації; політичні принципи й норми; політична свідомість і культура.

Політичні відносини формуються в суспільстві щодо завоювання та здійснення політичної влади. З політичних відносин виростає політична організація суспільства, охоплюючи його стабільні політичні організації та установи, які здійснюють політичну владу, їх поділяють на три види: власне політичні організації; політизовані організації; неполітичні організації.

Визначальним елементом політичної організації суспільства, її ядром є держава з усіма її складовими: законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, збройними силами. Будучи головним інститутом політичної системи, держава здійснює управління суспільством, охороняє його економічну, соціальну і культурну сфери. Взаємозв'язок між різними рівнями й гілками державної влади, між державою та громадянським суспільством здійснюють політичні партії.

Вирішальну роль у політичному житті суспільства відіграють громадські організації та рухи, які мають на меті вирішення політичних проблем, задоволення й захист потреб та інтересів своїх членів.

Засоби масової інформації є активним і самостійним елементом політичної системи суспільства і в демократичних країнах відіграють роль четвертої влади. Засоби масової інформації — це розгалужена мережа установ, що займаються збиранням, обробкою та поширенням інформації.

Політичні принципи й норми, їх призначення полягає у формуванні політичної поведінки та свідомості людини відповідно до цілей і завдань політичної системи.

Будучи важливими елементами політичної системи політична свідомість і політична культура формуються під впливом соціальної та політичної практики. Політична свідомість постає як сукупність політичних ідей, уявлень, традицій, відображених у політичних документах, правових нормах, як частина суспільної свідомості, а політична культура як сукупність уявлень про різні аспекти політичного життя.

2) Зазначена структура складається з чотирьох основних груп елементів: 1) політичні інститути; 2) політично-правові норми; 3) політичні відносини; 4) політична культура. Відповідно до цих елементів виокремляють і чотири взаємодіючі підсистеми, а саме:

1) Інституціональна (або організаційно-інституціональна) підсистема складається з політичних інститутів, до яких належать держава, політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації, органи місцевого самоврядування. Інституціональна підсистема є джерелом усіх найважливіших зв'язків, які виникають у межах політичної системи. Провідним інститутом політичної системи суспільства, у якому зосереджується максимально політична влада, її ядром є держава та її структурні елементи: глава держави, парламент, органи виконавчої влади, судові органи.

2) Нормативно-регулятивна підсистема. Її утворює сукупність соціальних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних, у тому числі і політичних відносин.

За способом утворення розрізняють такі основні види соціальних норм:

а) норми права – це правила, що містять дозвіл, обмеження, заборону або визначає, яким чином слід діяти за певних обставин.

б) корпоративні норми – це правила поведінки, що встановлюють для своїх членів об'єднання громадян, які держава визнає або навіть надає їм обов'язкового характеру.

в) норми моралі – це правила поведінки людей, які склалися у суспільстві на підставі їх уявлень про честь, гідність, совість, добро і зло, справедливе й несправдливе, гуманне й негуманне, та забезпечуються їх внутрішніми переконаннями та засобами громадського впливу. Вони незафіксовані документально.

г) звичаї та традиції. Звичаї – це неписані правила поведінки людей, що склалися історично в суспільстві внаслідок багаторазового повторення та використання протягом тривалого часу в аналогічних ситуаціях, стали внутрішньою потребою їх психічної діяльності.

Традиції – це загальні правила поведінки людей, соціальних груп, які закріпилися в суспільній практиці внаслідок повторення протягом тривалого часу та передаються із покоління у покоління.

3) Комунікативна підсистема охоплює політичні відносини, тобто ті взаємозв'язки соціальних суб'єктів, які складаються у процесі здійснення політичної влади або з її приводу.

4) Духовно-ідеологічна підсистема відображає ідеологічні, духовні та психологічні характеристики політичної системи суспільства і розкриваються насамперед у політичній свідомості та політичній культурі населення.

3) Функції й типологія політичних систем. Специфіка функціонування будь-якого суспільства виявляється через функції політичної системи:

- вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства;
- організація діяльності суспільства щодо виконання спільних завдань і програм;
- координація окремих елементів суспільства;
- легітимізація (діяльність, спрямована на узаконення політичної системи, на досягнення в її межах взаємної відповідності політичного життя, офіційної політики і правових норм);
- політична соціалізація (залучення людини до політичної діяльності суспільства);
- артикуляція інтересів (пред'явлення вимог до осіб, які виробляють політику);
- агрегування інтересів (узагальнення та впорядкування інтересів і потреб соціальних верств населення);
- стабілізація (забезпечення стабільності та стійкості розвитку суспільної системи загалом).

Американські політологи Г. Алмонд і Дж. Істон в основу класифікації політичних систем кладуть тип політичної культури та політичний режим, які притаманні тим системам і визначають якість інших елементів системи. Розрізняють чотири основних типи: англо-американський, європейсько-континентальний, тоталітарний та доіндустріальний типи політичних систем.

Для англо-американського типу політичної систем (вони функціонують у США, Великій Британії, Австралії, Канаді та у деяких інших країнах Британських домініонів) характерним є двопартійна партійна підсистема, за якою основні політичні партії по черзі змінюють одна одну у керма влади і не ставляться до протилежного політичного табору як до своїх ворогів. Політичним ідеалом є безпека, добробут, стабільність, демократія, права і свободи людини. Політична культура громадян активістського типу, хоча американці здебільшого цікавляться поточними політичними справами свого регіону, свого штату більше, ніж федеральними справами.

Характерним для політичної активності американських громадян та зв'язку виборців із своїми представниками у Конгресі США є листи до них, у яких дебатуються, як правило, локальні соціально-політичні проблеми. Вони є предметом особливої гордості американських громадян.

Для європейсько-континентального типу політичної системи притаманна багатопартійна підсистема з 6-8 впливових політичних партій широкого ідеологічного спектру — від комуністичних до правих, до націонал-патріотичних, політична культура громадян активістського типу з більш енергійною участю у політичних діях — маніфестаціях, страйках, демонстраціях, у інших політичних акціях, світська європейська держава з можливим відчутним впливом релігійної ідеології та її ритористських моральних настанов, особливо у католицьких країнах (Польща, Італія). Європейсько-континентальна політична система вважається системою "старої демократії", яка може бути взірцевою для інших.

Для політичної системи доіндустріального типу, або типу характерного для країн "третього світу", тобто які розвиваються у напрямку від колишнього колоніального до індустріального суспільства, характерна нестабільна внутрішньополітична ситуація, велика роль недержавних інституцій, наприклад, професійних союзів, зазвичай простежується втручання армії та інших силових структур у політичні процеси, існує деформована партійна система, включно до заборони політичних партій.

Для політичної тоталітарної системи характерним є наявність "одержавленої однієї або декількох політичних партій, домінуюча роль держави у інституціональній підсистемі, всеохоплюючий владний контроль над всіма сферами суспільства. У тоталітарній політичній системі відбувається політизація всіх сфер життя - невиконання плану виробництва, розлади у сім'ї, знайомство з несанкціонованими владою джерелами інформації ставлять людину поза законів цієї системи.

Дослідники тоталітаризму у післявоєнній Європі вказують на складність цього феномену, який з'являється внаслідок надзвичайно заплутаної взаємодії таких складових як соціальна інженерія, політична міфотворчість та сакралізація влади, ностальгія за "сильною" рукою.

Питання для самоконтролю

1. Політична система.
2. Структура політичної системи.
3. Компоненти політичної системи.
4. Основні типи політичних систем у країнах світу.

Лекція 2. Політична влада та політичні режими в країнах світу.

1. Влада як системоутворюючий чинник політичної системи. Основні концепції політичної влади.

2. Природа політичної влади. Основні джерела політичної влади. Суб'єкти влади. Об'єкти влади. Основні функції політичної влади.

3. Політичний режим як спосіб організації та функціонування влади.

4. Демократизація політичних режимів у країнах світу: провідні тенденції.

5. Політична влада та політичний режим в Україні.

1) Будь-яка система має системоутворюючий компонент. Для політичної системи ним є політична влада. Вона інтегрує всі елементи системи, навколо неї точиться політична боротьба, вона — джерело соціального управління, яке, в свою чергу, є засобом здійснення влади.

Нормативно-формалістична концепція. Згідно з нею джерелом і змістом влади є система норм, передусім, правових. Інколи цю концепцію називають легітимістською. Вона виходить з того, що закон виступає і як правовий, і як моральний чинник, який має юридичну силу.

Органістична концепція, її змістом є різні версії функціоналізму, структуралізму й солідаризму, що визначають загальносуспільні функції влади, які применшують або ігнорують її класовий характер.

Суб'єктивно-психологічна концепція. Вона пояснює владу як вроджений інстинктивний потяг людини до влади, панування аж до агресії. Індивідуалістично-соціологічна концепція, її прихильники розглядають владу як гру інтересів — особистих суперечностей між свободою одних та її обмеженнями щодо інших.

Марксистська концепція влади. Беручи за основу передусім економічні інтереси, що визначають зміст і форму реалізації класових інтересів, вона тлумачить політичну владу як панування певного класу

Реляціоністська теорія влади, яка тлумачить владу як міжособові стосунки, що дають змогу здійснювати вольовий вплив на індивіда і змінювати його поведінку.

2) Політична влада — здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики. Більшість вчених вважає, що джерелом влади є політичне панування, яке постає як панування інтересу, має багато форм, основною з яких є влада.

Розрізняють такі основні підходи до тлумачення природи політичної влади:

1. Телеологічний підхід (з погляду досягнення певної мети) характеризує владу як здатність досягти поставлених цілей, пов'язаних з міфами про владу, і намічених результатів (Б. Рассел).

2. Соціологічний підхід базується на аналізі влади в контексті соціальних умов її виникнення й функціонування з урахуванням панівних у суспільстві цінностей, традицій, політичної культури.

3. Поведінковий (біхевіористичний) підхід тлумачить владу як особливий тип поведінки, коли одні командують, а інші — підкоряються.

4. Психологічний підхід ґрунтується на розумінні витоків влади у свідомості та

підсвідомості людей.

5. Системний підхід характеризується розумінням влади як похідної від політичної системи, а не від індивідуальних відносин.

6. Реляціоністський підхід розглядає владу як стосунки між особами, що дають змогу одному суб'єкту змінювати поведінку іншого.

Джерела влади являють собою владний першопочаток. Джерелами влади можуть виступати: авторитет, сила, закон, матеріальні ресурси (багатство), престиж, соціальний і політичний статус, інтерес, таємниця та харизма.

Суб'єкт політичної влади. Ним є джерело активної предметно-практичної політичної діяльності, спрямованої на об'єкт. Існує думка, що поняття «суб'єкт влади» і «носій влади» нетотожні. Суб'єкт влади — це соціальні групи, насамперед панівні класи, політичні еліти, окремі лідери; носії влади — державні та інші політичні організації, органи і установи, утворені для реалізації інтересів політичне домінуючих соціальних груп.

Об'єкт політичної влади. Це явища і процеси політичної сфери, на які спрямована дія суб'єктів політики. До об'єктів політичної влади відносять також усі сфери суспільного життя — економічну, духовну, соціальну, науково-технічну тощо, суспільство загалом.

Основними функціями політичної влади є:

- інтегруюча – об'єднує всі соціальні сили, соціально-політичні, ідеологічні, інтелектуальні ресурси суспільства, підпорядковувавши їх суспільно-значущим цілям;
- регулятивна – направляє політичну волю мас на створення політичних механізмів регулювання життєдіяльності суспільства;
- соціального контролю – забезпечує необхідну контрольну діяльність у цілях підтримки легітимності держави;
- мотиваційна – формує мотиви політичної діяльності;
- стабілізуюча – сприяє стійкому розвитку політичної системи, громадянського суспільства.

Термін "**ресурси влади**" використовують як у широкому, так і у вузькому розумінні.

У широкому розумінні ресурси влади є всім, що суб'єкт (індивід, група) може використати для впливу на ін.

У вузькому розумінні — це засоби, використання яких забезпечує вплив суб'єкта на об'єкт влади.

Згідно з характером і сферою впливу розрізняють нормативні, примусові та утилітарні ресурси (А. Етціоні).

Нормативні ресурси — засоби впливу на внутрішній світ, ціннісні орієнтації та норми поведінки людини.

Примусові ресурси — заходи адміністративного впливу, що передбачають силові методи "переконання" через так звані силові структури.

Утилітарні ресурси пов'язані з матеріальними та соціальними благами, повсякденними інтересами людей. За їх допомогою влада, особливо державна, може купувати окремих політиків, соціальні групи, верстви населення. Ці ресурси можуть застосовуватися й для покарання).

Залежно від життєдіяльності ресурси влади поділяються на економічні, соціальні, культурно-інформаційні, силові та демографічні.

Економічні ресурси — матеріальні цінності, гроші, техніка, землі, корисні копалини.

Соціальні ресурси — соціальний статус (ранг), посада, освіта, соціальне забезпечення, медичне обслуговування.

Культурно-інформаційні ресурси — інформація, знання, що отримуються та поширюються через науково-освітні заклади, мас-медіа як з метою об'єктивної комунікації, так і маніпулювання суспільною свідомістю.

Силкові (спонукальні) ресурси — інститути фізичного примусу: армія, поліція, служба безпеки, суд, прокуратура. Цей вид ресурсів традиційно вважається найефективнішим джерелом влади, оскільки його використання загрожує вищим цінностям людини — життю, свободі, майну.

Демографічні ресурси розглядаються в тому розумінні, що людина стає специфічним ресурсом влади лише тоді, коли є засобом реалізації чужої волі.

4) Політичний режим - тип, характер влади в країні; сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображує характер взаємовідносин громадян і держави.

Будь-який політичний режим визначається трьома основними чинниками:

- процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням у влади;
- стилем ухвалення суспільно-політичних рішень;
- відносинами між політичною владою та громадянами.

Окрім цього поняття "політичний режим" охоплює: порядок формування представницьких установ; становище та умови діяльності політичних партій та громадських організацій; правовий статус особистості, права та обов'язки громадян; рівень економіко-господарського розвитку; порядок функціонування каральних і правоохоронних органів; співвідношення й регламентацію дозволеного та забороненого.

Політичний режим залежить від: співвідношення політичних сил у суспільному організмі; рівня політичної стабільності суспільства; встановленої правової системи, її особливостей та характеру; особистості загальнонаціонального лідера та особливостей правлячої еліти; історичних і соціокультурних традицій, звичаїв народу; політичної культури населення.

Політичний режим формується спонтанно, внаслідок спільних зусиль багатьох суб'єктів і політичного процесу і не може бути встановлений конституціями або іншими законами.

Найпоширенішим є поділ режимів на тоталітарні, авторитарні, демократичні й ліберальні.

Демократичний режим - означає «народовладдя». Поняття “демократія” використовують на позначення типу політичної культури, певних політичних цінностей, політичного режиму.

Характерні риси демократичного політичного режиму:

- Виборність найважливіших державних і громадських органів політичної влади
- Юридична рівність громадян
- Забезпечення широкого кола особистих громадянських та політичних прав і свобод
- Розв'язання найголовніших політичних проблем відповідно до волі

- Гарантії прав меншості та запобігання свавілля з боку більшості
- Економічний, політичний, ідеологічний плюралізм

Авторитарний режим - характеризується зосередженням державної влади в руках однієї особи чи групи осіб або в одному її органі.

Характерні риси авторитарного політичного режиму:

- З процесу прийняття та реалізації політичних рішень вилучено метод знаходження компромісу, взаємного.
- Обмежений або відсутній принцип гласності у діяльності органів влади
- Виконавчі органи наділені широкими законодавчими повноваженнями
- В діяльності влади переважають методи командування та диктату
- Органи влади мають право діяти на свій розсуд з порушенням норм закону
- Обмежені громадянські, політичні та особисті права і свободи, юридичні гарантії їх забезпечення

Тоталітарний режим – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохопним контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

Характерні риси тоталітарного режиму:

- Жорсткий контроль політичної влади над усіма сферами життя суспільства і кожної особи, перетворення людини на додаток до механізмів влади
- Відсутність легальної опозиції
- Централізоване управління всією економікою
- Монополізація влади, наявність партії влади
- Наявність обов'язкової для всіх офіційної ідеології
- Нетерпимість до політичного інакомислення
- Примітивізація політичної культури, всієї сфери гуманітарних знань

4) Зазвичай перехід до демократії висуває дилему: реформа існуючого режиму (якщо він взагалі піддається реформуванню) або розрив з ним. Сьогодні очевидно, що не існує і не може існувати унікального, однолінійного шляху демократизації. В різних країнах зміна авторитарних режимів відбувається по-різному, і саме особливості шляхів переходу формують основні риси майбутньої демократії. Демократія може виявитися результатом десятиліть поступової еволюції (Велика Британія, США), наслідування (Індія), динамічних перетворень (значна частина країн Східної Європи 1989 року), обвалів (Росія після 1991 року), революцій (Португалія і Аргентина), угод, досягнутих шляхом переговорів (Польща, Болівія, Нікарагуа, ПАР).

Як відомо, і післявоєнна історія дала чимало прикладів різних шляхів демократизації: редемократизація після іноземної окупації (Данія, країни Бенілюксу, Австрія); реформи політичних інститутів після визволення (Франція, Італія); впровадження демократії за допомогою окупантів, тобто шляхом нав'язування ззовні (Японія, Німеччина); трансформація авторитарних режимів "освіченим" монархом (деякі країни Східної Європи 1945 – 1948 років) або військовим диктатором; демократизація за ініціативою "згори", внаслідок договору з опозицією (Іспанія, Бразилія); в результаті тиску, стимульованого демократичною еміграцією (Греція); демократизація країн, що звільнилися від колоніальної залежності.

5) Україна це демократична держава, в ній дозволено все, крім того, що заборонено

законом.

Політичний режим - зміст влади, виражений у засобах і способах володарювання, у характері влади - демократичному чи недемократичному.

Тому категорія політичного режиму не говорить про державу - монархію чи республіку, а про саму суть влади, про засоби і способи володарювання словом, про владу демократичну і недемократичну, авторитарну.

Демократичною є держава яка всебічно і повно виражає волю народу, а її організація (будівництво) і діяльність постійно відповідають волі народу. Мається на увазі як загальна воля народу, так і воля окремих соціальних груп, спільностей та кожної окремої особи - людини і громадянина. Тобто, демократичною є держава, яка здійснює владу народу з його волі і відповідно до його волі. Відповідно до Конституції шляхом вільних і справді демократичних виборів обираються народні депутати України до парламенту - Верховної Ради, Президент, а також органи місцевого самоврядування України. Вибори до цих органів відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування (ст. 71 Конституції).

Органом державної влади, який уособлює представницьку демократію в Україні і є головним структурним елементом демократизму держави, визначена Верховна Рада. Лише вона має право представляти Український народ - громадян України всіх національностей - і виступати від його імені.

Демократизм держави виявляється також в принципах діяльності її органів і в основних засадах здійснення державної влади в цілому, зокрема він виявляється в гласності, відкритості роботи парламенту та інших органів державної влади.

Питання для самоконтролю

1. Що таке влада?
2. Основні концепції політичної влади.
3. Основні джерела політичної влади.
4. Суб'єкти, об'єкти та функції влади.
5. Політична влада в Україні.
6. Політичний режим.
7. Політична влада та політичний режим в Україні.

Лекція 3. Політичні еліти в країнах світу.

1. Керівні групи суспільства, їх типи. Функції керівних груп.
2. Поняття про політичну еліту. Виникнення, трансформація та поповнення політичних еліт. Функції політичних еліт у країнах світу.

1) Керівні групи суспільства — це елітарні об'єднання людей, які визначають мету політичної діяльності, ухвалюють рішення про її форми та засоби, керують колективною політичною діяльністю, а також реалізують певні владні функції.

Керівні групи є об'єктивними виразниками інтересів окремих великих суспільних груп, хоча вони й нав'язують свою волю цим суспільним групам і суспільству загалом.

Виокремлюють такі типи керівних груп у суспільстві.

1. Керівні центри суспільних рухів і формальних інституцій (партій, об'єднань, блоків).
2. Групи лобювання інтересів великих спільнот.
3. Транснаціональні формальні керівні групи (комуністичний, соціалістичний, християнсько-демократичний інтернаціонали, церковні об'єднання).
4. Транснаціональні неформальні керівні групи ("Велика сімка", "Тристороння комісія", "Римський клуб", об'єднання масонів, які контролюються керівними колами сіонізму).

Керівні центри суспільних рухів і формальних політичних інституцій формуються великими суспільними групами на основі волі, активної чи пасивної підтримки цієї спільноти. Вони мають певні завдання та повноваження, сфери діяльності, спрямовані на реалізацію планів та сподівань своєї спільноти, і певною мірою підконтрольні їй, а в межах законодавства — державі.

У межах керівних центрів можуть виокремлюватись і неформальні керівні групи (фракції, угруповання), які необов'язково збігаються з формальними керівними органами цих керівних центрів.

Скажімо, у формально обраному правлінні партії чи суспільної організації можуть з'явитися внутрішні групи, пов'язані особистими або іншими зв'язками. Такі внутрішні групи можуть мати певний авторитет у суспільстві й даній спільноті, здатність мобілізувати свою спільноту, нав'язувати їй свою волю, соціальні стандарти, регулювати та контролювати поведінку нижчих рангом.

Існують й інші неформальні керівні групи. Такі, скажімо, як "Велика сімка" (об'єднання найбільших країн Заходу, лідери яких регулярно зустрічаються задля обговорення нагальних проблем розвитку перспектив). Це неформальна керівна група формальних, легітимно обраних лідерів країн.

А "Тристороння комісія", що була створена свого часу з метою координації дій капітанів великого бізнесу капіталістичних країн (США, Європи і Японії), є об'єднанням неформальних лідерів світу — бізнесменів, науковців, політиків, громадських діячів переважно масонського напрямку.

До найвпливовіших керівних центрів належать і церковні структури, масонські ложі тощо, вплив яких на суспільне життя важко переоцінити, оскільки вони генерують керівні імпульси своїм прихильникам у багатьох країнах світу.

Узагалі керівні центри виконують такі функції:

1. Згуртовують свої спільноти, створюють внутрішні зв'язки задля реалізації їх цілей.
2. Маніпулюють структурними підрозділами спільноти, обмежують їх свободу дій або самореалізацію з метою збереження єдності структури та досягнення їх вищих інтересів.
3. Формують перспективні цілі й завдання, добирають форми, методи та засоби діяльності.
4. Організують роботу внутрішніх структур спільноти, розподіляють функції, визначають завдання та контролюють їх виконання.
5. Ухвалюють рішення з конкретних питань.
6. Нав'язують виконання ухвалених рішень у межах певної групи і на цій основі — у всьому суспільстві.

7. Репрезентують ці спільноти у відносинах з іншими спільнотами й центрами влади в державі.

8. Організують політичну боротьбу та співпрацю з іншими спільнотами, створюють широку електоральну підтримку своїй групі.

9. Забезпечують існування та функціонування своєї спільноти через постійну підтримку організаційно-інституціональних зв'язків, формальних структур, генерування соціальних настанов, цінностей, стандартів поведінки, політичних гасел тощо.

До речі, однією з основних функцій керівної групи є ідеологічна, на основі реалізації якої розгортається виконання організаційно-політичних заходів керівної групи й очолюваної нею великої суспільної групи або спільноти.

2) Політична еліта — самостійна, вища, відносно привілейована група людей, наділена особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Серед українських мислителів, які порушували питання еліт, привертає увагу концепція «національної аристократії» В. Липинського. Він обґрунтовував існування еліти відповідно до потреб національного відродження, вважав, що ні етнографічна маса людей, ні окрема територія та мова не створять нації автоматично. Щоб сформувалася нація, потрібна активна група людей, здатна лідирувати в розвитку та пропагуванні сутнісних для нації політичних, державних, культурних цінностей. Ця група і є носієм національної ідеї, яку В. Липинський називав «національною аристократією», як і Аристотель, вважаючи аристократією групу найкращих людей у певний історичний період. Найкращі вони тому, що організують, структурують, ведуть націю до певної мети, є носіями єдиної ідеї. Для цього національна аристократія повинна мати матеріальну силу та моральний авторитет. Тільки за цих умов вона може очолити, здійснити та завершити процес структурування та організації нації.

Існує багато підходів до обґрунтування необхідності існування еліт. Найпоширенішими з них є: біологічний, психологічний та функціонально-технократичний

Правляча еліта складається з трьох взаємопов'язаних елементів:

1. Політична еліта, яка є частиною правлячої, виступає носієм владних функцій, її вплив на систему владних відносин визначається співвідношенням сил усередині самої еліти, співвідношенням політичних сил у державі, формою політичного устрою, наявністю й гостротою політичних конфліктів.

2. Бюрократична еліта охоплює представників управлінського апарату. Вони мають владні повноваження, впливають на виконання важливих державних функцій.

3. Комунікаційна та ідеологічна еліта — представники науки, культури, духовенства та засобів масової інформації.

Теорії демократичного елітизму. Згідно з ними керівна група не лише наділена певними якостями, а й здатна виконувати функцію захисту демократичних цінностей (свободи особистості, слова, друку, політичної конкуренції).

Концепції плюралізму еліт. Передбачають визнання наявності багатьох еліт одночасно, вплив яких обмежений певними сферами діяльності; перебування еліт під постійним впливом мас; наявність демократичної конкуренції еліт; мінливість і нестійкість відносин влади і як наслідок — відсутність стійких позицій панівного класу

Ліволіберальні концепції еліт. Базуються на критиці елітарності суспільства з демократичних позицій, структурно-функціональному підході до еліти; визнанні глибоких відмінностей між елітою та масою, складності структури панівної еліти.

Тип еліти здебільшого залежить від політичного режиму, в якому вона існує. Вирізняють два основні типи еліт — відкриту й закрити.

Відкрита еліта. Вона допускає спонтанний приплив нових членів, піддаючи при цьому остракізмові (засудженню) порушення встановлених правил. Вирішальним критерієм підбору є особисті якості, досягнення у сфері діяльності, якою займається претендент, значна популярність (спосіб підбору конкурсний). Посадовими вимогами є компетентність, професіоналізм (посаду слід обіймати відповідно до особистих якостей — моральних, професійних тощо). Вагоме значення має громадська думка.

Закрита еліта. Характерна для тоталітарного режиму і має такі ознаки: заперечує спонтанність формування; члени еліти не піддаються остракізмові за порушення дисципліни; головне в підборі — відданість вождеві з урахуванням особистих якостей; спосіб підбору — кадрова політика партії та влади; посадова вимога — точне виконання директив керівництва; ігнорує громадську думку, посади часто надають за прихильність керівництву.

Елітна трансформація – процес кардинальних змін, які торкаються не лише персонального складу, але й структури внутрішньоелітних і мас-елітних взаємодій, ціннісно-нормативної та інституційної бази функціонування еліт [8, с.92]. Політична еліта в період суспільної трансформації є, безперечно, одним з головних акторів на суспільній сцені, оскільки в подібних умовах, як правило, не працюють базові суспільні інститути, і процес демократизації часто залежить саме від якості та мотивів дій політичної еліти. Процес формування політичної еліти є першочерговим завданням для держави, особливо для посткомуністичних держав. Він є тривалим, навіть за сприятливих умов налічує багато десятиліть. У пострадянських країнах трансформаційний процес є надзвичайно складним. У багатьох з них або не було традиції державотворення, або вона була перервана на цілі століття. Тому процес кардинальних суспільно-політичних перетворень тут збігся у часі з процесом побудови держави. А це означає, що і процес становлення національної еліти відбувається у надзвичайно складній, нетрадиційній ситуації. Трансформація еліти включає в себе не тільки прихід до влади контреліти, але й вагомий перетворення в середині самої правлячої еліти, зокрема, домінування нового угруповання в середині правлячої еліти чи навіть прихід до влади вищого прошарку іншої соціальної групи. Трансформація еліти пов'язана із різкими змінами її ідеології і політичного курсу, змінами методів рекрутування еліти; іноді відбувається допуск в еліту представників контреліти.

Політична еліта як найактивніша і впливова частина суспільства грає ключову роль в політичному процесі. Вона бере участь в розробці і ухваленні стратегічних рішень і керує їх реалізацією, визначає напрями суспільного розвитку, формує оборонну політику країни, представляє країну на міжнародній арені. Еліти також грають основну роль у виробленні тієї або іншої ідеології або політичної течії, у формуванні громадської думки і в мобілізації мас для участі в політичних акціях і рухах.

Функція політичного цілепокладання, яку іноді називають стратегічною, полягає в розробці стратегії і тактики розвитку суспільства, визначенні політичної програми дій. Ця функція повною мірою може бути реалізованою лише на вищому рівні політичної еліти

(главою держави, парламентаріями, міністрами) з використанням фахівців і результатів наукових досліджень.

Сутність інтегративної функції політичної еліти полягає в забезпеченні цілісності і єдності суспільства, стійкості його політичної та економічної систем, уникненні соціально-політичних конфліктів, знаходженні оптимальних варіантів їх розв'язання в разі виникнення. Важливими змістовими елементами цієї функції є згуртування різних верств населення, гармонізація їх соціальних інтересів, досягнення суспільного консенсусу. Нездатність політичної еліти виконувати інтегративну функцію загрожує розколом суспільства, зіткненнями різноспрямованих соціальних і політичних сил аж до громадянської війни.

Еліта виконує основний обсяг роботи щодо прийняття політичних рішень, спрямованих на регулювання суспільних відносин, розв'язання назрілих суспільних проблем і завдань, здійснює розподіл і перерозподіл матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів. У цьому полягає її регулятивна функція. Від якості політичних рішень визначальною мірою залежить ефективність самої політики, успіх у вирішенні поставлених завдань.

Ще однією функцією політичної еліти є мобілізаційна, або організаторська, яка полягає в необхідності мобілізації мас для виконання прийнятих рішень і поставлених завдань, практичного здійснення визначеного політичного курсу.

Важливою функцією політичної еліти є вираження і представництво в політичній системі суспільства соціальних інтересів. На інституціональному рівні ця функція найповніше проявляється в діяльності політичних партій і груп інтересів, а на персоналізованому — в політичному лідерстві. Через політичну еліту реалізуються зв'язки між багатоманітними соціальними й політичними спільнотами, відбувається їх спілкування між собою з метою з'ясування позицій, досягнення взаємоприйнятних рішень. Еліта виступає тією ланкою, яка не тільки забезпечує горизонтальні зв'язки в суспільстві, а й здійснює вертикальну комунікацію між владою і масами. У цьому полягає її комунікативна функція. Політична еліта виконує також інші функції у політичній системі та в суспільстві в цілому.

Питання для самоконтролю

1. Чому саме в дипломатії прийнято особливо строго дотримуватися протокольних умовностей?
2. Якими правилами регулюється кількісний і персональний склад делегацій на переговорах?
3. Чи підлягає обговоренню мову, на якому має бути вести переговори?

Лекція 4. Політичне лідерство в країнах світу

1. Політичне лідерство. Концепції політичного лідерства. Критерії класифікації лідерства.
2. Функції політичних лідерів. Формування політичних лідерів у країнах світу.
3. Типи політичного лідерства в країнах світу.
4. Політичне лідерство в Україні.

Політичне лідерство — один із різновидів лідерства. Політичний лідер є символом певної спільноти, це особа, здатна реалізувати інтереси спільноти за допомогою влади, що дається йому цією спільнотою, політичних інтересів, організувати та спрямовувати їхню активність, згуртувати довкола себе групу прихильників та повести їх за собою.

Термін "лідер" походить від англ. leader — ведучий, керівник, провідник, глава тощо. У сучасній політичній науці є різноманітні визначення поняття "політичне лідерство", зокрема:

— це влада, яку здійснюють один чи кілька індивідів з метою пробудження членів суспільства, нації до дій;

— це стосунки між людьми у процесі спільної діяльності, за якої одна сторона забезпечує перевагу своєї волі над іншими;

— це постійний легітимний вплив владних осіб на суспільство, організацію чи групу.

При цьому прийнято виділяти такі ознаки політичного лідерства:

— лідерство передбачає постійний вплив на навколишніх;

— політичний вплив має бути всезагальним і стосуватися всіх членів керованої спільноти;

— лідерство закріплюють певні норми, правила, привілеї, повноваження.

Політичне лідерство має формальний і неформальний аспекти. Формальний аспект лідерства пов'язаний із керівним місцем людини у суспільній ієрархії, з високою посадою, статусом, владою. Неформальний аспект лідерства полягає в особистих вроджених якостях людини, її здатності виконувати роль лідера.

Проблема політичного лідерства має давню історію. Ще в епоху античності лідером вважали особу, здатну творити історію. Певна суспільна ситуація вимагала свого лідера, вождя. Кожного історичного періоду виникали теорії, які визначали певний тип, образ та завдання лідера.

В епоху Відродження свою теорію політичного лідера створив італієць Н. Макіавеллі. Він вважав, що всі люди різні, але в масі своїй мають однакові звички і більше схильні до поганого, ніж до доброго. В основі людської природи — інтерес, або жадаба влади й наживи. Політичний лідер — це володар, який використовує будь-які засоби для наведення громадського ладу й збереження свого панування. Щодо рис лідера, то йому потрібно вдаватися до великих, віртуозних шахрайств, зради, які вимагають мужності, особистого впливу й авторитету.

Свою теорію надлюдини запропонував німецький мислитель Ф. Ніцше (1844—1900 рр.). Лідер, за його концепцією, — вищий біологічний тип людини, який ігнорує установлені мораль, культуру, політичні цінності. Сучасників Ніцше вважав утраченим

поколінням, його герої — це герої майбутнього. Треба допомогти собі позбутися повсякденності, бути вищим за неї, щоб стати особою, здатною володіти й керувати. Це своєрідна концепція самовиховання, знищення в собі раба. Як спрощений, вульгаризований підхід до концепції, Ніцше застосував фашизм, що призвело до спотвореного сприйняття філософії німецького вченого, наклало на неї тавро людиноненависницької теорії.

Теорія рис (теорія "великого людини", харизматична теорія лідерства) сформувалася на основі прагнення виявити якості, притаманні ідеальним лідерам - героям. Вона пояснює феномен лідерства видатними якостями людини. Рисами політичного лідера зазвичай зізнаються: гострий розум, тверда воля, цілеспрямованість, кипуча енергія, неабиякі організаторські здібності, компетентність, готовність брати на себе відповідальність. Неодмінними якостями сучасних політичних лідерів у демократичних країнах часто називають фото- і телегенічність, зовнішню привабливість, здатність вселяти людям довіру і т.п.

Науковий інтерес представляє теорія біологічного типу лідерства, так званого "надлюдини", розроблена німецьким філософом Ф. Ніцше. У своїй роботі "Так говорив Заратустра" Ніцше писав: "Мета людства лежить в його вищих уявленнях ... Людство повинно невпинно працювати, щоб народжувати великих людей, - в цьому і ні в чому іншому складається його завдання".

Факторно-аналітична концепція теорії рис розрізняє чисто індивідуальні якості лідера і характерні для нього риси, стиль поведінки, що забезпечують досягнення певних політичних цілей. Названа концепція вводить в теорію лідерства поняття цілей і завдань, пов'язаних з певною ситуацією. У результаті взаємодії індивідуальних якостей лідера і що стоять перед ним цілей та умов їх здійснення виробляється стиль його поведінки. Стиль поведінки і цільова орієнтація лідера несуть відбиток конкретних соціальних умов.

Ситуаційна, або ситуативна, концепція лідерства також розвиває ідею залежності лідерства соціальних умов (концепція американських учених Р. Стогдилла, Т. Хілтона, А. Голдіера і ін.) І виходить з відносності і множинності властивостей лідерства: лідер - функція певної ситуації; поява лідера - результат місця, часу та обставин; склалася конкретні обставини визначають відбір політичного лідера і детермінують його поведінку. З погляду ситуаційного підходу, лідерські якості релятивних, тобто відносні. Лідерів відрізняють головним чином цілеспрямованість, готовність взяти на себе відповідальність за вирішення тієї чи іншої задачі, компетентність. Обмеженість ситуаційної концепції полягає в тому, що вона недостатньо відображає активність лідера, його здатність правильно і своєчасно оцінити і змінити ситуацію, знаходити рішення гострих проблем.

Цей недолік намагаються виправити представники особистісно-ситуаційної теорії, які, по суті, намагаються поєднати ситуаційну теорію і теорію чорт. Американські дослідники Г. Герт і С. Мілз виділили чотири фактори, які необхідно враховувати при розгляді феномена лідерства: 1) риси і мотиви лідера як людини; 2) образи лідера і мотиви проходження за ним, які існують у послідовників; 3) характеристики ролі лідера; 4) інституціональний контекст, тобто ті соціальні та правові параметри, в яких працює лідер і у що він та його послідовники залучені.

Інший американський вчений, Ф. Фідлер, пропонує імовірнісну модель ефективності лідерства, яка робить акцент на інтеграцію впливу стилів лідерства (характеризують особистісні властивості лідера) і ситуативних змінних (які включають

відносини між лідером і послідовниками, структуру, завдання, позицію влади лідера). Суть теорії полягає у твердженні, що ефективність групи носить імовірнісний характер залежно від відповідності стилю лідерства конкретної ситуації.

Розвиває і якісно збагачує ситуаційну концепцію пояснення феномена лідерства через розгляд взаємин послідовників і конститuentов. Коло конститuentов лідера розуміється досить широко, включаючи не тільки політичних активістів і прихильників лідера, а й виборців, а також усіх, хто взаємодіє з ним, має на нього вплив. Даний підхід розглядає лідерство як особливого роду відносини між керівником і його конститuentами, які виступають у вигляді ланцюжка взаємозалежних ланок "конститuentи - послідовники - активісти - лідер" і становлять єдину систему. Конститuentи багато в чому визначають політичну поведінку лідера, який діє нерідко всупереч власним схильностям.

У мотиваційній теорії лідерства ефективність лідера розглядається в залежності від його впливу на мотивацію послідовників, їх здатність до продуктивного виконання завдання і задоволення, випробовуване ними в процесі роботи. Поведінка лідера є мотивуючим в тій мірі, в якій воно збільшує ймовірність досягнення послідовниками цілей і роз'яснює способи їх досягнення. Теорія припускає певну структуру лідерського процесу, що включає: типи лідерської поведінки; установки і поведінку послідовників (задоволення чи незадоволення роботою, схвалення або несхвалення лідера); мотивацію поведінки; ситуативні чинники (індивідуальні риси послідовників; фактор навколишнього середовища, поставлена задача, система влади в групі і т.д.).

Теорія обміну і трансактного аналізу розглядає лідера як відчуває потреби і бажання своїх послідовників і що пропонує способи їх задоволення; акцент робиться на процесі взаємодії лідера і послідовників.

Атрибутивні теорії розглядають лідера як в сильному ступені залежного суб'єкта, що одержує прямі вказівки від своїх послідовників. Дана точка зору припускає, що лідер відображає мету групи і діє від її імені. Таким чином, для розуміння лідерства необхідно мати уявлення про очікування і цілях послідовників.

Значно збагатилися уявлення про лідерство завдяки психоаналітичній теорії лідерства. Зигмунд Фрейд вважав, що в основі лідерства лежить переважно несвідоме потяг сексуального характеру - придушене лібідо, яке завдяки сублімації проявляється у прагненні до творчості, у тому числі і до лідерства. Фрейд бачив основний потенціал для реалізації людини в політиці за допомогою виходу на рівень прийняття рішень в підсвідомому прагненні людей до батька-лідера, а сам феномен розглядав як результат процесів в глибинних рівнях усвідомлення несвідомого поведінки і мотивації лідера. Фрейд писав: "Всім учасникам маси потрібно бути рівними між собою, але всі вони хочуть влади над собою одного. Безліч рівних, вряди можуть один з одним ідентифікуватися, і один-єдиний, їх усіх перевершує, - ось ситуація, здійснювана в життєздатною масі. .. З самого початку існували дві психології: одна - психологія масових індивідів, інша - психологія батька, провідника, вождя ". Фрейд пояснював природний початок лідерства з точки зору внутрішньої активності політичного лідера, мотивів його поведінки. Керівні позиції для багатьох людей виконують компенсаторні функції, які дозволяють пригнічувати або долати різного роду комплекси, почуття неповноцінності і т.зв. Певні психологічні потреби відображає і підпорядкування лідеру: суб'єктивне прийняття лідерства закладається ще в дитинстві, коли дитина потребує заступництва і авторитету батьків.

Лідерів поділяють:

— за мірою впливу на суспільство:

- на реальних (“лідери-герої”);
- на менеджерів, які не мають яскраво і вираженого впливу на перебіг подій у суспільстві;

— за психологічними рисами і типами поведінки:

а) щодо ставлення до власного впливу й можливостей (лідер-ідеолог і лідер-прагматик);

б) стосовно своїх прихильників — лідер-харизматик (формує волю виборців) і лідер-представник (виражає волю тих, хто його висунув);

в) щодо супротивників — лідер-угодовець (залагоджує конфлікти, обминає гострі кути) і лідер-фанатик (бажає загострити конфлікт або знищити супротивника);

г) за способом і оцінки здібностей — відкритий лідер та лідер-догматик.

Вищеназвані чотири дихотомії “чистих” лідерів визначив польський політолог Є. Вятр. Вони, на його думку, виявляються в різних комбінаціях. У марксистській науці лідерів поділяють: на правлячих та опозиційних; буржуазних і пролетарських; кризових і рутинних.

— за стилем керівництва і політичною системою вирізняють:

- диктаторський тип лідера, який прагне досягти своєї мети, спираючись на страх покарання;
- демократичний тип лідера, що спирається не лише на свої якості та авторитет, а й підтримує дух співробітництва, співучасті в обговоренні питань;
- авторитарний тип лідера, який повинен володіти високими професійними та особистими якостями, аби перемагати опонентів.

— виокремлюють ще:

- плутократичний тип лідера (часто це лідери “тіньової” економіки);
- лідера-популіста, який спирається на популярні сьогодні бажання, проблеми, пропонує прості й найбільш загальноприйняті (на рівні розуміння мас) способи виходу зі складних ситуацій;
- лідера-професіонала (лідер постіндустріального суспільства), повага й довіра до якого базуються на його компетентності, особистій поведінці, ставленні виборців до нього.

Різноманітність типів лідерів багато в чому пояснюється багатством напрямків їх діяльності, широким колом вирішуваних завдань. Характеристика цього боку політичного лідерства нерозривно пов’язана з розглядом функцій, виконуваних політичними лідерами.

Серед найбільш значущих функцій можна виділити наступні:

аналітична – глибокий і всебічний аналіз ситуації, що склалася, вивчення сукупності об’єктивних і суб’єктивних факторів політичного життя, розробка програми дій, обґрунтування стратегічних пріоритетів і тактичних способів їх досягнення;

організаторська – мобілізація мас на реалізацію політичних програм і цілей, згуртування прихильників, об’єднання зусиль різних верств населення, формування команди помічників, планування політичних дій, регулювання і контроль за ходом перетворень;

інтегративна – об'єднання і узгодження різних соціальних інтересів на основі загальних цілей, цінностей та ідеалів, консолідація різного роду громадських і політичних сил. Показовим у цьому сенсі приклад американського президента Ф. Рузвельта, який вмів керувати інтересами різних політичних сил і був майстром створення коаліцій для конструктивного вирішення різних соціальних і політичних проблем;

новаторська – внесення нових, конструктивних ідей, ініціювання оновлення. При цьому політичному лідерові не слід пускатися в масштабні і малопідготовлені прострочені акції, так як «ніщо не породжує в державі такої плутанини, як радикальні нововведення» [53]. Прикладами великих інноваційних концепцій і програм можуть служити «Новий курс» Ф. Рузвельта, ідея «загальноєвропейського дому» Ш. де Голля, концепція «народного капіталізму» М. Тетчер;

комунікативна – забезпечення стійкого зв'язку між владою та різними соціальними групами, що вельми актуально для сучасної Росії, де в останні роки простежується неухильне зниження довіри громадян до влади. Класичним зразком реалізації комунікативної функції може служити приклад введення в практику Ф. Рузвельтом в 1930-х роках щотижневих радіозвернень до громадян – його знаменитих «бесід біля каміна», в яких він роз'яснював проводиться їм «Новий курс» з подолання кризи. При цьому він зумів не тільки налагодити контакт з американцями, вселити в них надію, зберегти довіру виборців, а й заручитися підтримкою найширших верств населення і вдруге стати президентом;

функція гаранта справедливості, законності і порядку в більшою мірою характеризує загальнонаціонального політичного лідера. Показовою в даному випадку ситуація у Франції в 1958 р, коли в умовах загрози громадянської війни багато в чому здатність виконати саме цю місію принесла генералу Ш. де Голлю підтримку різнорідних політичних сил і широких верств населення.

У загальному вигляді механізми формування політичного лідерства зводяться до проблеми політичної соціалізації як процесу засвоєння індивідом політичної науки. Явище лідерства відоме й на побутовому рівні, де воно ґрунтується майже виключно на особистих якостях лідера. Умовно можна виокремити чотири групи таких якостей: по-перше, розвинений розум, кмітливість, досвід, які мають бути вище від середнього рівня тієї спільності людей, до якої належить лідер; по-друге, здатність не тільки швидше за інших оцінювати ті чи інші проблемні ситуації, а й пропонувати оптимальний шлях і засоби їх вирішення; по-третє, здатність переконувати оточення у правильності пропонованого, воля та організаторські здібності; по-четверте, моральні якості: здатність слухати і зрозуміти ближнього, співпереживати з ним, піти на безкорисливу допомогу, бути людяним, вірним товаришем¹⁰. Звичайно, в реальному житті окрема людина може й не мати всієї сукупності зазначених якостей. Найчастіше буває та чи інша їх комбінація, що й зумовлює багатоманітність типів лідерства. Трансформація цих якостей у сферу політичного тісно пов'язана з політичним вихованням. Ідеться як про політичне виховання в межах існуючої системи освіти, яка дає знання про суспільство, його політичні інститути, державний устрій, так і про навчання через участь у діяльності політичних організацій, де набувається досвід громадської й політичної діяльності.

Результатом загального й політичного виховання стає набуття індивідом особистісних і соціальних якостей політичного лідера. До них, зокрема, належать: велика працездатність; висока аналітичність розуму; компетентність; яскраво виражена

схильність до громадської і державної діяльності; твердість принципів і переконань разом зі здатністю до сприйняття альтернатив і пошуку нового; вміння переконувати й вести за собою людей; оптимізм; увага до людини. Ці риси тією чи іншою мірою притаманні не тільки політичним, а й іншим лідерам. До специфічних рис політичного лідера, зокрема, належать: вміння враховувати, виражати й обстоювати погляди тієї чи іншої групи; здатність поставити суспільні інтереси вище за особисті (саме це значною мірою створює лідеру авторитет); вміння організувати дії; комунікабельність та ораторські здібності; політична культура¹².

Можна, звичайно, виокремлювати й інші якості політичного лідера. Та очевидно, що за наявності відповідних рис необхідні ще й конкретні механізми, які б забезпечували просування їх носія на керівну посаду, перетворення неформального лідера на політичного керівника. Головним із таких механізмів у сучасному демократичному суспільстві є вибори.

Реальні особисті якості кандидата відіграють у його перемозі на виборах вирішальну роль лише в межах незначних територіальних громад — села, селища, невеликого міста тощо, де наявні безпосередні контакти кандидата з виборцями. З розширенням кола електорату дедалі відчутнішу роль починають відігравати імідж кандидата як поєднання реальних і приписуваних йому рис, підтримка його засобами масової інформації, політичними партіями, громадськими організаціями, підприємницькими структурами.

Одним із найважливіших механізмів формування політичного лідерства є також партійно-політична діяльність. У розвинених демократичних державах політичні партії виступають головними суб'єктами виборчого процесу. Вони складають списки кандидатів у депутати на виборах за пропорційною виборчою системою, висувують кандидатів у депутати за мажоритарної системи виборів, ведуть передвиборну агітацію, надають кандидатам фінансову підтримку тощо. Навіть у тих країнах, де вибори відбуваються за мажоритарною виборчою системою, наприклад у США чи Великобританії, без партійної підтримки кандидат має дуже мало шансів на перемогу.

Залежно від ступеня представництва в парламенті партія впливає на його функціонування. У разі отримання більшості парламентських мандатів вона контролює не лише законодавчу, а й тією чи іншою мірою виконавчу владу, висуває своїх представників на найважливіші посади в державі і таким чином сприяє формуванню політичних лідерів.

Лідерство формується також всередині політичних партій. Вони мають змогу просувати своїх представників на керівні посади в державному апараті навіть тоді, коли не представлені в парламенті, але підтримують високих посадових осіб — главу держави чи прем'єр-міністра. Подібне відбувається як на загальнодержавному рівні, так і в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць. У сучасних демократичних державах партії так чи інакше контролюють усе політичне життя.

Стиль лідерства — це модель здійснення лідером своїх функцій, що фіксує своєрідність його поведінки, характер взаємодії з наближеним оточенням і послідовниками, особливості прийняття рішень, ціннісні орієнтації і низка інших факторів.

Найпоширеніша типологія акцентує увагу на характері взаємовідносин політика з найближчим оточенням (командою політика).

Відповідно цій типології відрізняють:

авторитарний стиль. В цьому випадку для лідера характерний одноосібний спрямовуючий вплив. Основні методи лідера — директиви, накази і доручення. Від підлеглих вимагається безвідмовне виконання наказів;

демократичний стиль. В цьому випадку для керівника характерне урахування думок і інтересів оточуючих людей, залучення їх до прийняття рішень та проявлення власної ініціативи. Основний метод керівництва — похвала та заохочення оточуючих;

відсторонений стиль, це пасивна позиція лідера при здійсненні ним управлінських функцій і наданні великої самостійності виконавцям, а також бажання уникнути можливих конфліктів. Головний метод керівництва — переконання, прохання, поради.

У незалежній Україні проблема політичних еліт займає важливе місце в дослідженнях Д.Видріна, Б.Кухти, М.Куксенко, А.Пахарева, В.Полохало, В.Ськуратовського і ін., що акцентують увагу на різних сторонах даної проблеми. Відповідно до різних періодів в історії України визначається і роль еліти на кожному з них. Розглядаючи один із складних етапів в історії українського народу – XIV – середина XVII ст., М.Куксенко дуже високо оцінює роль родової еліти, князів Острожських, Корецьких, Збараських, Вішневецьких, Заславських, Чарторійських і ін., яким «історія відвела роль фундаменту, на якому народ знищеної монголо-татарами Русі поступово ставав українським народом». Безперервність княжої влади забезпечила поступове втілювання старої Русі в Україну-Русь. Місце княжих пологів у військовому і політичному житті займає козацтво», друга генерація української еліти.

В кінці XVIII ст. після руйнування в 1775г. Запорізької січі, як плата національної еліти, настає один з найтрагічніших моментів для українського народу: відбувається денационалізація еліти – втрата національної самосвідомості пануючих шарів в результаті їх масового ополячення і русифікації («нація виявляється без голови» - Ст Ліпінський).

Третя генерація української еліти(народницька) формується в XIX ст в умовах Відродження української національної культури(яка відбувається на тлі революційних процесів в Європі, що отримали назву «Весни народів»). Її спроби створити в 1917-1922гг. незалежна українська держава закінчилися крахом УНР, Гетмоната, Директорії очолюваних М.Грушевським, В.Вінніченком, П.Ськоропадським, С.Петлюрою і ін.. Аналізуючи причини поразки національних сил в боротьбі за створення незалежної держави, учені підкреслюють перш за все слабкість національної еліти, її нездатність розв'язувати складні державні завдання, що у свою чергу пояснюється відсутністю впродовж століть національної держави, в умовах якої лише і може сформуватися сильна національна еліта.

Четверта генерація української еліти відноситься до радянського періоду(1922-1991),которий виявився одним з найтрагічніших для української інтелігенції, складовій основну частину будь-якої еліти. Тоталітарний режим не лише фізично знищив різні національні шари, але і соціальний ґрунт для формування національної еліти, роль якої в радянському суспільстві виконувала денационалізована номенклатура. Після отримання Україною незалежності починається сучасний етап в історії української еліти, яка на всьому пострадянському просторі сформувалася на старій номенклатурній базі, але в цілому її подоба дуже строката: у неї входять не лише представники колишньої партноменклатури, але і господарники, державні чиновники, підприємці, гуманітарна інтелігенція, лідери багаточисельних партій і ін.

В процесі формування сучасної еліти можна виділити три складових:

- представники колишньої радянської номенклатури;
- учасники опору комуністичному режиму;
- нові громадські діячі, не пов'язані ні з першими, ні з другими.

В цілому процес формування української політичної еліти ще далеко не завершений і для неї характерні не лише глибокі ідеологічні розбіжності між різними шарами, але і не менш значимі регіональні відмінності. І це не дивно: лише зміцнення незалежної держави стане основою і сильною, повноцінної національної еліти, здатної сучасно мислити і діяти.

Актуальність теми дослідження. Найвизначніші мислителі всіх часів і народів з давніх-давен замислювались над явищем, яке у сучасній політології прийнято позначати терміном «політичне лідерство» (від англ. leader – вести, керувати). Прагнучи збагнути закономірності суспільного життя, античні мислителі підмітили, що там, де формується етнос чи соціум, неодмінно знаходяться й свої лідери. Це найдосвідченіші, найсильніші й найсміливіші люди, яких підтримують і визнають одноплемінники, громадяни. Геродот, Плутарх, Тит Лівій та інші історики у своїх працях чільне місце відводили діяльності тих, кого ми називаємо сьогодні політичними лідерами, адже бачили в героях, монархах і полководцях справжніх творців історії. І сьогодні в суспільстві, як ніколи, висока потреба в політичному лідері, здатному швидко і чітко реагувати на проблеми, що постають перед суспільством, і головне, здатному знаходити ефективні шляхи вирішення позначених проблем.

З початком політичних перетворень в середині 80-х років ХХ ст. в СРСР пішли в минуле суперечки про те, хто творить історичний процес: маси або особа? Сьогодні панує розуміння важливості кожного суб'єкта суспільних відносин відповідно до відведеної йому ролі. Бурхливий перебіг політичного процесу в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, висунув достатньо велику кількість людей, чий особистий вплив дозволяє їм відігравати істотну роль в соціальному розвитку суспільства. Політичне лідерство, таким чином, займає в сучасних умовах особливе положення у зв'язку з тим, що воно зримо і значущо впливає на хід політичних подій.

Процеси модернізації і демократизації в сучасній Україні роблять актуальною потребу формування політичного лідерства, здатного забезпечити компетентність державного управління й реформаторський шлях суспільного розвитку.

Політичне лідерство – одна з центральних проблем політології, безпосередньо пов'язаних із характером і якістю політичної влади, конкретним способом її структурування та легітимації. Демократичне лідеротворення, яке для більшості країн Європи є нормою, в нашій державі лише утверджується та визначає подальшу перспективу організації політичної влади. Система формування політичного лідерства вбирає відповідно типові зразки цивілізаційного досвіду продукування лідерів та еліт й нові українські пріоритети кадрової політики. На механізм лідеротворення покладаються важливі функції, як-то стабілізація політичної системи, активізація впливу громадськості на прийняття політичних рішень, підтримка демократичних цінностей та інститутів. Тож від ефективності його діяльності залежить не лише якість політичної влади, а і в цілому суспільний прогрес.

Питання для самоконтролю

1. Політичне лідерство.

2. Основні концепції політичного лідерства.
3. Критерії класифікації лідерства.
4. Стиль лідерства.

Лекція 5. Держава. Вищі органи влади в державах світу

1. Розвиток державності, історичні форми держави.
2. Форми держав, їх складові. Типізації держав світу.
3. Державний режим, його типи у країнах світу.
4. Форми державного устрою.
5. Державне адміністративне управління, його функції.
6. Інститут президентства в Україні.

Поняття "держава" і теорії її походження. Держава є одним із найважливіших інститутів суспільства, центральним елементом його політичної системи. Одним із найважливіших завдань політології є аналіз розвитку сутнісних рис, соціальної ролі здійснюваних нею функцій, форм державного правління й державного устрою, принципів міждержавної політики.

Визначальною ланкою політичної системи суспільства та її підсистеми — політичної організації — є держава.

Термін "держава" трактується у трьох значеннях:

як асоціація, що міститься на окремій території, об'єднує усіх членів суспільства. В такому розумінні цей термін використовується як синонім понять "суспільство", "країна", "вітчизна";

- як відносини політичної влади – сукупність зв'язків між громадянами і органами держави;
- як адміністративні органи влади та правові норми, що визначають їх функціонування.

У різних філософських, соціологічних і політологічних теоріях це поняття має неоднаковий зміст.

Основні ознаки держави:

Суверенітет. Він має внутрішній і зовнішній виміри. Це означає, що держава володіє найвищою і необмеженою владою над внутрішніми суб'єктами у межах кордонів тієї чи іншої країни (внутрішній вимір), а інші держави повинні визнавати цей принцип (зовнішній вимір);

Всезагальність. Держава охоплює своїм впливом усіх людей, що мешкають на її території, в тому числі громадян інших держав;

Примус. Монопольне право на примусовий вплив щодо населення і наявність особливої системи органів, установ і знарядь примусу (армія, поліція, суд, тюрми), які виконують функції державної влади;

Право на застосування сили. Держава володіє первинним, вищим, порівняно з іншими організаціями, правом застосувати силу в межах, встановлених законом;

Право. Держава функціонує в рамках встановленого права. Структура і функції державних органів визначаються правом. Внутрішня і зовнішня політика проводиться виключно в правовому полі від імені всього суспільства;

Суверенна законотворчість. Право видавати закони і правила, обов'язкові для всього населення;

Апарат держави. Наявність публічної влади, здійснюваної особами, зайнятими винятково управлінням суспільством та охороною встановлених у ньому порядків (державні чиновники), сукупність управлінсько-адміністративних структур, покликаних реалізувати рішення центральних і місцевих органів влади;

Монопольне право на збирання податків. Для формування загальнонаціонального бюджету, утримання державного апарату;

Територія. Держава нерозривно пов'язана з певною територією, на яку поширюється її влада, а закони мають обов'язкову силу. Організація влади здійснюється за певним територіальним принципом: поділ населення за територією проживання, а не за кровно-родинними ознаками.

Ці ознаки визначають внутрішні й зовнішні державні зв'язки як необхідну форму існування і розвитку сучасних суспільств (народів).

Отже, **державою** — це форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу і забезпечує безпеку особи і нації.

Місце та роль держави в політичній системі визначаються основними принципами її функціонування:

- верховенство публічної влади;
- збереження єдності держави, що ґрунтується на досягненні згоди між тими, ким керують, і тими, хто управляє, незалежно від складу уряду і правлячої партії;
- досягнення єдності держави через відповідний зв'язок із соціальними силами суспільства (класами, групами, націями, політичними партіями тощо), за допомогою права і можливості здійснювати внутрішню й зовнішню політику від імені народу, через органічну взаємодію з громадянським суспільством загалом.

Держава виникла на певній стадії розвитку людства. Політична, правова література подає різні теорії походження держави:

1. Неісторична теорія. Її висунув Аристотель, стверджуючи, що держава є природним продуктом розвитку людських спільнот.

2. Теологічна теорія. Охоплює аналогічні за змістом традиційні концепції християнської культури, за якими державна влада виникла з волі надприродного чинника — Бога. Особливого змісту божественне походження держави і влади набуло в теорії Ф. Аквінського. Усяка влада від Бога, стверджував він. Держава є необхідність, її мета — "загальне благо". Існує "природний закон", закладений Богом у серця людей. Цей "божественний закон" вищий від "природного". Тому церква — вище держави. Її закони не повинні порушувати правителі.

Сучасна католицька церква підтримує божественний генезис ідеї про державу і принципи влади. Існує навіть політичний напрям — клерикалізм, який прагне до посилення впливу церкви на усі сфери життя та державу.

3. Патріархальна теорія. Її фундатором був англійський філософ Роберт Філмер (XIII ст.). На його думку, держава виникла в процесі механічного об'єднання родів у

племена, племен у ширші цілісні утворення, аж до держав (при збереженні принципу патріархальної, заступницької влади). Отже, держава є розширеною формою патріархальної влади, що здійснюється від імені всіх і для загального блага.

4. Теорія суспільного договору. У XVII і XVIII століттях, в монархічно-абсолютистську добу в Європі виникли різні теорії суспільного договору походження держави. Розквіту договірна теорія набула в період розвитку капіталістичних відносин. Її обстоювали англійські філософи Т. Гоббс і Дж. Локк та французький філософ Ж.-Ж. Руссо. Щоправда, такі погляди висував ще давньогрецький філософ Епікур.

Сутність означеної теорії у тому, що держава виникає не з волі Бога, а створюється добровільно суспільним договором суверенних громадян з правителем за законами людського розуму. Вимоги розуму — це вимоги природного права громадян на життя, свободу, рівність, недоторканість майна тощо. Заради цього громадяни надають правителю та уряду (державі) відповідні повноваження, добровільно зобов'язуючись підкорятися їх волі, закону.

5. Теорія підкорення (конфліктно-насильницька). Її фундатором є польсько-австрійський соціолог Л. Гумплович. Ґрунтуючись на концепції соціального дарвінізму (перенесення на суспільство сформульованого Ч. Дарвіном закону боротьби видів за існування і виживання), він вважає, що виникнення держави є результатом завоювання організованішими і сильнішими групами людей гірше організованих і слабших спільнот. Тобто держава стає формою панування переможців над переможеними, сильніших над слабшими. Це результат соціального конфлікту, абсолютної ворожості, органічно притаманної людям.

6. Класова теорія. Її основоположниками є К. Маркс і Ф. Енгельс. Вони стверджували, що виникнення держави — це природно-історичний, об'єктивний процес. Держава започатковується на пізній фазі общинно-племінного ладу і розвивається впродовж тривалого історичного періоду. Основними умовами її утворення (III—IV тис. до н. е.) були поява додаткового суспільного продукту внаслідок удосконалення продуктивних сил і виробничих відносин, виникнення майнової нерівності, розподілу праці, а також класів.

Внаслідок цих процесів діяльність з управління суспільством поступово трансформується у відносно самостійну функцію, яку здійснює пануючий клас. Цей клас (в антагоністичному суспільстві) за допомогою державного апарату ("державної машини") тримає в покорі всі інші класи і верстви населення, завдяки володінню засобами виробництва експлуатує їх.

Поняття форми держави традиційно перебувало в центрі уваги юридичної науки з моменту її зародження. Сьогодні під формою держави розуміють спосіб організації та здійснення державної влади. Поняття форми держави необхідне для відповіді на питання: як створюються вищі органи держави, як вони взаємодіють між собою і населенням, як територіально побудована державна влада, якими методами здійснюється державна влада.

Форма держави — це державно-правова конструкція, що складається з трьох елементів: форми правління, форми державно-територіального устрою, форми державного режиму. Типологія держав залежно від їх форми здійснюється відповідно до цих елементів:

1) залежно від форми правління розрізняють монархічні і республіканські держави;

2) залежно від форми державно-територіального устрою розрізняють унітарні, федеративні, конфедеративні і регіоналістські (регіональні) держави;

3) залежно від форми державного режиму розрізняють демократичні, авторитарні і тоталітарні держави.

Широкий підхід до форми держави привів до того, що, спираючись на традиційні елементи форми держави, запропоновано виділяти три основні форми держави: монархічну (моністичну), сегментарну та полікратичну (плюра-лістичну).

Монархічна форма держави має високий рівень централізації. Державну владу зосереджує одна особа або орган, ні розподіл влади, ні автономія в територіальному устрої, ні місцеве самоврядування фактично не допускаються. Ця форма пов'язана з обов'язковою ідеологією, одержавленням економіки, соціальної сфери та культури, край елітарним характером

державної влади. Демократичні інститути, парламент, самоврядування використовують-ся в демагогічних цілях.

Сегментарна форма держави значною мірою носить олігархічний характер, посідаючи проміжне становище між монархічною і полікратичною формами держави. Тут допускається розподіл компетенції між різними органами державного управління, елементи автономії та місцевого самоврядування. Домінує виконавча влада.

Полікратична форма держави реально використовує розподіл влади, систему стримувань і противаг, кілька центрів влади в державі (президент, парламент, суд), автономію в територіальному устрої, розвиток місцевого самоврядування, демократичні методи здійснення державної влади. У багатьох полікратичних країнах існує монархічна форма правління (парламентарна монархія). Вона сумісна з президентською, парламентарною, змішаними республіками, може бути унітарною державою або федерацією.

Державний режим — це сукупність способів та методів здійснення державної влади у суспільстві.

Поняття "державний режим" не тотожне поняттю "політичний режим", хоча за значенням вони близькі одне до одного. Державний режим — це різновид політичного режиму, який має більш широке значення ніж державний режим. До поняття "політичний режим" входять не тільки методи діяльності державних органів, а й форми діяльності всіх елементів політичної системи суспільства: політичних партій, громадських організацій та інших об'єднань громадян.

На відміну від форми державного правління та форми державного устрою, які характеризують організаційну сторону форми держави, державний режим характеризує порядок діяльності держави, ви-значає її функціональне спрямування. Державний режим є найбільш нестійким елементом форми держави.

Залежно від наявності та розвитку інститутів демократії, державний режим поділяють на демократичний та антидемократичний.

Демократичний режим — це вид державного режиму, при якому державна влада здійснюється на основі рівної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики, утворенні й діяльності державних органів, дотримання прав і свобод людини.

Демократичному режиму притаманні наступні ознаки:

- безпосередня участь народу в здійсненні державної влади;

- виборність вищих органів державної влади, існування інститу-тів безпосередньої та представницької демократії;
- плюралізм у політичній, економічній, ідеологічній та духовній сферах життєдіяльності людей;
- рівність усіх громадян перед законом, гарантування з боку держави здійснення ними своїх прав та виконання своїх обов'язків;
- демократизм правосуддя, забезпечення верховенства права;
- поєднання правління більшості та захисту прав меншості, існування легальної політичної опозиції;
- взаємна відповідальність держави перед особою і особи перед державою;
- можливість створення і вільного функціонування політичних партій та інших громадських об'єднань.

Демократичний режим існує у наступних формах:

1) ліберальнодемократичний, який заснований на системі гума-ністичних принципів здійснення державної влади, визнанні сво-бод і прав людини, забезпеченні рівності всіх перед законом;

2) консервативнодемократичний, який заснований переважно на демократичних принципах державного управління, що склалися історично та є характерними саме для цієї держави, яка не бажає перейти до нових форм і методів державного управління;

3) радикальнодемократичний, який здійснюється шляхом пос-тійного введення нових форм реалізації державної влади, вико-ристання рішучих заходів щодо підвищення ефективності дер-жавного управління.

Антидемократичний режим — це вид державного режиму, при якому державна влада зосереджується в руках неконтрольованої народом групи осіб або в руках однієї особи і здійснюється більш жорсткими методами шляхом порушення прав і свобод лю-дини та усуненням можливостей для вільного волевиявлення ін-тересів різних груп населення.

Антидемократичному режиму притаманні наступні ознаки:

- відсутність правових механізмів та інших гарантій здійснення прав і свобод громадян;
- надмірна централізація державної влади, її концентрація в ру-ках неконтрольованої народом групи осіб чи однієї особи;
- повний контроль держави над усіма сферами суспільного життя;
- застосування неправових засобів здійснення державної влади та примусових методів управління;
- ігнорування релігійних поглядів населення, інтересів націона-льних меншин та інших груп людей.

Антидемократичний режим існує у наступних формах: 1) деспотичний, який характеризується зосередження в руках од-нієї особи (деспота) всієї повноти державної влади та повній безправності підданих. Деспотія притаманна абсолютним монар-хіям періоду рабовласництва;

2) тиранічний, який характеризується зосередженням в руках од-нієї особи (тирана) всієї повноти державної влади, яку він, на відміну від деспотії, одержав не за правом

успадкування, а внаслідок узурпації, насильницького захоплення влади шляхом державного перевороту. Для тиранії характерне панування жорстких способів здійснення державної влади, свавілля, беззаконня;

3) тоталітарний, який характеризується зосередженням державної влади в руках правлячої верхівки або однієї особи, здійсненням диктатури однієї партії та заборонаю діяльності опозиційних партій і організацій, відсутність реальних прав і свобод громадян, принципу розподілу влади та органів місцевого самоврядування, наявність всеохоплюючого контролю з боку держави над усіма сферами суспільного та особистого життя, нав'язування єдиної офіційної державної ідеології, відсутність вільного волевиявлення і врахування інтересів усіх груп і верст населення, примат держави над правом;

4) авторитарний, який характеризується значним зосередженням державної влади в руках однієї або кількох осіб, звуженням політичних прав і свобод громадян, політичних партій та громадських об'єднань, недопущенням політичної опозиції, наявністю єдиної, обов'язкової політичної ідеології, приниженням ролі представницьких органів влади, використанням насильства і позасудових методів примусу людей, спираючись на поліцейські та військові апарати.

Особливості соціально-економічного, політичного розвитку країн світу визначають різноманітність державних режимів, яких на сьогодні у "чистому" вигляді практично не існує.

Форма державного устрою — це елемент форми держави, який визначає територіальну організацію держави, спосіб поділу території держави на складові частини та порядок їх взаємовідносин між собою і з державою у цілому.

Форма державного устрою показує:

- з яких частин (адміністративно-територіальні одиниці, автономії чи суверенні держави) складається внутрішня структура держави;
- який правовий статус цих складових частин і характер їх співвідношення;
- як будуються відносини між центральними і місцевими державними органами;
- в якій формі виражаються інтереси кожної нації, яка проживає на території країни.

Усі держави, за формою державного устрою, поділяються на прості та складні. До простих держав належать унітарні держави.

Унітарна держава — це форма державного устрою, за якої адміністративно-територіальні одиниці не мають ознак суверенітету і не можуть бути суб'єктами політичних міжнародних відносин.

Унітарним державам притаманні такі основні ознаки:

- наявність єдиної конституції, дія якої поширюється на всю територію країни;
- відсутність відокремлених полікотериторіальних утворень, які мають ознаки держави;
- наявність єдиної системи державних органів, які поширюють свої повноваження на територію всієї країни, на всіх громадян (єдині глава держави, законодавчі, виконавчі та судові органи влади);
- наявність єдиної системи права і системи законодавства;
- наявність єдиного громадянства та єдиної державної символіки;
- наявність єдиної фінансово-грошової та податкової систем;
- у міжнародних відносинах держава виступає як єдиний представник.

Функції державного управління — це відносно самостійні та однорідні частини змісту управлінської діяльності, в яких виражається владно-організуючий вплив суб'єкта управління на об'єкт. Найбільш поширеною у вітчизняній літературі є класифікація функцій державного управління на загальні, спеціальні та до-поміжні.

Загальні функції справляють об'єктивно необхідний вплив на певні процеси, що відбуваються в господарській, політичній, соціально-культурній та інших сферах. Ці функції є основними, притаманними будь-якому управлінню, незалежно від того, на якому рівні та в яких галузях вони здійснюються. Загальними функціями державного управління є прогнозування, планування, організація, регулювання, координація, облік, контроль. Ця класифікація побудована на підставі внутрішньої технології управлінської діяльності.

Функція прогнозування. Необхідність у прогнозуванні випливає із самої природи державного управління. Державне управління покликане вирішувати довго-строківі, перспективні завдання, розв'язання яких відбуватиметься в умовах певної невизначеності, якщо органи виконавчої влади не матимуть прогнозів.

Функція планування присутня на всіх рівнях ієрархії управління. Вона полягає у визначенні мети, напрямів, завдань, засобів реалізації тих чи інших процесів (соціальних, економічних, політичних, культурних та ін.), розробленні програм, за допомогою яких повинна бути досягнута мета.

Функція організації пов'язана зі створенням організаційного механізму.

Завдяки функції регулювання досягається необхідний стан упорядкування та стійкості системи управління

Координація як функція забезпечує узгодження діяльності систем управління.

Функція контролю покликана постійно надавати інформацію про дійсний стан справи щодо виконання завдань.

Контроль починається з одержання інформації про дійсний стан керованого об'єкта та закінчується прийняттям рішень, які передбачають відповідну корекцію в системі управління для досягнення запланованої мети. Контроль ґрунтується на принципі зворотних зв'язків, які існують при будь-якій взаємодії суб'єкта і об'єкта в системі управління. Кожна загальна функція управління перебуває у взаємозв'язку з іншими.

Розглянуті загальні функції управління необхідні для здійснення державного управління як на загальнодержавному, так і на регіональних, місцевих, галузевих рівнях.

Спеціальні функції характеризують особливості конкретного суб'єкта чи об'єкта управління.

До основних спеціальних функцій державного управління, що здійснюються на вищому рівні вищим органом (Кабінетом Міністрів України), у системі органів виконавчої влади належать:

- забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- розроблення проекту Закону про Державний бюджет та забезпечення його виконання;
- розроблення і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального та культурного розвитку держави.

Спеціальні управлінські функції здійснює Президент України як глава держави. Серед них такі: керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави,

призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах та при міжнародних організаціях; призначення за поданням Прем'єр-міністра членів Кабінету Міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних організацій та припинення їх повноважень на цих посадах (розстановка кадрів); прийняття у разі необхідності рішення про введення в державі або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення у разі необхідності окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації; присвоєння вищих військових звань і класних чинів, нагородження державними нагородами; встановлення президентських відзнак і нагородження ними та ін.

Розмежування функцій існує й на нижчих рівнях державної виконавчої влади. Так, місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують здійснення таких основних функцій: виконання Конституції та законів України, актів Президента, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; підтримання законності та правопорядку; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку; програм охорони довкілля; підготовка та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; звіт про виконання відповідних бюджетів; взаємодія з органами місцевого самоврядування; реалізація інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

В Україні зародження демократичного суспільства розпочалося ще за часів козацтва, але бурхливий розвиток демократії та інституту президентства почався в 10-х роках ХХ століття. Під час діяльності Центральної Ради було видано чотири Універсали, які повинні були закласти основу демократизації українського суспільства. Останнім Універсалом, Центральна Рада проголосила повну політичну незалежність України від Росії. А згодом Центральна Рада обрала Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки.

Посада президента України була заснована **5 липня 1991** постановою Верховної Ради УРСР «**Про вибори президента Української РСР**».

Вибори Президента України відбуваються за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості, яка полягає в тому, що для обрання кандидата необхідно набрати більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, тобто діє формула 50% плюс 1 голос.

Перевага цієї виборчої системи полягає в її демократизмі, оскільки вона враховує інтереси й побажання більшості виборців. Недоліком зазначеної виборчої системи є її нерезультативність. Дійсно, якщо жодний кандидат не набрав необхідної кількості голосів (50% плюс 1 голос), то має відбутися повторне голосування.

1 грудня 1991 відбувся всеукраїнський референдум, на якому, одночасно з проголошенням незалежності України, народ віддав перевагу президентській формі правління. У той день був обраний **перший Президент** нової Української держави - **Леонід Кравчук**.

У липні 1994 року, в результаті дострокових виборів Президента, країну очолив **Леонід Кучма**. Він був Главою держави 10 років.

У грудні 2004 року Президентом України був обраний **Віктор Ющенко**.

7 лютого 2010 Президентом України обрано **Віктора Януковича**. (У лютому 2014 р. Верховна Рада України позбавила Януковича звання "Президента")

25 травня 2014 р. Президентом України обрано **Петра Порошенка**.

Питання для самоконтролю

1. Основні ознаки держави.
2. Що таке форма держави?
3. Що таке державний режим?
4. Форма державного устрою.
5. Функції державного управління.

Лекція 6. Політичні партії, партійні системи в країнах світу

1. Поняття про політичну партію. Типізації політичних партій: основні підходи.
2. Поняття про партійну систему. Основні історичні моделі формування партійних систем. Поширення партійних систем у державах світу.
3. Політичне представництво в країнах світу.

Політична партія - це організована група громадян, що виражає інтереси тих чи інших соціальних верств і прагне до реалізації своєї мети шляхом боротьби за державну владу і її використання.

Що відрізняє партію від інших суспільно-політичних організацій і груп тиску?

1. Організаційна оформленість: стійкі внутрішньопартійні відносини і наявність розгалуженої структури на загальнонаціональному, регіональному і місцевому рівнях (виборні центральні органи і сітка регіональних відділень).
2. Відкрита налаштованість на владу. Ця ознака відрізняє партії не тільки від суспільних рухів, але й від груп тиску. Останні часом володіють реальною владою, але не афішують цього, віддаючи перевагу озвученню своїх інтересів через партійних лідерів.
3. Пошук масової опори: безпосередньо активних членів і виборців. Це вимагає від партій проведення агітаційної роботи, пропаганди своїх доктрин.
4. Ідеологічність партійних доктрин. Правда, у сучасній практиці поширений феномен електоральних партій, в яких ідеологія виступає на задній план, а головними функціями стає висування кандидатів: мобілізація виборців на підтримку кандидата. На думку відомого французького політолога М.Дюверше, такими є демократична і республіканська партії США - свого роду команди спеціалістів з завоювання голосів і адміністративних посад. Але в будь-якому випадку партія пропонує своїм послідовникам певну систему орієнтацій стосовно стратегії розвитку суспільства.
5. Наявність програмної мети - певного проекту розвитку суспільства. Програма відображає інтереси окремої соціальної групи або претендує на вираження інтересів більш широких мас.

Ці риси відрізняють реальну партію не тільки від суспільних рухів, але й від карликових партій, "одноденних" партій, характерних для країн, які здійснюють перехід до демократії.

Не дивлячись на наявність значної літератури, присвяченої партіям, єдності в розумінні їх сутності немає.

Найбільш поширеними є такі підходи:

- **Класовий.** Становлення партій пов'язується з виділенням великих соціальних груп (класів), а самі партії є найбільш активною і організованою частиною якого-небудь класу, що виражає його інтереси. Цей погляд на партію отримав обґрунтування у роботах К.Маркса, Ф.Енгельса і В.Леніна. Сьогодні класовий підхід зустрічає все більше критики, що пов'язано з розмиванням самих класів;
- **Ідеологічний.** Становлення партій пов'язується з виділенням груп, основних не стільки на спільності соціально-економічного становища, скільки на спільності поглядів. Сама ж партія, як писав Б.Констан, є групою людей, які визнають одну і ту ж політичну доктрину.
- **Інституціональний.** Партія розуміється як організація, діюча в системі держави (М.Дюверже).
- **Функціонально-прагматичний.** Становлення партій пов'язується з метою завоювання влади, самі вони трактуються як групи людей, що ставлять перед собою завдання приходу до влади. Саме даний підхід домінує у сучасній політології.

Партії покликані виражати і захищати специфічні інтереси певних груп і верств суспільства. В цьому розумінні партійні утворення існували уже в Стародавньому світі. Зокрема, про них згадує Аристотель, який виділяє серед громадян Афінської держави партії жителів гори, рівнини і узбережжя. Аналогічні угруповання існували і в Римі. В Римі вперше виникає і сам термін "партія", що в перекладі з латинської означає "частина" - частина якоїсь великої спільноти. Для всіх партій вказаного періоду були характерні такі риси: становий характер, нечисленність, нестійкість (будь-яка зміна ситуації вела до розпаду групи), організаційна неформленість, слабкий зв'язок з масами (угруповання носили елітарний характер). Аналогічні аморфні угруповання виникали і в період європейського Середньовіччя, наприклад, відома боротьба партій "чорних" (феодалів-нобілей) і "білих" (багатих міщан) у Флоренції в XI ст. Буржуазні революції дали імпульс для появи багатьох партій у формі політичних клубів. Вони відрізнялися від аристократичних угруповань більшою організованою оформленістю й ідеологічними орієнтаціями. Так, французька революція 1789 р. призвела до формування політичних клубів фельянів, жирондистів і якобінців.

Суттєвий вплив партій на політику став відчуватися лише з першої чверті XIX ст. У цей час формуються перші масові партії в таких країнах, як США (1828 р. - Демократична партія, 1854 р. - Республіканська партія) і Великобританія (1850 р. - ліберальна партія, 1867 р. - Консервативна партія). В інших країнах партії з'являються пізніше. Загальною тенденцією розвитку партій у Європі і США було формування спочатку буржуазних і лише потім робітничих партій.

Інакша ситуація складалася в Російській імперії. Тут першою виникає робітничая партія (РСДРП). Вона була утворена у 1898 р. Буржуазні партії з'являються лише після царського маніфесту від 17 жовтня 1905 р., що легалізував громадські організації.

Посиленню ролі партій у політичному процесі в XIX-XX ст. сприяло декілька причин:

- формування елементів демократизму у сфері суспільного управління, тільки система, що допускає різні думки (ідеологічний плюралізм), могла стати основою для політичних партій;
- усвідомлення великими соціальними групами (буржуазія, пролетаріат, селянство, інтелігенція, жителі колоній, нації тощо) спільності своїх внутрішніх інтересів і бажання їх реалізувати;
- розширення виборчих прав громадян, оформлення політичного плюралізму, а також необхідність проведення виборчих кампаній і агітації за конкретних кандидатів.

Взагалі фактори сприяли тому, що партії, набувши абсолютно нових рис (ввівши управлінський апарат, місцеві організації, інститут фіксованого членства, статут і програми), перетворилися з другорядних допоміжних організацій в один із значущих елементів політичних відносин. Вони займають центральне місце в організації виборчих кампаній, в мобілізації електорату на підтримку конкретних лідерів і програм.

З XIX ст. проявилися й основні способи формування партій.

Партії можуть виникнути:

- з електоральних структур: асоціацій з реєстрації виборців (Ліберальна і Консервативна партії Великобританії), комітетів на підтримку конкурентних кандидатів (Республіканська і Демократична партії США);
- з парламентських фракцій;
- з ініціативи суспільних організацій: профспілок, екологічних, молодіжних рухів тощо; типова в цьому плані історія британської лейбористської партії, створена за ініціативою Конгресу тред-юніонів (профспілок) у 1899 р. У створенні власних партій бувають зацікавлені й інші організовані корпоративні групи інтересів - союзи підприємств, аграрні об'єднання, релігійні етнічні общини.

Крім того, в літературі виділяють й інші способи формування партій. Залежно від того, як ініціюється створення партії, виділяють:

- шлях "зверху" - це коли члени партії рекрутуються з чиновників державного апарату, членів політичної еліти, з парламентських груп або партійних функціонерів після розколу якої-небудь партії;
- шлях "знизу" - суттєву роль відіграють маси, які орієнтуються на ту чи іншу доктрину або лідера;
- комбінований шлях, який поєднує риси двох перших способів.

Значущість партій для політичного життя розкривається у функціях, які вони виконують стосовно суспільства і держави. В їх числі:

- активізація і інтеграція великих суспільних верств;
- артикуляція, тобто перетворення розмитих думок людей у конкретні пакети вимог і їх озвучення та агрегація інтересів, тобто погодження вимог певних верств населення, їх оформлення у політичні програми;
- політична соціалізація і формування суспільної думки;
- розробка політичної ідеології і програм розвитку суспільства;

- рекрутування у політичну еліту і висування лідерів; у багатьох державах уряди і представницькі органи формуються з членів великих політичних партій, а президенти і прем'єр міністри, як правило, очолюють правлячі партії;
- мобілізація виборців на виборах;
- участь у боротьбі за державну владу через вибори;
- здійснення державного управління з приходом до влади або контроль за діяльністю влади;
- рекрутування нових членів партії.

Партійна система – це сукупність політичних партій країни, а також взаємозв'язок між ними. Таким чином, партійна система – це особлива конфігурація партій у політичній системі країни, що дає підставу судити про внутрішній і зовнішній політиці самої країни.

Типи партійних систем:

- **Однопартійна система** – приватне явище в політичному житті авторитарних і тоталітарних політичних режимів. Існують варіанти, коли в однопартійній системі, крім основної правлячої партії, є й інші політичні партії, але всі вони дрібні і підтримують основну партію. У нацистській Німеччині націонал-соціалісти витіснили і знищили всі інші політичні партії, а в СРСР інших партій, окрім КПРС, і не було, хоча в законодавстві заборони на них не було. В однопартійній системі владу правлячої партії закріплена на законодавчому рівні.
- **Двопартійна система.** Характерна для англomовних країн. Зараз поширена в США і Австралії, раніше була у Великобританії. Реальну владу в державі можуть отримати тільки дві основні партії, причому інші партії можуть бути (але ніяк не впливати на політичну сферу суспільного життя) або відсутня взагалі (у США – тільки республіканці і демократи).
- **Двох з половиною партійна система.** Передбачає наявність ще як мінімум однієї незначної політичної партії, крім двох основних. Це явище виникає, коли жодна з двох головних партій на виборах не може набрати необхідної для перемоги кількості голосів, – тоді на арену і виходять дрібні партії.
- **Багатопартійна система.** Найпоширеніший в Європі тип партійної системи. Менш стабільна, ніж двопартійна система, зате не так консервативна і може відобразити більше соціальних інтересів різних соціальних груп, класів, верств населення.
- **Партійна система з домінуючою партією.** Це багатопартійна система на папері і однопартійна система в реальності. Явище, коли багато років поспіль на виборах перемагає одна і та ж партія з величезним відривом від інших. В Японії Ліберально-демократична партія перебувала без перерви у владі протягом 38 років. Така система пояснюється або успішною політикою правлячої партії (Японія), або нерозвиненість партійної системи (Індія: Індійський національний конгрес правил більше 30 років).
- **Безпартійна система.** Явище, коли в країні не існує зареєстрованих політичних партій (кандидати виступають самі за себе, як в США часів Джорджа Вашингтона) або партії заборонені, як, наприклад, в абсолютних монархіях (Йорданія, Оман, ОАЕ).

Однією з форм виявлення та реалізації політичних інтересів певних груп і окремих громадян суспільства є суспільно-політичні рухи і політичні партії.

У звичайному розумінні слова під політичною партією розуміють групу однодумців, що прагнуть досягнення загальної мети.

Загальна мета такої групи обов'язково має на увазі вплив на прийняття політичних рішень шляхом включення представників цієї групи до складу органів влади. Найбільш характерними видами партійної діяльності є участь у виборчому процесі та парламентській діяльності. Точне правове визначення політичної партії дається у відповідних законах конкретних країн.

Від громадських об'єднань (соціально-економічних, соціально-культурних об'єднань, профспілок, союзів підприємців тощо) політичні партії відрізняються тим, що вони відкрито борються за місця в парламенті і уряді, які дають можливість здійснювати управління державою, а через нього — всім суспільством.

Партії є істотним елементом політичної системи суспільства. Вони є виразниками політичних курсів, що конкурують один з одним, виразниками інтересів, потреб і цілей певних соціальних груп, сполучною ланкою між громадянським суспільством і державою. Завдання партій – перетворити безліч приватних інтересів окремих громадян, соціальних прошарків, зацікавлених груп у їх сукупний політичний інтерес. Через партії та виборчі системи формалізується участь громадян у політичному житті. Партії беруть активну участь у функціонуванні механізму політичної влади або впливають на нього. Важливою рисою діяльності партій є їхній ідеологічний вплив на населення, значна роль у формуванні політичної свідомості та культури. Суттєвою є роль політичних партій у становленні демократичних інститутів.

Функції політичних партій:

- **Перша функція** політичних партій полягає в тому, що вони виступають засобом боротьби за урядовою владою в центрі та на місцях між окремими групами.

Різні соціальні групи зацікавлені у використанні вищих органів державної влади для своїх цілей.

Бажаючи здобути урядову владу і вплив у місцевих і федеральних органах, ці групи роблять ставку на ту або іншу політичну партію, за допомогою якої прагнуть провести своїх представників у виборні органи. Оскільки така боротьба відбувається у рамках конституційної законності, головним знаряддям її є політичні партії. Це суперництво виливається у форму виборчої боротьби, де сили супротивників оцінюються кількістю отриманих голосів.

- **Друга функція** політичних партій полягає в тому, що вони беруть найважливішу участь у формуванні та діяльності всіх ланок державного апарату. Виборні органи влади й управління як у центрі, так і на місцях створюються за безпосередньої участі політичних партій. Саме вони добирають кандидатів на виборні посади і проводять виборчі кампанії.

Окремо слід сказати про функцію соціального представництва. Будь-яка політична партія є виразником певних соціальних інтересів, спирається у своїй діяльності на конкретні соціальні групи і прошарки, є їхнім представником на політичній арені.

Важливою також є функція політичної соціалізації, тобто включення особи у світ політики, вплив на формування її ціннісних орієнтацій, соціальних і політичних

установок, навичок суспільно-політичної діяльності. Мета соціалізації – забезпечення стабільності й наступності у розвитку суспільства.

Наступна функція політичних партій полягає в тому, що вони беруть пряму або опосередковану участь у розробці, формуванні та здійсненні внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу держави. Правлячі партії через свої керівні органи, уряди й парламентські фракції безпосередньо беруть участь у прийнятті політичних рішень і їхній реалізації.

Можливі різні підходи до класифікації політичних партій. Наприклад, партії залежно від стилю спілкування між партійними лідерами та рядовими членами поділяються на авторитарні й демократичні. Залежно від того, якою мірою вони представляють різні верстви суспільства, партії поділяються на інтегративні, тобто які представляють усі або багато верств суспільства, і представницькі, тобто ті, члени яких представляють один соціальний прошарок або клас. До ідеологічних відносять партії, що мають на меті змінити життя відповідно до своїх ідеалів, до прагматичних – ті, які ставлять конкретні політичні цілі. Відповідно до інших критеріїв партії поділяють на масові й кадрові, мобілізуючі, патронатні, класово-станові та ін.

Значного поширення набули конфесійні партії, тобто створені на основі певних релігійних вірувань.

Серед них виділяють:

- християнсько-демократичні, ідеологія яких ґрунтується на заповідях християнської релігії;
- клерикалізм, прагнучі підпорядкувати державу впливу певної церкви;
- фундаменталістські, тобто такі, що існують в ісламських державах.

Патронатні партії створюють переваги для лідера і його оточення.

Класово-станові партії спрямовують свою діяльність на захист інтересів певних соціальних верств або груп.

Стосовно реальної дійсності партії поділяються на консервативні, реформістські та революційні залежно від того, чи мають вони намір зберегти її, частково змінити або перетворити радикальним чином.

Питання для самоконтролю

1. Що таке політична партія?
2. Партійна система.
3. Функції політичних партій.

Лекція 7. Виборчі системи в країнах світу

1. Політичні вибори. Виборчі системи в країнах світу.
2. Політичні партії в Україні. Розвиток партійної системи в Україні.
3. Виборча система в Україні.

Політичні вибори - це не лише безпосереднє голосування, а й широкий комплекс заходів і процедур щодо формування керівних органів у державі.

Головними серед них є:

- призначення виборів та визначення дати їх проведення;
- визначення меж виборчих округів і виборчих дільниць;
- утворення виборчих комісій;
- складання списків виборців;
- висування та реєстрація кандидатів;
- проведення передвиборчої агітації;
- голосування, підрахування голосів;
- оприлюднення результатів голосування;
- проведення в разі необхідності повторного голосування чи повторних виборів.

Вибори відповідають республіканському типові організації влади, коли вона є справою народу. Згідно з ідеєю республіканізму, народу належить реальний мандат влади, який громадяни періодично вручають, делегують обмеженому колу людей. Будь-який парламентаризм ґрунтується на ідеї володіння кожним дієздатним громадянином владними повноваженнями і їх передачі своїм повноважним представникам. Що стосується акту голосування, то його можна оцінити як процедуру передачі влади, а ухиляння від участі у виборах - як незгоду її передавати.

Вибори символізують не лише виявлення думки населення, а й залучають маси до процесу управління державою. Вони є засобом політичної соціалізації населення, забезпечують легітимність, законне обґрунтування політики, яку проводять представники влади, що перемогла на виборах. Вибори відіграють у суспільстві роль своєрідного регулятора, оскільки таким чином можна демократично змінювати владні структури.

Залежно від предмета обрання розрізняють вибори президентські, парламентські і муніципальні. З огляду на причини їх проведення вибори можуть бути : черговими, позачерговими, додатковими.

В умовах трансформації політичної системи вибори в Україні ще не є у повній мірі механізмом формування волі більшості та цивілізованого вирішення конфліктів, що виникають, недостатньо виконують функцію рекрутування нової політичної еліти, не є оптимальним способом мобілізації громадськості на підтримку загальнозначущих цінностей і партійних програм.

Моніторингові дослідження електоральної поведінки, які проводить інститут соціальної та політичної психології НАН України, дають можливість говорити про такі зміни, що відбуваються в середовищі виборців:

- основна частина електорату тримається "своїх" партій;
- певна частина виборців з тих чи інших причин переходить на бік інших партій;
- основним джерелом поповнення електорату є зростання політичної активності населення;
- є стабільна частина виборців, які не голосують ні за які партії і не беруть участі у виборах.

Виборчу систему можна розглядати в широкому і вузькому сенсі слова. **Виборча система в широкому сенсі** - це сукупність суспільних відносин, як врегульованих, так і не врегульованих нормами права, за допомогою яких формуються органи законодавчої,

виконавчої та судової влади. Виборча система у вузькому сенсі - це спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від результатів голосування виборців. Таких способів декілька. Однак всі їх можна звести до трьох головних систем: мажоритарною, пропорційною та змішаною. Розглянемо їх більш докладно.

1. В основу мажоритарної системи покладено принцип більшості (обраним по виборчому округу вважається той кандидат чи список кандидатів, який отримав встановлену більшість голосів). Ця система проста, але часто несправедлива: пропадають голоси, подані проти перемогли кандидатів. Дана система універсальна: може використовуватися при виборах колегіальних і одноосібних органів, допускає різні модифікації виборчих округів, суперництво кандидатів і партійних списків.

Розрізняють три види мажоритарної системи:

1) відносного більшіства- англійська модель (обраним вважається той кандидат (або список кандидатів), який набрав більше голосів, ніж кожен з його противників окремо, навіть якщо цих голосів менше половини (США, Великобританія, Індія і т.д.) . При цій системі зазвичай не встановлюється обов'язковий мінімум участі виборців у голосуванні;

2) абсолютної більшості - французька модель (для обрання потрібна абсолютна більшість поданих за кандидата голосів (50% плюс один голос виборців округу) (Франція, Австрія)). При цій системі зазвичай встановлюється нижній поріг участі виборців у голосуванні;

3) кваліфікованої більшості (обраним вважається кандидат, який одержав кваліфікована більшість голосів, яке встановлюється законом. Наприклад, 40% плюс один голос при виборах президента Коста-Ріки, 65% голосів виборців мали отримати претенденти на посаду сенатора до 1993 р в Італії) .

Поряд з трьома названими використовуються ще два різновиди мажоритарної системи:

1) система єдиного непередаваного голосу (полупропорційна). У багатомандатному виборчому окрузі виборець голосує лише за одного кандидата, а не за список кандидатів (Японія);

2) кумулятивний вотум (від лат. *Cumulatio* - "скупчення"). Кожен виборець у багатомандатному окрузі має стільки голосів, скільки слід обрати кандидатів, і розподіляє свої голоси між кандидатами як завгодно: може віддати декільком кандидатам по одному голосу, або одному - всі голоси (Баварія).

2. Пропорційна система набула поширення в багатьох країнах світу. Вона будується не на принципі більшості, а на принципі пропорційності між отриманими голосами і завойованими мандатами (такі вибори є строго партійними - Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Австрія, Бельгія). Застосовується тільки в багатомандатних виборчих округах. Виборець може не знати багатьох кандидатів від підтримуваної ним партії. Щоб пом'якшити дефекти використовуються наступні методи:

- **Виборча квота** (виборчий метр) - це найменше число голосів, необхідну для обрання хоча б одного кандидата. Розрізняють такі способи:

- **Природна квота** (метод Хейр) застосовується в Естонії та Румунії, являє частка від ділення кількості виборців на кількість мандатів, що заміщаються в окрузі. Кожен список отримує стільки місць, скільки повних квот міститься в отриманому їм числі голосів;

- **Штучна квота** (метод Хагенбаха-Бішоффа) використовується в Литві, Австрії та визначається шляхом ділення загальної кількості поданих голосів на число мандатів плюс один (можливо плюс два, плюс три). Якщо при штучній квотою залишаються незаміщені мандати, використовується метод найбільших залишків;

- **Метод дільників** (метод д'Онта) - це послідовний розподіл числа голосів, отриманих кожним списком кандидатів, на певну серію дільників. Кожен список отримує стільки місць, скільки раз спільний дільник укладається в отримане даними списком число голосів

Додаткові правила розподілу мандатів:

- **Найбільшого залишку** (нерозподілені за квотою місця отримують по черзі партії, у яких найбільші залишки голосів);

- **Найбільшого виборчого числа** (місця, не розподілені за квотою, передаються почергово у вигляді премії тим партіям, які зібрали найбільшу кількість голосів);

- **Підсумовування** (підсумовуються всі залишки голосів партій по окремо взятих округах і нерасподілений число місць в цілому по країні і потім обчислюється нова квота для країни в цілому і за цією квотою розподіляються між партіями залишилися місця);

- **Подолання загороджувального бар'єру** (нерозподілені мандати партій, що не подолали загороджувальний бар'єр, передаються партіям, які його подолали, пропорційно числу голосів, зібраних цими партіями).

Однак спотворювати пропорційну систему можуть різні прийоми:

- **Панашажу** (від франц. Panachage - "суміш") - право виборця проголосувати за кандидатів з різних партійних списків, орієнтуючись не на партійну приналежність, а на особисті якості того чи іншого претендента, або вписувати в списки нових кандидатів (Бельгія);

- **Приєм з'єднання списків** (блокування) - партії блоку виступають на виборах із загальними списками кандидатів, а після того, як загальний список отримав якусь кількість мандатів, розподіляють цю кількість між собою;

- **Загороджувальний пункт** (загороджувальний бар'єр) - це встановлений у законі мінімальний відсоток голосів виборців, який необхідно отримати партії по країні в цілому, щоб мати доступ до депутатських мандатів. Використовується для створення в парламенті великих партійних фракцій та з метою уникнути маси дрібних угруповань. У різних країнах цей загороджувальний бар'єр різний: 1% - в Ізраїлі, 2% - в Данії, 2,5% - в Шрі-Ланці, 3% - в Аргентині, 4% - в Болгарії, Угорщині, Швеції та Італії, 5% - у Словаччині, 8% - в Єгипті, 10% - у Туреччині.

Різновидом пропорційної системи є система єдиного переданого (переходить) голоси - виборець має лише один голос, але цей голос він може використовувати не для голосування за партійний список, а тільки для преференційного (переважного) голосування за одну з кандидатур будь-якого партійного списку кандидатів.

3. Змішана система. Розрізняються два різновиди даної системи: перший ґрунтується на переважному використанні пропорційної системи, застосовується для формування складу парламенту Греції і носить назву посиленою пропорційної; друга - на переважному використанні мажоритарної системи, застосовується для формування бундестагу в Німеччині, з 1993 р введена в Італії.

Становлення багатопартійності в Україні відбувається за екстремальних умов. Продовжується поглиблення соціально-економічної кризи, зростає соціальна напруга,

девальвуються для значної частини населення демократичні цінності. Моно-полію на владу від КПРС-КПУ перехопила "партія влади". За-мість єдиної ідеології, яка виконувала державницько-охоронні функції, виникло безліч нових концепцій, теорій, програм, що претендують на істину в першій інстанції. Чимало партій нама-гаються нав'язати свою модель соціального розвитку постко-муністичного суспільства. За винятком однієї-двох партій інші не мають достатнього впливу на загальнонаціональному рівні. Розколи у деяких партіях свідчать про їхню внутрішню нестій-кість, залежність від різних партійних фракцій. Діяльність більшості партій є соціально безадресною, не спирається на кон-кретну соціальну базу. Чимало партій є "загадковими", невідо-мими для широкого загалу.

Виникнення партій – не випадкове явище. їх поява зумов-лена об'єктивними потребами розвитку суспільства; вони є центром кристалізації політичних інтересів, засобом контролю діяльності уряду, розвитку демократії, громадянського суспіль-ства, формування громадської думки.

Історичний досвід показує, що партії можуть утворюватися на базі:

а) політичного руху або громадського об'єднання певної групи людей, перетворюючись на організацію для досягнення своєї мети шляхом розгортання політичної діяльності;

б) створення таємної групи змовників із метою змінити політичний режим;

в) об'єднання навколо парламентської групи депутатів одного політичного напрямку, представників у місцевих органах влади, що їх підтримують.

Різні засади виникнення політичних партій, неоднакова їхня роль у політичному житті народів, різноманітність функцій, які вони виконують залежно від суспільно-політичного устрою країни, – все це зумовлює відсутність загального, універсаль-ного визначення політичних партій як специфічних організа-цій, інституцій політичної системи.

Однак Закон України "Про політичні партії в Україні" досить чітко і комплексно регулює всі аспекти діяльності політичних партій в Україні.

Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добро-вільне об'єднання громадян – прихильників певної загально-національної програми суспільного розвитку, мета якого сприя-ти формуванню і вираженню політичної волі громадян. Це об'єд-нання бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну пар-тію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії. Належність чи неналежність до політичної партії не є підставою для обмеження прав і свобод або для надання держа-вою будь-яких пільг і переваг.

Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлю-ються виключно Конституцією та законами України.

Політичні партії провадять свою діяльність відповідно до Конституції України, законів України та згідно із партійним статутом, прийнятим у визначеному законом порядку.

Політичні партії в Україні мають тільки всеукраїнський статус. Політичні партії рівні перед законом.

Органам державної влади, органам місцевого самоврядуван-ня, їх посадовим особам заборонено виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати

їм привілеї, а та-кож сприяти політичним партіям у провадженні діяльності, якщо інше не передбачено законом.

Втручання з боку органів державної влади та органів місцево-го самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків забороняється, за винятком випадків, передбачених цим Законом.

Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані:

- 1) на ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) порушення безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення.

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань.

Діяльність політичної партії може заборонятися лише за рішенням суду. У першій інстанції справу про заборону політичної партії розглядає Верховний Суд України.

Членом політичної партії може бути тільки громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах. Громадянин України може перебувати одно-часно лише в одній політичній партії.

Членами політичних партій не можуть бути:

- 1) судді;
- 2) працівники прокуратури;
- 3) працівники органів внутрішніх справ;
- 4) співробітники Служби безпеки України;
- 5) військовослужбовці;
- 6) працівники органів державної податкової служби.

На час перебування на зазначених посадах або службі члени політичної партії припиняють членство в цій партії.

Порядок вступу до політичної партії, припинення та зупинення членства в ній визначається статутом політичної партії.

Членство в політичній партії є фіксованим.

Обов'язковою умо-вою є наявність заяви громадянина України, поданої до статут-ного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії. Форма фіксації членства визначається статутом політичної партії.

Не допускається створення і діяльність структурних осеред-ків політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчаль-них закладах та інших державних установах і організаціях.

Політична партія повинна мати програму, в якій виклада-ються її цілі та завдання та шляхи їх досягнення, а також ста-тут, який містить такі відомості:

- 1) назву політичної партії;

2) перелік її статутних органів, порядок їх утворення, їхні повноваження і термін цих повноважень;

3) порядок вступу до партії, зупинення та припинення членства у ній;

4) права та обов'язки членів, підстави зупинення чи припинення членства;

5) порядок створення, загальну структуру та повноваження обласних, міських, районних організацій політичної партії та її первинних осередків;

6) порядок внесення змін та доповнень до статуту і програми політичної партії;

7) порядок скликання та проведення партійних з'їздів, конференцій, зборів та інших представницьких органів політичної партії;

8) джерела матеріальних, у тому числі фінансових, надходжень та порядок здійснення витрат партії;

9) порядок ліквідації (саморозпуску), реорганізації політичної партії, використання її коштів та іншого майна, що залишилися після ліквідації (саморозпуску).

Назва політичної партії не має збігатися з назвою іншої (за-реєстрованої) політичної партії.

Політична партія може мати партійну символіку, до якої належать партійний гімн, прапор, розпізнавальний знак, девіз. Символіку затверджує керівний орган партії відповідно до її статуту.

Державну реєстрацію символіки зареєстрованої політичної партії здійснює Міністерство юстиції України. Для цього потрібно подати заяву, яку підписує керівництво політичної партії.

До заяви додаються:

1) положення про символіку політичної партії, за допомогою якої визначаються види партійної символіки, порядок її виготовлення, зберігання і використання;

2) опис і зображення прапора та розпізнавального знака, текст партійного гімну і девізу;

3) рішення керівного органу політичної партії про затвердження положення, опису, зображення прапора та розпізнавального знака, тексту партійного гімну і девізу.

Заява про державну реєстрацію символіки політичної партії за наявності всіх необхідних документів розглядається у двомісячний термін. За результатами розгляду заяви приймається рішення про державну реєстрацію символіки політичної партії або про відмову в її державній реєстрації.

У разі, коли із такими заявами одночасно звернулося кілька партій, партійна символіка яких збігається (тотожна чи схожа), перевага надається тій, що першою подала заяву.

Відповідно до Закону України "Про політичні партії в Україні" забороняється буквально відтворення у символіці політичної партії державних символів України, використання символів іноземних держав.

У разі державної реєстрації символіки політичної партії заявникові видається свідоцтво про державну реєстрацію, якому надається відповідний номер. Дані про державну реєстрацію вносяться до Реєстру символіки об'єднань громадян, що веде Міністерство юстиції.

У державній реєстрації символіки політичній партії може бути відмовлено, якщо вона:

- збігається (тотожна чи схожа) з назвою чи партійною символікою іншої зареєстрованої політичної партії;
- буквально відтворює державні символи України;
- використовує символи іноземних держав;
- за своїм змістом суперечить державним інтересам, принципам гуманності і моралі;
- містить прізвиська, імена, псевдоніми, портрети, факсиміле окремих осіб без їх згоди;
- відтворює релігійні символи.

У державній реєстрації символіки політичної партії може бути відмовлено і в інших випадках, якщо це суперечить законодавству України.

У разі втрати свідоцтва про державну реєстрацію символіки для отримання його дублікату до Міністерства юстиції подається:

- заява керівника політичної партії, рішення її керівного органу про видачу дублікату;
- повідомлення, опубліковане у друкованому засобі масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження про втрачене свідоцтво.

Обласні, міські, районні організації, первинні осередки політичної партії та інші структурні утворення, передбачені статутом партії, використовують назву політичної партії з доповненнями, які визначають їх місце в організаційній структурі політичної партії.

Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Воно має бути підтримано підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менше ніж у двох третинах районів не менше як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менше як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим.

На установчому з'їзді (конференції, зборах) політичної партії затверджуються статут і програма партії, обираються її керівні і контрольно-ревізійні органи.

Свою роботу політична партія може розпочати лише після її реєстрації. Не допускається діяльність незареєстрованих політичних партій.

Реєстрацію здійснює Міністерство юстиції України. Для цього до Міністерства разом із заявою подаються:

- 1) статут і програма політичної партії;
- 2) протокол її установчого з'їзду (конференції, зборів) із зазначенням дати і місця його проведення, кількості учасників, які проголосували за створення політичної партії;
- 3) підписи громадян України, зібрані відповідно до вимог цього Закону на підтримку рішення про створення політичної партії та засвідчені особами, які збирали підписи;
- 4) відомості про склад керівних органів партії;
- 5) платіжний документ, що свідчить про внесення реєстраційного збору;
- 6) дані щодо назви та адреси банківської установи, в якій політична партія відкриватиме рахунки.

Міністерство юстиції України реєструє політичну партію після перевірки поданих матеріалів. Після реєстрації політична партія набуває статусу юридичної особи.

Розмір реєстраційного збору встановлює Кабінет Міністрів України.

Політична партія протягом шести місяців із дня реєстрації забезпечує утворення та реєстрацію в порядку, встановленому цим Законом, своїх обласних, міських, районних організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим.

Реєстрація обласних, міських і районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, здійснюється відповідними органами юстиції Міністерства юстиції України, якщо інший порядок не передбачений законом, лише після реєстрації політичної партії Міністерством юстиції України. Після реєстрації обласних, міських і районних організацій політичних партій вони можуть набувати статусу юридичної особи, якщо це передбачено статутом партії.

Первинні осередки політичної партії, яким статут політичної партії не надає права юридичної особи, легалізують свою діяльність шляхом письмового повідомлення про утворення до відповідного органу юстиції Міністерства юстиції України в 10-денний термін з часу їх заснування. Про своє утворення первинні осередки політичної партії у вказаний термін мають повідомити також у відповідні місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Відповідний орган юстиції Міністерства юстиції України, прийнявши документи про легалізацію, протягом трьох годин видає довідку про легалізацію первинних осередків політичної партії.

Органи, що здійснюють реєстрацію політичних партій та їх обласних, міських, районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, ведуть відповідні реєстри. Форму реєстрів затверджує Міністерство юстиції України.

Міністерство юстиції України, його органи після реєстрації видають політичній партії, обласній, міській, районній організаціям партії або іншим структурним утворенням, передбаченим статутом партії, реєстраційне свідоцтво встановленого Кабінетом Міністрів України зразка.

Політична партія щорічно інформує Міністерство юстиції України про діяльність обласних, міських, районних організацій партії або інших структурних утворень, передбачених статутом партії. Політична партія також повідомляє Міністерство юстиції України про зміни назви, програми, статуту, керівних органів партії, їх адреси та місцезнаходження у тижневий термін після прийняття рішень щодо цих питань.

Міністерство юстиції України щорічно оприлюднює список зареєстрованих політичних партій, їх юридичні адреси.

Протягом 30 днів із моменту надходження документів Міністерство юстиції України приймає рішення про реєстрацію або відмову в ній політичної партії. Цей термін Міністерство юстиції України у разі потреби може продовжити, але не більше ніж на 15 днів.

У реєстрації політичної партії може бути відмовлено, якщо документи, подані для цього, не відповідають Конституції та законам України.

Реєструючі органи приймають рішення про реєстрацію обласних, міських, районних організацій або інших структурних утворень політичної партії, передбачених статутом партії, протягом 10 днів із дня надходження письмової заяви від них, завіреної керівним органом політичної партії.

До заяви додаються:

- копія статуту політичної партії;
- протокол установчих зборів або конференції, на яких було утворено обласну, міську, районну організацію чи інше структурне утворення політичної партії.

У разі відмови в реєстрації Міністерство юстиції України та його органи юстиції повинні надати заявникові письмове вмотивоване рішення.

Рішення Міністерства юстиції України чи його органу юстиції щодо реєстрації або неприйняття будь-якого рішення з цього питання може оскаржуватися у суді. Відмова у реєстрації не є перешкодою у повторному зверненні про реєстрацію.

Політичні партії мають право:

- 1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією та законами України;
- 2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України;
- 3) використовувати державні, а також засновувати власні засоби масової інформації згідно із відповідними законами України;
- 4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати) міжнародні спілки;
- 5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні.

Вже минуло двадцять два роки від здобуття незалежності, а наша держава ще шукає необхідну виборчу систему. За цей час Україна пройшла кілька етапів модернізації виборчої системи – від мажоритарної абсолютної до змішаної відносної більшості та від змішаної до суто пропорційної, це обґрунтовувалося потребами розвитку політичних партій і партійної системи.

В сучасній Україні діє змішана виборча система, яка закріплена правовою основою: Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 року, "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 10 липня 2010 року.

Змішана виборча система - це поєднання пропорційної та мажоритарної виборчих систем. Сьогодні більш ніж як у двадцяти країнах світу застосовується змішана виборча система. Найчастіше вона використовується тоді, коли в державі відбувається пошук та становлення нової виборчої системи.

Існує досить широкий набір змішаних систем, які є поєднанням мажоритарної та пропорційної систем. Приблизно 20 країн світу застосовують їх.

Одним із найпоширеніших варіантів змішаної системи є рівне комбінування, що передбачає обрання половини депутатів мажоритарним шляхом, а іншої — пропорційним. У цій системі виборець одержує два голоси: один подає за одного із кандидатів, а другий — за один із партійних списків.

Запровадження змішаної виборчої системи має на меті ліквідування недоліків мажоритарної та пропорційної систем і поєднати їхні переваги.

Отже, змішана виборча система сприяє укрупненню політичних партій або блоків, а це забезпечує формування стійкого уряду, надає можливість збереження зв'язку між

виборцями й обраними ними депутатами, дозволяє забезпечити водночас і представництво регіонів, і соціо-етнічних груп, і партій.

Питання для самоконтролю

1. Що таке політичні вибори?
2. Виборчі системи зарубіжних країн.
3. Порядок створення та функціонування політичних партій в Україні.

Лекція 8. Громадянське суспільство в країнах світу

1. Поняття про громадянське суспільство.
2. Роль політичних партій у формуванні та функціонуванні громадянського суспільства.
3. Суспільні організації та рухи, їх роль у суспільстві, вплив на політичне життя.
4. Суспільно-політичні рухи: виникнення, розвиток, основні типи, поширення у країнах світу.
4. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні.

Поняття "громадянське суспільство" введено в науковий обігу XVII столітті. Вважається, що вперше його використав видатний мислитель, філософ і вчений Г. Лейбніц (1646-1716) - видатний німецький філософ, логік, математик, фізик, мовознавець і дипломат. У подальшому ідею громадянського суспільства розвинули Т. Гоббс (1588-1679) і Дж. Локк (1632-1704) - видатні англійські філософи, Ш. Монтеск'є (1689-1755) - знаменитий французький правознавець і політичний мислитель, Ф. Гегель (1770-1831) - один з найвідоміших і впливових філософів в історії людства та ін.

Як і щодо політичної системи суспільства, громадянське суспільство можна визначити виходячи з інституціональної та соціально-функціональної точок зору.

У першому випадку громадянське суспільство - це неполітична, недержавна частина суспільства, система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів.

У другому - громадянське суспільство є системою неполітичних відносин, які мають місце у суспільстві.

Слід зауважити, що відносини у громадянському суспільстві досить різноманітні та неоднорідні. До них належать господарчі, сімейні, етичні, естетичні тощо, які виникають між суб'єктами громадянського суспільства (громадянами, неполітичними об'єднаннями, підприємствами тощо).

До суб'єктів громадянського суспільства насамперед слід віднести:

- громадян;
- сім'ю;
- громадські об'єднання та союзи (в тому числі асоціації споживачів, спортивні товариства, наукові та культурні співтовариства тощо);

- підприємства та їх об'єднання;
- церкву;
- професійні союзи; тощо.

Специфіка всіх суб'єктів громадянського суспільства полягає в тому, що вони виникають та існують для задоволення неполітичних потреб соціальних суб'єктів. Відповідно, вони завжди утворюються та формуються не державою, а з ініціативи громадян або їх груп. Колективні суб'єкти громадянського суспільства виникають, як правило, спонтанно й у контексті реалізації потреб та інтересів громадян, які формують такий суб'єкт. Наприклад, бажання захистити інтереси громадян як споживачів веде до виникнення союзів споживачів, а зацікавленість у заняттях спортом - до добровільних спортивних товариств тощо.

Суб'єкти громадянського суспільства існують незалежно від держави. Однак сказане не слід розуміти таким чином, що громадянське суспільство та його суб'єкти не взаємодіють і не зазнають впливу з боку держави й інших політичних інституцій, а також, своєю чергою, не впливають, а іноді не скеровують процеси у політичній сфері, не визначають дії держави тощо. Громадянське суспільство саме впливає і, відповідно, відчуває вплив держави та її інституцій.

Отже, головними ознаками громадянського суспільства є те, що:

- воно виникає та функціонує спонтанно;
- формується необмеженою кількістю соціальних суб'єктів, яких чітко персоніфікувати неможливо;
- метою існування громадського суспільства є реалізація неполітичних інтересів і потреб його суб'єктів;
- у громадянському суспільстві відсутня чітка ієрархічна внутрішня побудова, що, крім іншого, допускає та передбачає як мінімум наявність кількох центрів суспільної влади всередині суспільства;
- незалежність соціальних суб'єктів один від одного та від держави, її інститутів; тощо.

Деякі вчені вважають, що громадянське суспільство - це система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку. При цьому вказується, що громадянське суспільство - це не державно-політична, а соціально-економічна й особиста сфера життєдіяльності людей. Це вільне, демократичне, правове і цивілізоване суспільство, де немає місця режиму влади, класовій ненависті, тоталітаризму, насильства над людьми, де поважають закон і мораль, принципи гуманізму і справедливості. Це суспільство з ринковою економікою, ініціативним підприємництвом, розумним балансом інтересів різних соціальних груп.

С таким розумінням громадянського суспільства важко погодитись, тому що такий погляд не відповідає дійсності, оскільки в такому випадку неполітична сфера існує лише в розвинутому демократичному (причому дійсно демократичному) суспільстві. Але, вочевидь, ця сфера існує в будь-якому суспільстві. Крім того, якщо погодитись з поданою вище думкою, то виникає досить серйозна термінологічна плутанина, яка призводить до змішування понять і співвідношення їх змістів, а це є неприйнятним з наукового погляду.

Як політичні системи, так і громадянські суспільства, що існували, існують та існуватимуть, залежно від ступеня демократичності влади та наявності у суспільній структурі механізмів вирішення протиріч можна розділити на громадянські демократичні та авторитарні суспільства.

При цьому громадянське демократичне суспільство може визначатись і характеризуватись як вільне, зорієнтоване на конкретну людину, що створює атмосферу поваги до правових традицій і законів, гуманних ідеалів, забезпечує свободу творчої та підприємницької діяльності, можливість реалізації прав людини і громадянина, виробляє механізм обмеження та контролю за діяльністю держави. В такому випадку сучасне громадянське суспільство - це правове, ліберально-демократичне, плюралістичне, відкрите суспільство, основним суб'єктом якого є вільний індивід, який реалізує свої інтереси в межах єдиного для всіх закону та суспільного правопорядку. Людина як член громадянського суспільства є повноправним і водночас відповідальним (дотримується та виконує свої обов'язки та поважає права інших) учасником різноманітних суспільних відносин - економічних, духовних, інформаційних тощо.

Відповідно до такого погляду можна вивести й ознаки сучасного розуміння громадянського суспільства, яке ґрунтується на принципах демократії. До них відносять:

- наявність у суспільстві вільних власників засобів виробництва;
- розвинену систему інститутів демократії;
- правову захищеність громадян;
- високий рівень громадянської культури й освіти населення;
- визнання та забезпечення максимально широкого спектру прав і свобод людини;
- розвинуту систему самоврядування, в тому числі місцевого;
- конкуренцію інститутів, структур, суспільних груп населення тощо, які утворюють громадянське суспільство;
- вільне формування громадської думки, її плюралізм;
- домінуючу соціальної політики у діяльності держави;
- багатоукладну економіку;
- питому та визначальну вагу в суспільстві середнього класу. Зрозуміло, що громадянському суспільству з авторитарним режимом притаманні зовсім інші ознаки. В межах авторитарних режимів громадянське суспільство має інші цілі, завдання та функції щодо держави та різних суспільних груп і класів.

Отже, політична система суспільства (у тому числі держави) і громадянське суспільство є складовими суспільства, при цьому вони виникають та існують лише завдяки наявності одне одного.

Держава, будучи складовою політичної системи суспільства, не є тотожною останній, хоча за певних умов вона досягає такого рівня втручання у суспільні справи, що може скластись ілюзія, що держава і є політичною системою суспільства або суспільства в цілому.

Політичні партії активно впливають на діяльність органів державної влади, економіку, соціальні процеси, відносини між країнами. Вони є одним із базових інститутів сучасного суспільства, без якого не можливе функціонування представницької демократії, яка потребує розвинутих і добре організованих партій. За їх відсутності посилюється загроза виникнення авторитарного режиму. Демократія забезпечується участю партій у виборах, позаяк на багатопартійних виборах зіштовхуються не амбіції особистостей, а

інтереси суспільних груп. Партії нині є невід'ємною частиною всієї демократичної системи, особливо парламентської демократії, оскільки парламентська робота здійснюється переважно через партії.

Багатопартійність є певною гарантією проти корупції, зловживань владою, своєрідним способом контролю державних діячів.

Завдяки партіям антагонізм, властивий відносинам між суспільством і державою, утримується в безпечних для соціальної стабільності межах. Трансформуючи почуття соціального незадоволення в позитивні політичні цілі, партії спрямовують стихійну його енергію в русло конституційної боротьби за досягнення цілей через участь у державному управлінні.

Перспективи посттоталітарного розвитку колишніх соціалістичних країн, у тому числі України, пов'язані зі становленням політичних партій. Відсутність сильних партій, які легітимне представляють інтереси основних соціальних груп у відносинах з державою, нібито ставить державу над суспільством і розв'язує їй руки у виборі політики. Однак це ілюзія, бо замість політично організованих опонентів, з якими можна вести діалог і шукати консенсус, владі за таких обставин протистоїть стихійна маса людей. Слабкість партій неминуче обертається безсиллям держави, яка позбавляється зворотного зв'язку з масами і втрачає контроль над політичним процесом.

Вплив політичних партій на маси, а отже, і завоювання владних позицій у суспільстві визначається такими чинниками:

- наявністю приваблюючих ідеологій, які визначають цілі розвитку, відображають інтереси мас;

- організаційною оформленістю, мобільністю організаційних структур, здатних реалізовувати намічені цілі;

- рівнем компетентності, авторитетності партійних керівників (вождів, лідерів, функціонерів);

- достатньою масовістю й активністю рядових членів партії;

- вмінням практично організувати діяльність партії в конкретній історичній ситуації;

- вмінням відобразити гострі суспільні проблеми в зрозумілих масам конструктивних лозунгах;

- наявністю достатніх коштів для діяльності ідейно-пропагандистських і культурних центрів партії, для оприлюднення її політики через засоби масової інформації.

Суспільно-політична роль партій виявляється в їхніх функціях. У політології існують різні підходи щодо обсягу, змісту і суті функцій політичних партій. Наприклад, американський політолог К. Лоусон зазначає, що сферою діяльності партії може бути уся сфера політики і будь-яку функцію політичної системи може виконувати партія. Інші політологи розцінюють партії як звичайні організації, які у своїй діяльності не піднімаються вище рівня активності «груп тиску» або «груп інтересів».

Американський політолог Дж. Брайс виділяє такі функції партій: підтримка однакості між членами партії; рекрутування нових прихильників; стимулювання ентузіазму виборців, акцентуючи увагу на численності партії та важливості її мети; інформування виборців про політичні питання, які вирішує партія, про особисті достоїнства вождів і недоліки суперників; відбір кандидатів на певну посаду.

У політології фігурують й інші функції партій: організація громадської думки з питань, які торкаються життєвих інтересів нації; мобілізація виборців навколо партійних кандидатів; виховання громадської думки і дедалі активніше виконання партіями «загальноосвітньої ролі в процесі політичної соціалізації»; забезпечення неперервності політичних зв'язків між парламентом і народом; формування разом з іншими політичними інститутами механізму державного і громадського управління, забезпечення стабільності влади; створення сприятливих умов для послідовної зміни складу уряду за дво- і багатопартійної системи.

Важливими є функції соціальної інтеграції, політичної соціалізації, оскільки партії завжди небайдужі до політичні настроїв своїх членів і прибічників, від чого залежить їхня підтримка, участь у реалізації політики партії. Наприклад, американський політолог Ф. Сорауф вважає, що партії беруть участь у політичній соціалізації шляхом передачі політичних цінностей та інформації нинішнім і майбутнім виборцям.

Особливу роль у життєдіяльності партії відіграє функція політичного рекрутування (кадрова). Вона передбачає підбір і висунення кадрів як для партії, так і для інших організацій, які належать до політичної системи, у тому числі висунення кандидатів у представницькі органи влади й у виконавчий апарат держави. Авторитет партії в суспільстві залежить від того, наскільки ефективно вона реалізовує функцію вироблення політики і здійснення політичного курсу. Обсяг і ефективність реалізації цієї функції залежить від місця партії в політичній системі.

Отже, до основних функцій партій належать:

- з'ясування, формулювання і обґрунтування інтересів великих суспільних груп, представлення цих інтересів на державному рівні;
- активізація та об'єднання великих суспільних груп;
- формування ідеології та політичних доктрин;
- участь у формуванні політичних систем, їх спільних принципів, компонентів;
- участь у боротьбі за владу в державі і формування програм її діяльності;
- участь у здійсненні державної влади;
- організація політичної боротьби, спрямування її в цивілізоване русло;
- інституціоналізація політичних конфліктів;
- формування громадської думки;
- політичне виховання суспільства або його частини;
- формування політичної еліти: підготовка й висунення кадрів для апарату держави, керівників громадських організацій, зокрема профспілок;
- рекрутування та соціалізація нових членів.

Громадська організація - це добровільне об'єднання людей, яке організовує їх діяльність у різноманітних сферах інтересів: трудовій, суспільно-політичній та іншій самодіяльності. Ці суспільні інститути мають внутрішню структуру знизу доверху, фіксоване членство та діють відповідно до завдань і цілей, закріплених у їхніх статутах.

Громадський рух - це добровільне масове формування громадян, яке виникає внаслідок їх вільного бажання на основі спільності інтересів і не має фіксованого членства.

Різниця між організаціями і рухами відносна. Кожна масова організація функціонує як суспільний рух, наприклад, профспілковий, жіночий, молодіжний тощо. Громадські організації і рухи - це суспільні сили, які намагаються змінити існуючі суспільні умови чи

закріпити їх шляхом впливу на владні структури, але вони не переслідують мету виборення влади.

Громадсько-політичні об'єднання (рухи) відрізняються від політичних партій такими ознаками:

1) переслідують мету - розв'язання конкретної суспільно значущої проблеми, а не здобуття державної влади;

2) мають більш широку, різноманітну та аморфну соціальну базу;

3) не мають чітко визначеної організаційної структури (як правило, відсутнє фіксоване членство, постійне керівництво тощо);

4) авангардом руху, центром його політичної активності виступають ініціативні групи, спілки, клуби тощо;

5) їх члени та учасники можуть мати різні ідеологічні орієнтації, релігійні вірування, етнічне походження, але керуються однією метою, а не комплексом цілей як партії;

6) мають тимчасовий характер (діють протягом нетривалого проміжку часу).

До громадських організацій належать профспілкові, кооперативні, молодіжні, жіночі, творчі, добровільні товариства, релігійні та інші організації. Ці об'єднання мають довгострокові цілі, програму, статут, який зареєстрований державними органами у встановленому порядку.

Професійні спілки є найдавнішими та наймасовішими громадськими організаціями і об'єднують понад 300 млн осіб. Найбільш відомими є Всесвітня федерація профспілок (70 країн, 200 млн членів), Всесвітня конфедерація праці (понад 15 млн членів). Водночас із захистом економічних, матеріальних інтересів своїх членів профспілки виконують широкі соціальні та суспільно-політичні функції: обстоюють інтереси працюючих щодо тривалості робочого дня, відпусток, фінансової політики, організації виробництва, умов праці, соціально-культурних та побутових умов, безробіття, професійної підготовки тощо. У більшості країн вони наділені правом законодавчої ініціативи і виступають у ролі лояльної опозиційної сили стосовно держави. Політична вага профспілок визначається відсотковим співвідношенням числа їх членів від усіх найманих працівників. Питома вага членів профспілок у загальній чисельності найманих працівників в останні роки становила: у Швеції - 78,4 %; Австрії-64 %; Фінляндії - 58,8 %; Італії - 56,8 %; Великій Британії - 55,6 %; ФРН - 40,4 %; Японії - 32,4 %; Франції -31,7%; США-19,7%.

Молодіжні організації мають основними завданнями захист різноманітних потреб та інтересів молоді, мобілізацію та інтеграцію молодіжних структур на виконання соціально значущих завдань, виховну роботу. Молодіжні формування помітно впливають на зміцнення миру, співробітництва і дружби між народами, на збереження і захист природи.

З 50 міжнародних молодіжних організацій найбільш відомою є Всесвітня федерація демократичної молоді (заснована у 1945 р., об'єднує 250 молодіжних організацій із 100 країн). Великий авторитет у світі має Міжнародна спілка студентів (заснована у 1946 р., 110 студентських спілок). У більшості країн світу виокремлюються два рівні груп молодіжних організацій залежно від цілей і залучення молоді до суспільно-політичного життя.

Об'єднання молоді, предметом діяльності яких є соціально-економічні та політичні проблеми, це суспільно-політичні клуби, національно-культурні, історико-культури і, патріотичні, екологічні, благодійні та інші організації, асоціації, союзи, а також ініціативні групи, їхня діяльність спрямована на сприяння розвитку національних культур і охорону історичних пам'яток, збереження природи і боротьбу за демократію, мирта певні ідейно-політичні ідеали, вирішення повсякденних гострих життєвих проблем ("громадські ініціативи"), боротьбу із безробіттям, за вирішення житлової проблеми (скватери) тощо.

Об'єднання дозвільного характеру здебільшого діють у культурній сфері - образотворче мистецтво, самодіяльний театр, література, кіно, музика (рок-клуби, джаз-клуби), танці тощо. Багато їх у спортивно-оздоровчій сфері. Серед них формування, що культивують нетрадиційні види спорту, об'єднання фізичного і духовного вдосконалення (східні єдиноборства, воєнно-патріотичні клуби тощо).

Жіночі громадські об'єднання послідовно борються за рівноправність жінок, за поліпшення умов материнства і дитинства, за мир, демократію, національну злагоду, соціальний прогрес. Одна тільки Міжнародна демократична федерація жінок об'єднує 135 жіночих організацій із 117 країн світу. У кожній державі існують національні організації - спілки жінок, союзи матерів, ділових жінок тощо.

Творчі об'єднання - це добровільні союзи, що об'єднують людей творчих професій (Спілка письменників, Спілка художників, Спілка композиторів, Спілка журналістів та ін.). На різних етапах їхня роль у суспільно-політичному житті країн і на міжнародній арені неоднакова. Особливо вагома вона на переломних етапах, які потребують консолідації національного духу, вияву міжнародної злагоди, міжнародного діалогу. Відчутним є їхній вплив і на поведінку владних інституцій.

Добровільні товариства здебільшого діють у сфері науки, техніки, культури, освіти, спорту, соціальної допомоги, розвитку дружби з народами зарубіжних країн та ін. Покликані розвивати самодіяльність громадян, їхню соціальну, творчу та політичну активність, задовольняти їхні інтереси.

Релігійні організації є важливою складовою політичної системи суспільства. І хоча найчастіше церква відокремлена від держави, релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації. Церква може підтримувати або не підтримувати певні державні починання, суттєво впливати на масову свідомість віруючих. Більше того, служителям культури мають законне право на участь у політичному житті. Міжнародні релігійні організації (Всесвітня федерація католицької молоді, Християнська мирна конференція, Всесвітній ісламський конгрес, Азіатська буддійська конференція та ін.) відіграють вагомий роль у спілкуванні народів. У їхньому полі зору перебувають не лише релігійні питання, а й турбота про збереження миру, злагоду, високу духовність і моральність, гуманізм та любов до ближнього. Однак не завжди їм вдається мирно вирішувати проблеми та уникати міжконфесійної ворожнечі.

Кооперативні організації не можна ототожнювати із соціально-економічними об'єднаннями, до яких належать кооперативні спілки, асоціації керівників підприємств, спілок орендарів та підприємців тощо. Кооперативні об'єднання - особливий тип непартійних громадських об'єднань, які, маючи матеріальний інтерес, належать до політичної системи суспільства і відіграють у ній певну роль. До кооперативних організацій відносять споживчу кооперацію в селі й місті, кооперативи для задоволення

житлово-побутових потреб, садівничо-городні товариства та ін. їм властиві певна деполітизованість, чітка економічна спрямованість, широкий спектр заходів для досягнення матеріальної мети. На Заході існують різні підприємницькі союзи, спілки роботодавців тощо, які виконують як економічні, так і політичні функції. Найважливіша політична функція - визначення і формування загальних корпоративних інтересів і пріоритетів бізнесу, їх реалізація з використанням найрізноманітніших засобів і каналів впливу на державні та інші структури.

Серед **громадських рухів** особливе місце посідають політичні - особлива форма діяльності політичних сил, що представляють політичні інтереси й прагнення різних соціальних спільнот, їх організацій. Вони спрямовують свої зусилля на усунення чи поліпшення існуючих соціально-політичних та економічних умов життя через вплив на владні структури, їх вдосконалення або заміну. Прикладом такого руху є Народний фронт. Його вирізняє змістовність, різноплановість інтересів учасників, у тому числі партій, інших організацій; інколи керівну роль у них перебирають політичні партії. Організаційно політичні рухи мають автономні первинні осередки, вищі органи (з'їзд), а в період між з'їздами - робочі органи. їхня діяльність унормована певними програмами, статутами. Історії відомо багато таких фронтів: у Європі-для боротьби з фашизмом; після війни - фронти за утвердження комуністичних режимів у країнах Східної і Центральної Європи; з початком перебудови в колишньому СРСР - фронти, рухи за створення незалежних, суверенних держав та ін.

Громадсько-політичні об'єднання та рухи мають певну типологію:

- відповідно до мети і способу дії: реформістські, революційні, контрреволюційні, консервативні, національно-демократичні, загальнодемократичні;
- за сферами діяльності: громадсько-політичні, економічні, екологічні, етнічні, антивоєнні, конфесійні;
- згідно з колом інтересів та основними носіями: класові, національні, расові, релігійні, молодіжні, культурні та ін.;
- залежно від територіального впливу і масштабів діяльності: місцеві, регіональні, загальнодержавні, міжнародні;
- за способом формування і ступенем охоплення мас: стихійні і свідомо організовані;
- за типом політичного режиму: демократичні, авторитарні, тоталітарні;
- за політичним темпераментом: праві, центристи, ліві;
- залежно від суспільної і політичної ваги: масові, периферійні, незначні, локальні;
- за чисельністю і соціальним складом: масові, елітарні, професійні, жіночі, молодіжні;
- за способом організації: фронти, об'єднання, фонди, асоціації тощо.

Розвиток громадських об'єднань і рухів - це шлях до зростання ролі громадянського суспільства, що сприяє поступовому соціально-культурному піднесенню народу та кожної особистості, демократизації, розширенню прав і свобод людини, зміцненню гарантій їх захищеності.

Суспільно-політичний рух - це найактивніша частина суспільства, покликана виражати інтереси певних соціальних груп громадян і спрямована на досягнення значної політичної мети.

У рух включаються особи, не вдоволені діяльністю тих або інших партій, які не бажають обмежувати себе статутними нормами й програмними устремліннями, а також які не мають чітко виражених політичних інтересів.

Можна виділити основні відмінності суспільно-політичних рухів від політичних партій:

- соціальна база рухів ширша, аморфніша, строкатіша (до того самого руху можуть належати представники різних соціальних, ідеологічних, національних, конфесійних та інших груп);

- суспільно-політичні рухи зазвичай дотримуються тільки однієї політичної концепції й домагаються розв'язання однієї великої політичної проблеми, мають одну мету, а не комплекс цілей, як партія (досягши цієї мети, рух припиняє своє існування);

- суспільно-політичні рухи не настільки довготимчасові як партії, їх існування має ситуативний характер;

- суспільно-політичні рухи, не прагнучи до влади, намагаються вплинути на неї, підштовхнути дану владу до розв'язання своїх проблем (при боротьбі за владу суспільно-політичні рухи часто трансформуються в політичні партії), наприклад, в Україні – Народний рух України;

- центром політичної активності в суспільно-політичному русі виступає його ядро (авангард) – ініціативні групи, клуби, спілки тощо.

- у суспільно-політичному русі відсутні формальна внутрішня ієрархія, чітко виражене постійне членство, членські внески, немає статуту.

Можна виділити такі види суспільно-політичних рухів:

- залежно від сфери діяльності: соціально-політичні, етнополітичні, конфесійні, економічні, екологічні, антивоєнні, наукові й т. д.;

- залежно від цілей: революційні й контрреволюційні, реформаторські й консервативні, націонал-демократичні й загальнодемократичні;

- залежно від кількості учасників: масові, елітарні;

- залежно від місця в політичному спектрі: ліві, праві, центристські;

- залежно від масштабу діяльності: міждержавні, загальнофедеральні, регіональні, місцеві;

- залежно від соціального складу: професійні, жіночі, ветеранські, молодіжні;

- залежно від характеру виникнення: свідомо організовані й стихійні;

- залежно від способу організації: фронти, асоціації, об'єднання тощо;

- залежно від методів дії: насильницькі і ненасильницькі.

Друга половина ХХ ст. стала часом бурхливого розвитку суспільно-політичних рухів. До основних причин формування різноманітних рухів можна віднести такі:

- 1) рівень освіти й культури, що зріс не тільки в індустріально розвинених країнах, але й у тих, що розвиваються, сприяв соціальній активності людей;

- 2) стрімке зростання різних видів комунікації (радіо, телебачення, комп'ютерні мережі) значно розширив можливості людей у передачі інформації, і в тому числі соціального досвіду в різних сферах життєдіяльності;

- 3) науково-технічний прогрес не тільки позитивно, але деякою мірою й негативно вплинув на життя людини. Наукові досягнення людства призвели до створення таких видів зброї масового знищення, застосування яких навіть в обмежених масштабах може призвести до загибелі людства взагалі. Це стало основною причиною появи цілої низки

пацифістських організацій і рухів. Крім того, розвиток нових видів виробництва вплинув на навколишнє середовище. Природа «скорилася» людині й почала гинути. Руйнування довкілля стало причиною появи «зеленого руху»;

4) у кризовій ситуації в цей період виявилися й тоталітарні режими. Це стало причиною активізації боротьби за права й свободи людини й появи різних правозахисних рухів;

5) рівень життя людей, що зріс, і демократизація політичних систем привели до руху найактивнішу частину жінок. Феміністки повели боротьбу за перегляд всієї існуючої системи соціальних відносин між статями й ліквідацію будь-яких проявів дискримінації жінок;

6) поширення й утвердження в реальній політичній і соціальній практиці гуманістичних цінностей і ідеалів вплинули на активізацію боротьби за їхнє втілення. Це привело до створення різних суспільних об'єднань, що прагнуть до втілення ідей гуманізму.

Питання для самоконтролю

1. Що таке громадянське суспільство?
2. Функції партій у суспільно-політичному житті.
3. Що таке громадська організація?
4. Що таке суспільно-політичний рух?

Лекція 9. Політичні ідеології в країнах світу.

1. Поняття про політичну ідеологію. Основні функції політичної ідеології.
2. Політичні ідеології в сучасному світі. Типології сучасних політичних ідеологій.
3. Поширення політичних ідеологій в Україні.

1) Політична ідеологія — система концептуально оформлених політичних, правових, релігійних, естетичних і філософських уявлень, поглядів та ідей, які відображають ставлення людей до дійсності й одне до одного, способи пізнання та інтерпретації буття з позицій цілей, ідеалів, інтересів певних соціальних груп та суб'єктів політики.

Виникла ідеологія не відразу. За певних умов життя спільноти спершу стихійно з'явилася соціальна психологія, яка створила підґрунтя для вироблення, поширення і засвоєння ідеології даної спільноти. Безпосередньо її створюють представники класу, соціальної групи (або суб'єкти, які виражають їх інтереси) — теоретики, політичні діячі, лідери тощо. Вони теоретично доходять тих самих висновків, які соціальна група, клас утверджують практично.

Захисна функція. Передбачає захист інтересів та ідеалів класу (групи). В ній теоретично осмислюються і формулюються становище та потреби цих спільнот, що сприяє втіленню їхніх інтересів у життя, виробленню відповідних їм типів мислення,

поведінки і програм діяльності. Офіційною (державною) є ідеологія економічно і політичне пануючого класу, хоча в демократичних країнах нині такий статус ідеології поступово послаблюється. Це означає, що на сучасному етапі цивілізації все більше формуються загальнолюдські інтереси та цінності, пріоритетні щодо ідеології. Дедалі звужується сфера ідеологічної боротьби, вона все менше поширюється на міждержавні відносини, на політичну діяльність.

Пізнавальна функція, її сутність — озброєння громадян знаннями про політичну дійсність, сприяння зростанню їхньої політичної культури. Однак політична ідеологія не завжди адекватно відображає реальність, часто виявляє упередженість. На відміну від «чистої» науки, яка шукає тільки істину за допомогою різних наукових методів пізнання, вона дбає ще й про захист інтересів та ідеалів класу, певного режиму тощо. До того ж їй бракує об'єктивних методів пізнання, її носії часто оперують ритуально-догматичними стереотипами, апробація яких у кращому разі здійснюється здоровим глуздом, а частіше — корпоративними інтересами суб'єктів.

Соціально-регулююча функція. Політична ідеологія сприяє формуванню і координуванню відносин між соціальними спільнотами за певними принципами, впливає на реалізацію соціально-економічних, політичних та інших програм розвитку суспільства, на політичну активність і соціальний вибір громадян. Завдяки цьому вона стає засобом згуртування певної групи та її прихильників, чинником налагодження чи руйнування стосунків між об'єднаннями людей.

2) Світова практика розробила безліч ідеологічних систем. В їх основі полягають різноманітні позиції світогляду, методи пізнання світу, також різноманітні відносини до прогресу й технологій його здійснення. Проте є основні, головні політичні ідеології, які охоплюють більшу частину населення планети. До них відносяться: лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, комунізм та фашизм.

Лібералізм - від лат. "лібераліс" - вільний - є історично першою політичною ідеологією. Виник лібералізм в період боротьби проти феодального способу виробництва, політичної системи абсолютизму, духовного правління церкви. Лібералізм ідеологічно обґрунтовував обособлення і становлення самостійного індивіда в обличчі зароджуючогося буржуа.

Основними принципами лібералізму є: абсолютна цінність особистості та її прихильність до свободи, як соціальної користі, тобто користі для всього суспільства; закон, як сфера реалізації свободи, який зрівнює права окремої людини та інших людей, як гарантія безпеки; панування закону, а не людей, зведення питань влади до питань права; розподіл влади, як умова панування закону, незалежність судової влади, підкорення політичної влади судовій; верховенство закону як інструмента соціального контролю; пріоритет прав людини над правами держави. Головною цінністю лібералізму є свобода.

Термін "консерватизм" походить від лат. "conservat" - "зберігати" і має два головних значення: по-перше, збереження і підтримка того, що уявляється людині цінним; по-друге, своєкорислива апологетика минулого, спрямована на збереження привілеїв, які мали місце в минулому. Довгий час "консерватизм" застосовувався в нашому суспільстві з негативним відтінком і, як правило, їм позначалася рутинна прихильність до всього незмінного, застарілого в суспільному житті і визначалася не інакше, як реакційний напрямок в політиці. Однак в останні часи проявляється стійкий інтерес до цієї політичної течії, прагнення до переосмислення його ідейних установок.

Однією з головних ідей консерватизму є неприродне і небажане переобладнання суспільства шляхом стрибкоподібних, революційних перетворень. Звідси консерватизм - антипод революції.

Соціал-демократія. По оцінкам багатьох прибічників і противників ідеї соціалізму 20 століття стало добою соціал-демократії. Західним європейським соціалістам і соціал-демократам до кінця 20 ст. вдалося реалізувати на практиці багато ідей соціалістичного руху, з якими вони виступали на початку сторіччя.

Відрізняючись від марксизму, соціал-демократична ідеологія виходить з пріоритету поступовості історичної еволюції суспільства в бік соціалізму, зберігаючи при цьому соціальний і міждержавний мир.

Фашизм (від італ. Fascis- зв'язка, пучок, об'єднання) - крайнє реакційний, антидемократичний, правоекстреміський, ідейно - політичний рух, спрямований на встановлення відкритої терористичної диктатури, жорстке придушення демократичних прав і свобод всілякої опозиції й прогресивних рухів.

Фашизм виник в 1919р. в Італії, а потім у Німеччині і в ряді інших країн /Португалія, Іспанія, Болгарія та ін. країнах Центральної і Східної Європи. Фашистська ідеологія була своєрідною реакцією на всебічний кризис, який охопив західне суспільство після Першої світової війни. Дегуманізація праці, масове переселення людей з сел в місто, політичний кризис у наслідку непристосування нових демократичних режимів, зловживання і корупція в демократичних державах, інтелектуальні і духовні кризи - все це сприяло для розповсюдження ідеології фашизму. У Німеччині, яка отримала поразку в Першій світовій війні, були додаткові причини для виникнення фашизму: приниження, яке відчувала нація в зв'язку з виплатою репарації країнам - переможницям за заподіяну їм шкоду, що розцінювалося як "велика ганьба" німецької нації. Саме в той час почали розповсюджуватися гасла, вчення, що Німеччина "вище всіх" і "вище всього" та швидко підігрівалися реваншистські настрої.

3) Значні зміни відбулися у світовому комуністичному русі. У 80-ті роки ХХ ст. у міжнародному комуністичному русі можна виділити два основні напрями. Перший – ортодоксальний, йому була властива підтримка внутрішньої та зовнішньої політики КПРС. Серед європейських країн цього напрямку дотримувалися Португальська й Грецька компартії та до певної міри ФКП. Другий – ліберальніший, реформістський, загальною ознакою якого став єврокомунізм. Він був властивий більшості західноєвропейських компартій. Розпад Радянського Союзу спровокував подальшу фрагментаризацію і послаблення комуністичного руху. В його складі після 90-х років ми можемо виділити чотири основні напрями.

Представники першого напрямку вважають, що розпад СРСР і крах реального соціалізму не мав жодного впливу на їхню діяльність та ідеологічну позицію. Вони і надалі дотримуються класичних засад марксизму-ленінізму.

Другу групу становлять реформовані комуністичні партії, які визнають, що реальний соціалізм занепав, але побудова соціалістичного суспільства є цілком можливою за умови повернення до правдивого марксизму і творчого його застосування. До представників цього напрямку належать комуністичні партії Греції, Італії, Іспанії, Португалії, Франції.

Третю групу становлять колишні комуністичні партії, які декларували кінець комунізму, відмову від будь-якої комуністичної символіки. Програмно вони позиціонують себе як "ліві" некомуні-стичні партії. До них можна віднести Партію демократичних

"лівих" сил (друга частина, утворена на базі колишньої Італійської комуністичної партії), яка перейшла на засади соціал-демократії, в 1998 р. змінила назву на Партію "лівих" демократів, а в 2007 р. увійшла до складу новоствореної Демократичної партії.

Окрему групу становлять комуністичні партії Китаю, Куби та Північної Кореї, які зберегли за собою статус правлячих. Найбільшою з-поміж них за всіма показниками є Компартія Китаю (в 2008 р. вона налічувала 72 млн членів).

Отже, політична ідеологія комунізму протягом ХХ ст. пройшла значний шлях розвитку. Виступаючи на початку століття як найрадикальніша "ліва" ідеологія, вона після перемоги Жовтневої соціалістичної революції в Росії поступово перетворилася на різновид консервативних ідеологій, обмежуючи зміни і вимагаючи ідеологічної тотожності. Комуністична ідея мала значну кількість прихильників не лише в Радянському Союзі. В демократичних країнах Європи ідеї комунізму виявили свою закостенілість і невідповідність вимогам демократії. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. комунізм поступово, внаслідок тривалого періоду ортодоксальності, перестав відповідати на актуальні виклики і зійшов на маргінес політичних ідеологій. Серед "лівих" ідеологій домінуючу позицію посіла соціал-демократія.

5) Тридцять п'ять відсотків українців вважають, що Україні потрібна багатопартійна система, і це на чотири відсоткових пункти менше, ніж тих, хто дотримується протилежної думки.

У боротьбі за голоси виборців, яка завжди (на відміну від більшості пострадянських країн) була цікавою й дуже часто непередбачуваною, лідерам політичних сил доводиться пропонувати громадянам щось більш привабливе за те, що пропонують їхні опоненти. Розглянемо два вузьких питання: які ідеологічні течії найбільш привабливі та чи змінилися ці вподобання за пострадянський період.

Отже, на початку 90-их майже шістьдесят відсотків респондентів не могли сказати, яка ідеологія їм ближча: чи то ще не визначилися, чи то не розібралися, чи ж узагалі жодна з ідеологічних течій їх не приваблювала. Минуло понад двадцять років – і ця цифра майже не змінилася: 55% так само не обирають жодну з ідеологій як близьку для себе.

Серед тих, хто таки обрав ідеологію, на початку незалежності по 10% обирали комуністичну й соціалістичну і ще 5% – соціал-демократичну. Декомунізація, скомпрометованість соціалістичної ідеї самим керівництвом відповідних політичних сил призвели до того, що нині впевнено приписують себе до цих течій у три і два рази менше громадян відповідно. Натомість більш нейтральна соціал-демократична течія нині має вдвічі більше прихильників, ніж раніше.

Ліберальна ідеологія за всі роки так і не прижилася в країні, і її, як і чверть століття тому, обирає лише 1-2% українців. Те саме з ідеологією «зелених».

У ситуації з націоналістичною течією порівняно з початком дев'яностих років зміни відбулися. У бульварній пресі можна було б навіть зробити яскравий заголовок: «Кількість націоналістично орієнтованих українців після Майдану подвоїлася». Однак правда в тому, що протягом усіх років новітньої історії України лише два відсотки опитаних відносили себе до націоналістичної ідеології. А нині їх кількість становить чотири відсотки.

Відтак негативний контекст, який створювався (і створюється) довкола націоналістичної течії всі ці роки, відвертає більшу частину суспільства від відвертого визнання себе прихильниками суто цієї ідеології. Нині виборець радше готовий до

«націоналізму в лайт-версії». Що й показує різке, як для такого короткого відрізка часу, зростання популярності національно-демократичної течії.

На завершення: в найближчі кілька років суто в ідеологічному вимірі можна спрогнозувати основну конкуренцію якраз між прихильниками різного роду соціалістичних варіацій – тих, які нині в сукупності набирають близько двадцяти відсотків, і прихильниками «націоналізму-лайт», що становлять приблизно таку ж кількість і показали значне зростання після початку війни на Донбасі.

Хоча в суто практичному вимірі це буде боротьба одних партій «за все добре і проти всього поганого» з іншими партіями «за все добре і проти всього поганого».

Питання для самоконтролю

1. Що таке політична ідеологія? Її функції.
2. Охарактеризуйте політичні ідеології сучасності.
3. Поширення політичних ідеологій в Україні.
4. Типи сучасних політичних ідеологій.

СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ 2

Лекція 10. Політична культура в країнах світу.

1. Політична культура як складова політичної системи.
2. Основні типології політичної культури. Функції політичної культури. Політичні культури і субкультури в країнах світу.
3. Демократична політична культура, її ознаки.
4. Політична соціалізація. Процес політичної соціалізації. Моделі та типи політичної соціалізації в країнах світу.
5. Особливості формування і розвитку політичної культури в Україні.

1) Політична культура і політична ідеологія належать до ключових понять політології. Як явища суспільного життя вони містять чуттєві й теоретичні, ціннісні й нормативні, раціональні й підсвідомі уявлення громадян, які допомагають їм усвідомити й розвинути всебічні зв'язки з інститутами влади й між собою щодо участі в управлінні суспільством і державою

Від політичної культури людей вирішальною мірою залежать характер і напрями політичного процесу, стабільність і демократизм політичної системи суспільства. Саме цими критеріями вимірюється її зрілість. Чим вища політична культура, тим вужчою є сфера політичної контркультури, яка суперечить домінуючим позитивним політичним і демократичним цінностям і виконує дестабілізуючу роль.

Політична культура — типова, інтегральна характеристика індивідуального чи колективного соціального суб'єкта та соціальних інститутів, суспільства в цілому, що фіксує рівень розвитку їх політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки.

Критерієм, своєрідним дзеркалом політичної культури соціального суб'єкта є його реальна політична практика. Оцінюючи зміст, характер політичної діяльності та поведінки, можна визначити якість і рівень політичної культури, її носія (індивідуального чи колективного).

Зміст політичної культури різних соціальних суб'єктів неоднаковий за обсягом, структурою тощо. Політична культура суспільства є синтезом відповідних культур усіх існуючих у ньому соціальних спільнот і політичних інститутів.

Політична культура є складовою духовної культури особи і суспільства загалом. Вона тісно поєднана з іншими видами духовної культури — моральною, правовою, управлінською тощо. У контексті загальної культури суспільства політична культура постає як культура політичного мислення і політичної поведінки. Вона значною мірою обумовлює ступінь цивілізованості політичного життя суспільства.

Деякі автори виділяють ще поняття «громадянська культура» як різновид політичної культури, її вищий щабель. Громадянська культура передбачає, що суб'єкти політичного процесу в своїй діяльності керуються насамперед інтересами всього суспільства, підпорядковують їм свої приватні, корпоративні цілі. Дії цих суб'єктів спрямовані на дотримання громадянського консенсусу і здійснюються в межах правової держави. Політична культура громадянського суспільства характеризується єдністю громадянських прав і обов'язків та пріоритетом прав і свобод людини в державі. Основними її складовими є рівень політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки соціальних суб'єктів.

Найважливіші елементи політичної культури

- Політична свідомість
- Політична діяльність
- Політична поведінка
- Політична участь

Політична свідомість — це система знань, оцінок, настроїв і почуттів, за допомогою яких відбувається усвідомлення політичної сфери суб'єктами — індивідами, групами, націями тощо. Політична свідомість, є системою ідей, теорій, поглядів, уявлень, почуттів, вірувань, емоцій людей, настроїв, у яких відбивається природа, матеріальне життя суспільства і вся система суспільних відносин; це система знань і оцінок, завдяки яким відбувається усвідомлення сфери політики суб'єктами, що виступають у вигляді індивідів, груп, класів, спільнот. Вона є необхідним елементом функціонування і розвитку політичної системи в цілому.

Політична діяльність — Політична діяльність — невіддільна частина загальної людської діяльності, специфічна сутність, якої полягає в сукупності дій окремих індивідів і великих соціальних груп, спрямованих на реалізацію їхніх політичних інтересів, насамперед завоювання, утримання і використання влади.

Політична поведінка — сукупність різноманітних внутрішніх рефлексій та практичної діяльності людини, як реакції на діючу політичну систему. Абсентеїзм (політичне бездіяльність) також є одною з форм політичної поведінки.

Політична участь — дії, що вживаються соціальною спільністю, окремими громадянами і які мають за мету вплинути на державну політику, управління державними справами або на вибір політичних лідерів на будь-якому рівні політичної влади, місцевому чи загальнонаціональному.

Розрізняють пасивну (участь у голосуванні на виборах і референдумах; право бути обраним у суспільні виборні органи) та активну політичну участь. Активна політична участь полягає у формулюванні урядової політики та її здійснення, а також участь в управлінні державою, займання різноманітних посад на різних рівнях керування, участь в діяльності неурядових організацій і асоціацій, пов'язаних із суспільним і політичним життям країни.

2) Політична культура має винятково важливий аспект, пов'язаний з поведінкою та діяльністю політичного суб'єкта, які визначають передусім стиль участі суб'єкта в політичному житті, тобто сукупність методів і засобів його політичної практики, компетентність, професіоналізм, моральність тощо. Відомо, що не всі суб'єкти політики володіють належним стилем діяльності. Тому одним із основних критеріїв оцінки їх політичної культури є здатність до участі в політичному процесі, уміння правильно оцінювати політичну ситуацію, результативність діяльності.

Політична культура виконує певні соціальні функції:

- *Виховна функція.* Її призначення полягає в підвищенні політичної свідомості й національної самосвідомості через безпосередню участь громадян в управлінні, політичному житті, зростанні їх інформованості й компетентності, освіченості.
- *Регулююча функція.* Покликана забезпечувати вплив громадян на політичний процес, насамперед через участь у контролі за роботою органів влади й управління, а також за допомогою існуючих норм, традицій, ідеалів тощо. Це сприяє попередженню політичних реформацій, нормалізації та стабілізації життя суспільства.
- *Захисна функція.* Полягає в охороні політичних цінностей, що відповідають вимогам соціального прогресу, демократії, гуманізму (захист прав і свобод людини тощо).
- *Прогностична функція.* Сприяє передбаченню можливих варіантів поведінки суб'єктів політики за певних ситуацій, у перебігу політичних подій.
- *Комунікативна функція.* Забезпечує ідейно-політичний зв'язок громадянина з політичною системою, іншими членами суспільства.

Процес формування політичної культури відбувається передусім під впливом політичного життя, певних режимів, політичних систем. Чим вони демократичніші, тим вищий рівень політичної культури громадян. За таких обставин виховний процес здійснюється об'єктивно. Але, попри це, необхідні цілеспрямовані заходи й засоби: демократична система освіти й політосвіти, змістовна робота засобів масової інформації, високий духовний рівень мистецтва й літератури, конструктивний вплив на маси партійних і непартійних об'єднань, творчий розвиток гуманітарних наук тощо. Виняткове значення в набутті політичної культури мають суспільні ідеали. Їх відсутність спустошує людину, робить її байдужою, аполітичною, здирницьки раціональною. Суспільство без справжнього гуманістичного ідеалу є неповноцінним, історично нежиттєздатним.

Класифікація політичної культури за типами дуже різноманітна. Охарактеризуємо типологію американських політологів Г. Алмонда і С. Верби.

Патріархальний тип. Він притаманний суспільству з несформованою політичною системою, де відсутні спеціалізовані політичні ролі та інтерес громадян до політики, а їх політичні орієнтації невіддільні від релігійних і соціальних (існує переважно у відсталих племен).

Підданський тип. Йому властиве здебільшого пасивне ставлення до політичної системи: особа в душі підданської культури шанує авторитет уряду, пасивна в політичному житті (найпоширеніший цей тип у феодалному суспільстві).

Активістський тип. Він вирізняється чіткою орієнтацією індивідів на активну роль у політичній системі, незалежно від позитивного чи негативного ставлення до її елементів або системи загалом.

У реальній політиці існують, як правило, змішані типи: піддансько-активістський, патріархально-підданський та ін.

Політична субкультура — сукупність особливостей політичної культури певної соціальної групи, які відрізняють цю політичну культуру від культури іншої групи людей.

Групові особливості зумовлені відмінностями в соціальному стані людей, освітніми, статевими, віковими, етнічними, релігійними та іншими чинниками, що дає підстави для тверджень про субкультуру жінок, робітників, підприємців, селян, молоді. Приміром, молодіжну субкультуру вирізняють гострота сприймання політичних подій, емоційність, нерідко недостатня зваженість оцінок, тяжіння до нового, а подекуди бунтарство й апатія. Водночас складовою політичної субкультури соціальної групи є найтиповіші риси політичної культури суспільства.

Політична свідомість — опосередковане відображення політичного життя, формування, розвиток, задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, а також сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини.

Існують два взаємопов'язані блоки елементів політичної свідомості — мотиваційний та пізнавальний.

Мотиваційний блок. До нього належать: політичні потреби та інтереси, політичні цілі та цінності, психологічні установки та ідеологічні настанови, політичні переконання. Ці елементи, обумовлюючи одне одного, спонукають людей до певної політичної поведінки. Цей процес супроводжується емоціями, почуттями тощо.

Пізнавальний блок. Він охоплює: політичну інформованість, політичні знання, теорії, уявлення, політичну ідеологію носіїв політичної свідомості. Виняткове місце в політичній свідомості посідає правосвідомість, що є водночас відносно самостійною субстанцією. Адже знати, поважати і виконувати правові норми — обов'язок кожного громадянина правової держави і суб'єкта політичних відносин.

Політична культура — складний та неоднорідний комплекс. В ньому представлені різноманітні рівні і типи культури: особистісний, груповий, класовий, регіонально-національний, суспільної системи. На відміну від культури суспільства виокремлюються політичні субкультури, властиві окремим групам населення або частинам системи. Серед найбільш важливих в політології називають такі типи субкультур, як регіональні, соціоекономічні, етнолінгвістичні, релігійні, вікові.

Регіональні субкультури зумовлені такими відмінностями між окремими регіонами країни, як клімат, наявність певних природних ресурсів тощо. Це, в свою чергу,

породжує економічні відмінності, які впливають на спосіб існування, загальний рівень культури, зокрема і на політико-культурний рівень. На політичну культуру регіону суттєвого впливають такі фактори, як економічна спеціалізація даного регіону, його місце в загальній системі розподілу праці.

Соціоекономічні субкультури зумовлені існуванням в суспільстві різних груп, що мають різний економічний статус, отже і відмінності у способі життя, в інтересах, які відіграють досить важливу політичну роль. Так, для підприємницького прошарку найбільше актуальними політичними цінностями є економічна свобода, стабільність, контроль за державою з боку громадянського суспільства, участь у прийнятті рішень.

Етнологічні субкультури пов'язані з мовними, етнічними особливостями відповідних соціальних груп. На політичну культуру цих груп визначально впливають такі чинники, як етнічна самосвідомість і національний характер. Політичні цінності, переваги й установки, як правило, вторинні щодо етнічних чинників.

Релігійні субкультури виникають у тому випадку, коли релігія є основним всепроникаючим елементом загальної культури певної групи людей. Ісламський фундаменталізм, наприклад, це не стільки релігійна, скільки політична ідеологія.

Вікові субкультури відбивають різноманітні системи політичних цінностей представників різних поколінь. Дані субкультури існують в основному в суспільствах, які політично реформуються. Старші покоління, політична культура яких склалася в умовах віджилої політичної реальності, мають політичні погляди, відмінні від системи політичних установок молоді, не обтяженої практикою старого політичного режиму. Проте вікові відмінності мають меншого впливу на політичну культуру людей у стабільних системах.

3) Демократична політична культура-це відкрита індивідуалістична політична культура, основними рисами якої є: спрямування до загальнонаціональної згоди, динамізм, змінність владних структур, плюралізм політичних поглядів, толерантність відносно дій і намірів опонентів, розуміння пріоритетної ролі громадського суспільства, консенсусу між основними соціальними групами і партіями, забезпечення юридичної і фактичної суверенності особи. Демократична політична культура-це культура громадянського суспільства. Саме у громадянського суспільства відбувається організація плюралізму, тобто поєднання і урахування інтересів самих різноманітних соціальних і політичних сил. Тільки в розвиненому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному режиму.

Основні цінності сучасної демократії:

- **Компетентність і відповідальність.**
  - Свобода совісті
  - Свобода слова
- **Конституція і конституціоналізм**
  - Людська гідність
  - Моральна автономія
  - Приватність, невтручання в особисте життя
  - Громадська асоціація
  - Соціальний порядок

4) Політична соціалізація – це безперервний процес, який починається у ранньому дитячому віці й триває усе життя людини. Його зміст утворюють набуття та втрати індивідом тих або інших політичних якостей. Які з них людина набуває, а які втрачає – це багато в чому обумовлюється особливостями буття на кожному з етапів її життєвого шляху

Сутність і детермінанти політичної соціалізації. У політично організованих суспільствах людина завжди вільно чи невільно залучена до системи політичних стосунків, є носієм політичної культури. Перманентний процес залучення людини до політичної системи, формування в неї певного ставлення до влади та політичної активності на ґрунті засвоєння змісту політичної культури суспільства й самостійного осмислення сутності соціального буття одержав назву політичної соціалізації.

За своїм змістом політична соціалізація являє собою двоєдиний процес: переходу вимог політичної системи у внутрішню структуру індивіду та формування активності індивіда стосовно політичної системи. Звідси випливають дві основні функції політичної соціалізації:

- набуття індивідом вміння орієнтуватися в політичному просторі;
- набуття їм навичок виконувати певні ролі у політичній системі.

Ролі, які виконує людина у політичній системі, можуть бути найрізноманітнішими: підданий, виборець, компетентний спостерігач, компетентний критик, функціонер політичної партії або політизованої громадської організації, державний чиновник, політичний діяч, політичний лідер тощо. Спроможність їх виконання в політичній системі багато в чому залежить від міри та характеру політичної соціалізації особи.

Міра політичної соціалізації окремої людини індивідуальна. Але разом з тим вона внутрішньо детермінована дією трьох перемінних:

- віку людини;
- наявності в неї того або іншого суб'єктивного досвіду;
- здібністю до самостійних форм мислення та поведінки в царині політики.

Комплексний вплив означених чинників визначає стадію політичної соціалізації. У політичній теорії найчастіше вирізняють дві основні стадії: первинну та вторинну.

На первинній стадії формується початкове ставлення до сфери політики через сприйняття політичної інформації за допомогою думок і оцінок оточуючих, персоналізацію політичних образів, появу першого самостійного досвіду взаємодії з владою. Зміст первинної стадії становить засвоєння індивідом політичних цінностей, установок, норм, орієнтацій, що були вироблені суспільством; закріплення у структурі індивіду стереотипів політичної культури суспільства.

Вторинна стадія пов'язана з розширенням самостійного політичного досвіду, з вмінням робити індивідуальні політичні висновки, формувати позиції, що спроможні протистояти тиску колективної думки, з участю у спеціалізованих політичних об'єднаннях і організаціях. Вторинна соціалізація характеризує становлення індивідуальної політичної культури особи, її спроможність до самостійного вироблення політичних цінностей, установок, норм, орієнтацій.

У процесі політичної соціалізації на формування свідомості та поведінки людини впливає велика кількість як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Усі чинники політичної соціалізації можна умовно поділити на власне й невласне політичні.

Як невласне політичні виступають такі чинники, які перебувають поза межами політичної системи, але одночасно здійснюють істотний вплив на процес політичної соціалізації, обумовлюючи формування певних тенденцій політичної свідомості та поведінки громадян. До них слід віднести: рівень матеріального добробуту, спосіб життя, моральне здоров'я суспільства, великих та малих соціальних груп, до яких залучено індивіда.

Як власне політичні виступають такі чинники, які визначають процес політичної соціалізації зсередини політичної системи: характер політичного режиму, зміст політичних норм, якість політичної інформації тощо.

Слід зауважити, що чинники різних соціальних рівнів неоднаково впливають на конкретних індивідів та різні соціальні групи. Кожен із чинників впливає на людину через призму її індивідуальних особливостей – специфіку світогляду, рівень інтелекту, моральні підвалини тощо. Відбиваючись у індивідуальній свідомості, чинники соціального буття набувають певної значущості й виступають як сигнали, що спонукають особу до певного способу дій в царині політики.

Серед великої кількості акторів політичної соціалізації особлива роль належить соціальним інститутам, які справляють цілеспрямований вплив на формування політичної свідомості і поведінки громадян. Такі інститути позначаються як інститути політичної соціалізації. До них слід віднести: сім'ю, школу, церкву, засоби масової інформації, громадські об'єднання та організації, політичні партії, державні органи та установи. Вплив інститутів політичної соціалізації на членів суспільства здійснюється за допомогою діяльності конкретних людей (батьків, вчителів, священників, журналістів і т. д.), яких називають агентами політичної соціалізації.

5) Політична культура сучасної України має посткомуністичний, пострадянський, постколоніальний характер. В ній мають значну питому вагу елементи комуністичної ідеології, радянсько-більшовицькі стереотипи, сформовані у минулому політичні переконання й настрої. Проте така політична культура на сьогодні не є монопольною чи тим більше офіційною, але вона ще функціонує за інерцією.

Особливості політичної культури в умовах сучасної України:

- заідеологізованість мислення, непримиренність будь-яких нетрадиційних поглядів;
- низька компетентність в управлінні справами суспільства та держави;
- правовий нігілізм;
- нерозвиненість громадських позицій;
- недостатньо розвинений індивідуалізм;
- підданські відносини до будь-якого центру реальної влади.

Нинішня політична культура українського народу є постколоніальною. Це доводить зрусифікований стан, комплекси національної меншовартості, нездатність до адекватної оцінки власних національних інтересів, схильність більше розраховувати на зовнішню допомогу, ніж на власні сили. Проте характер сучасних соціально-політичних процесів дозволяє твердити, що політична культура українського суспільства стає національною та незалежницькою.

За ставленням до демократії і держави політична культура України залишається авторитарною, етатистською, патерналістською. Але за умов суверенного існування відроджуються такі традиційні риси української політичної культури, як народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави (не людина і нація для держави, а держава для людини і нації).

За ідеологічною спрямованістю для політичної культури України характерний розкол суспільства на прихильників комуністичних і соціалістичних цінностей, з одного боку, та консервативно-ліберальних – з іншого.

Розвиток політичної культури, як і всякої культури, це природно-історичний процес, який, з одного боку, розвивається відповідно до певних цілей і завдань, що їх ставлять перед собою люди. Водночас дія стихійних соціальних і політичних сил приводить до того, що сукупність уявлень, переконань, орієнтацій, яка виникає на кожному конкретному історичному відтинку часу, відхиляється від ідеалу, яким свідомо керуються люди.

Умовою формування політичної культури громадян є їх включення в політичний процес, взаємодія з політичною реальністю. В політичному процесі бере участь цілий ряд інститутів. З політичною системою взаємодіють різні сфери громадського життя, всі вони в тій чи іншій мірі приймають участь у формуванні політичної культури, визначають основні напрямки даного процесу.

Хто бере участь у формуванні політичної культури в Україні, які інститути (або як їх називають – агенти) визначають її форму і зміст? До них належать: держава, партії, церква, засоби масової комунікації, бізнес, система освіти, армія, громадські та політичні організації.

Процес формування української політичної культури проходить через подолання тоталітаризму й відновлення та розвиток демократичних традицій політичного життя і політичної культури України.

Розглядаючи проблеми формування політичної культури в Україні на сучасному етапі, треба мати на увазі, що тоталітарна культура сама по собі не розпадеться. Вона має своїх носіїв серед політичних діячів, свою базу в існуючих старих економічних структурах, свою опору в догматичних політичних стереотипах. Тому потрібна творча робота, спрямована на створення і утвердження демократичної політичної культури, яка б передбачала:

- утвердження української національної ідеї, обґрунтування національних інтересів України, чітке визначення змісту і шляхів та способів державотворення;
- утвердження у суспільстві, у політичній діяльності орієнтацій на повагу до людини як найвищої цінності, підвищення дієвості інститутів, що забезпечують реалізацію цієї цінності;
- орієнтацію не тільки на державу, а й на громадянське суспільство; створення передумов для верховенства права й закону;
- утвердження у політичних відносинах толерантності, політичного плюралізму;
- широке використання зарубіжного досвіду у формуванні політичної культури, зокрема у справі досягнення громадянської злагоди, політичного консенсусу, компромісів, діяльності політичної опозиції, способів

розв'язання різних конфліктів, організації електорального процесу, функціонування урядових і неурядових організацій.

Сучасні процеси формування демократичної політичної культури є складовою частиною національного відродження України. Існує двосторонній взаємозв'язок між зростанням національної та історичної свідомості і політичної культури народу. Національна свідомість, так само, як і національний характер, значною мірою формуються під впливом політичних відносин минулого. Довге перебування під колоніальним гнітом спричинили формування у частини народу зневіри в можливості розвитку самостійної України.

Тривале панування тоталітаризму настільки деформувало уявлення про демократію, що часто виникає загроза виникнення нового тоталітаризму, поставленого вже на службу національній ідеї. Необхідний довготривалий досвід успішної діяльності демократичних інститутів, щоб у національному характері утвердились такі риси демократії, як терпимість, готовність до співробітництва з людьми, що мають інші політичні та ідейні погляди, повага прав особи і меншин.

Відтворення політичної культури і передання її від покоління до покоління відбувається через політичну соціалізацію. Політична соціалізація є, з одного боку, процесом уведення індивіда у політичну культуру, а з іншого – уведенням політичної культури у свідомість індивіда. Унаслідок такого двостороннього процесу відбувається одночасно становлення індивіда як свідомого громадянина, суб'єкта політичного процесу і відтворення політичної культури та її еволюція.

Перехід до демократичної політичної культури в Україні потребує створення нового типу соціалізації, який би був позбавлений пропаганди культури насильства й нетерпимості. Він вимагає також всебічного розвитку соціалізуючих функцій громадянського суспільства. Все це забезпечить становлення і розвиток нової політичної культури України.

Становлення незалежної правової демократичної держави в Україні пов'язане з формуванням української політичної культури, яка за своїм змістом є культурою маргінального суспільства, що намагається позбутися тоталітаризму й розбудувати правову, демократичну державу. Це позначається на всіх структурних компонентах державного устрою і політичної системи.

Політична культура українського народу на сьогодні ще не є цілісною, бо відсутні окремі її компоненти, а багато з існуючих мають ще не сформований характер. Багато політико-культурних елементів не відповідають національному характеру, традиціям української нації, тобто політичній культурі властива неорганічність.

Сучасній Україні загалом властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, але помітними є риси ментальності та культури східних народів. Відкритість української політичної культури сприятиме формуванню повнокровного громадянського суспільства в незалежній Україні.

Питання для самоконтролю

1. Політична культура.
2. Основні типології.
3. Функції політичної культури.

4. Демократична політична культура. Її ознаки.
5. Політична соціалізація. Її моделі та типи в країнах світу.
6. Які особливості формування і розвитку політичної культури в Україні?

Лекція 11. Політичні процеси в країнах світу.

1. Поняття про політичний процес. Структура політичного процесу.
2. Типізація політичних процесів у країнах світу.
3. Поняття про політичні зміни.
4. Системні та несистемні кризи, їх типи.

1) Політичний процес є сукупною діяльністю всіх суб'єктів політики, за допомогою якої відбувається формування, розвиток і функціонування політичної системи суспільства в певних тимчасових і просторових межах. Поняття «політичний процес» охоплює різні форми, способи і напрями політичної діяльності різних суб'єктів.

Політичний процес – сукупна діяльність суб'єктів політики, завдяки чому забезпечується функціонування та розвиток політичної системи.

Характер і конкретний зміст політичного процесу визначається особливостями політичної системи і існуючого режиму. Демократичній системі відповідає тип політичного процесу, відмінний широтою участі громадян в управлінні державою, забезпеченні прав і свобод особи. Тоталітарна система припускає інший тип політичного процесу, що виключає реальне політичній участь і свободу соціального і політичного вибору.

По своїй структурі політичний процес складається з суб'єктів, носіїв політичної дії і об'єкту - мети, яка повинна бути досягнута. Політичний процес включає також засоби, методи, ресурси, виконавців.

З погляду структури політичний процес складається з ряду стадій, що послідовно сколюються (але завжди що залишаються внутрішньо пов'язаними один з одним) і циклічно повторюються.

Розрізняють наступні стадії політичного процесу:

- конституювання, утворення політичної системи;
- відтворення компонентів і ознак даної системи;
- ухвалення і виконання політико-управлінських рішень;
- контроль функціонування і напрями розвитку політичної системи.

Основні стадії політичного процесу виражають динаміку розвитку політичної системи, внаслідок чого в ній відбуваються зміни і перетворення. Тому в кожному новому циклі політична система не копіює себе, а збагатив новими сторонами і властивостями, в ній відбуваються політичні зміни.

На стадії відтворення політичної системи повторюються і закріплюються, видозмінюються і обновляються історичний тип політичної системи, її класова природа, зв'язки з іншими підсистемами суспільства. Відтворюються політичні відносини і інститути, політичні норми і цінності, символи, мова.

Типологія політичного процесу. Політичні процеси в політологічній літературі класифіковані по різних підставах.

Залежно від об'єкту прояву політичної волі вони підрозділяються на внутрішньополітичні і зовнішньополітичні. Так, внутрішньополітичні процеси залежать від форми правління і державного пристрою держави, правлячої еліти, типу лідерства і т.п. Фундаментом внутрішньополітичного процесу будь-якої країни є співвідношення соціально-економічних устроїв, соціальна структура суспільства, що склалася, ступінь задоволеності населення своїм положенням. Зовнішньополітичні процеси визначаються соціально-економічною природою, інтересами і метою держави, балансом сил в світі і в конкретних регіонах і т.п.

Залежно від значущості для суспільства політичні процеси можна розділити на базові і периферійні. Базові процеси припускають різноманітні способи включення широких верств населення (безпосередньо або через представницькі органи - партії, рухи і ін.) в політичні відносини з державою з приводу реалізації тих або інших соціально-політичних вимог. Базовими також можна назвати політичні процеси, в результаті яких ухвалюються політичні рішення, інтереси великих соціальних спільнот, що зачіпають, суспільство в цілому або процеси, направлені на розвиток і зміну політичної системи.

Периферійні політичні процеси можуть розвиватися на регіональному або місцевому рівні соціально-політичної взаємодії: можуть розкривати динаміку формування окремих політичних асоціацій (партій, блоків, груп тиску і т.д.).

З погляду публічності протікання розрізняють явний (відкритий) і тіньовий (прихований) політичний процес. Відкритий - характеризується тим, що інтереси груп і громадян виявляються в програмах партій, рухів, у використуванні ЗМІ для обговорення суспільно значущих проблем і т.п.

Тіньовий процес це приховані дії державних установ, особливо з секретними функціями, наприклад, розвідка. Лобіювання якогось закону в самому найвищому законодавчому органі держави - прихований (тіньовий) процес.

2) Основні види політичних процесів. В політологічній літературі прийнято розрізняти наступні види політичних процесів: революція, контрреволюція, повстання, бунт, заколот, путч, політична кампанія, пряма дія в політиці.

Революція - це докорінне перетворення громадського порядку, створення нової політичної системи, заснованої на інших принципах легітимності. Революція виникає як наслідок наростання суперечностей в суспільстві.

Реформа - це поступове перетворення економічного і політичного ладу при збереженні його основ і влади правлячої еліти. В ході проведення реформ першорядне значення має забезпечення їх суспільної підтримки, досягнення згоди щодо змісту, типів і методів перетворень. Успіх реформ залежить від своєчасності їх проведення.

Повстання - масовий виступ проти даної влади, існуючого ладу. Мета повстання, як правило, декларативна і нечітка, знаходить обґрунтування в примітивній програмі і гаслах. Будь-якому повстанню властивий певний рівень організованості. Цілеспрямованість і організованість відрізняють повстання від бунту. Бунт - ця масова стихійна дія, що має високий ступінь інтенсивності. Бунт - це майже завжди у відповідь реакція на екстраординарні дії представників пануючих політичних груп або державних органів.

Політична кампанія - це система колективних дій, направлених на зміну структури влади, перерозподіл політичних повноважень, формування органів влади. Її успіх в значній мірі залежить від підтримки з боку населення.

Мітинг - збір людей, присвячений обговоренню тієї або іншої проблеми. При проведенні мітингів необхідно враховувати той чинник, що він може стати ареною протистояння різних політичних сил, місцем різних ексцесів. Це вимагає від організаторів мітингу і владних структур чіткої організації, продуманого сценарію, готовності до різних варіантів розвитку подій

Демонстрація - цей масовий хід прихильників певної ідеї або вимоги, вираз підтримки або протесту проти акції властей. Вона вимагає попереднього планування, підготовки: реклами в газетах, офіційного дозволу властей, виготовлення транспарантів, розподілу ролей, маршруту руху і ораторів.

Страйк - припинення роботи з метою економічного або політичного тиску на владу. Завдяки страйку в короткий час до активної політичної позиції може залучитися величезна маса людей.

3) Політичні зміни — це наростання нового у структурних і функціональних особливостях політичних явищ, що забезпечує як самовідтворення, так і оновлення суспільно-політичного організму.

Глибинні політичні зміни стають фактом тільки після кількох або навіть багатьох циклів самовідтворення політичної системи.

Соціально-політичні зміни, динаміка політичного життя не зводяться до лінійних процесів. Будь-який суспільний процес несе в собі приховані нелінійні параметри. Людська історія як цілісний процес саморозвитку має нелінійний характер.

Нова, змінена політична система у стані функціонування витісняє традиційне. Поряд з цим відбувається творення нового на більш високому рівні. Змінюється режим політичного процесу. Такі зміни потребують нового змісту і форм політичної упорядкованості національної політичної системи і світового політичного порядку.

Зміна порядків — це зміна епох у розвитку людства. Сучасне суспільство вступило у всесвітню епоху зміни порядків. У цьому її новизна і зміст як епохи. Така зміна відбувається нерівномірно, по різних осях багатомірного розвитку. За умов "політичних змін" рівень невпорядкованості соціально-політичного життя може досягти критичної точки.

Щоб "політичні зміни" мали доцільний результат, рівень невпорядкованості не повинен перетворитися на хаос, інакше "зміни" втрачають смисл і трансформуються у руйнівний і загрозливий процес.

Отже, "політичний процес" і "політичні зміни" пов'язані між собою. Процес і зміни у своїй взаємозалежності забезпечують "політичний розвиток". "Політичний процес" уособлює безперервність розвитку, а "політичні зміни" — дискретність його.

4) Термін «криза» вживається для означення переломної «точки», яка «розділяє», «відділяє» один якісний стан плинущого буття від іншого. В міжнародній політиці терміном «криза» зазвичай послуговуються, коли говорять про «переломну точку» в протистоянні держав, яка передуює або мирному розв'язанню конфлікту, або початку воєнних дій. Разом з тим міжнародна політологія практикує цілу низку спеціалізованих підходів до міжнародних криз.

Системні кризи

У рамках першого з них криза трактується як потужний удар по структурі системи, яка забезпечує її (системи) цілісність. Системна криза порушує стабільність системи і

створює передумови її розвалу або зміни. Розрізняють глобальні й регіональні системні кризи.

Не всі системні кризи є руйнівними. Більше того, регіональні системні кризи можуть створюватися штучно з метою стимулювати уряди держав відповідних регіонів до прояву тих чи інших ініціатив.

Конфронтаційні кризи

Другий тип криз — це конфронтаційні кризи. У міжнародних стосунках вони виникають тоді, коли одна з сторін міжнародного процесу висловлює претензії щодо позиції другої сторони. На відміну від системних криз, конфронтаційні кризи не є небезпечними для стабільності системи в цілому. На рівні міжнародного порядку їхні наслідки є відчутними лише для тих чи інших об'єднань, що протидіють одне одному. Як правило, такі кризи після висловлення однією із сторін своїх претензій до другої сторони та демонстративної відповіді другої сторони першій стороні завершуються укладанням угоди. Проте в разі, коли переговори між сторонами заходять у глухий кут, то конфлікт має жорстке продовження.

Дослідники, які вивчають конфронтаційні кризи, зазвичай використовують або теорію гри, або метод порівнянь. Ті, хто застосовує теорію гри, як правило, звертають увагу на умови, за яких можна розв'язати кризу з мінімальними втратами. Ті, хто віддає перевагу аналізу конкретних випадків вирішення криз, що мали місце в минулому, фокусуються на питаннях стратегій, втручання третіх сторін та умовах, що впливають на ескалацію криз.

Кризи прийняття рішень

Третій тип криз — це кризи прийняття рішень, що мають місце в окремих політичних одиницях. У міжнародній політиці вони виникають навколо подій, які становлять серйозну загрозу для керівників тієї чи іншої держави, а можливо, й для їхніх виборців.

У рамках концепції прийняття рішень основними вважаються два питання: "Як впливає кризова обстановка на якість прийняття рішення?" та "Які характерні риси урядовців або окремих політиків сприяють їм більш-менш ефективно долати кризи?". Дослідники намагаються дати рекомендації та запропонувати заходи для попередження криз і вказати шляхи ефективного їх розв'язання без істотних негативних наслідків.

Питання для самоконтролю

1. Політичний процес, його структура.
2. Типізація політичних процесів у країнах світу.
3. Політичні зміни.
4. Системні та несистемні зміни.

Лекція 12. Реформації та трансформації у політиці.

1. Реформації. Безкризові та кризові реформи. Основні види реформ у країнах світу.
2. Революції, їх типи, фази та наслідки.

3. Способи трансформації політичних систем та інститутів.
4. “Природні” та форсовані різновиди модернізації. Національні та цивілізаційні особливості модернізацій. Моделі політичної модернізації в країнах світу.
5. Особливості політичних процесів та модернізації в Україні.

Реформація (від лат. *reformatio* — перетворення, виправлення) — церковно-релігійні, й суспільно-політичні течії, спрямовані проти католицької церкви, на повернення до біблійних першоджерел християнства. Набували форми релігійної боротьби проти католицької церкви і папської влади.

Реформацію пов'язують з іменами Мартіна Лютера, Жана Кальвіна та Ульріха Цвінглі — і відповідно називають лютеранською, протестантською або євангелічною.

Передумовою до Реформації була криза папства у 14–15 ст. — західна схизма. Рух із церковного поступово переростав у суспільний через невітлені надії на церковну реформу після рішень Констанцького собору 1414–1418 років (папа Мартин V) і особливо Базельсько-Флорентійського собору 1431–1449 років (папа Євгеній IV), а також віденського конкордату 1448 року щодо Німеччини між римсько-німецьким кайзером Фрідріхом III і папою Миколаєм V.

Безпосереднім початком Реформації вважають розповсюдження Лютером персональних листів-звернень, в яких він доводив, що Спасіння та Божа милість досягаються завдяки Вірі, а не сповіді в гріхах. Загальним суспільним поштовхом стала публікація латинською 25 жовтня 1517 року в місті Віттенберзі заклику до теологічної дискусії у вигляді 95 тез, в яких йшлося про гріх та кару, і особливо критикувалась торгівля індульгенціями.

Ініційований Мартіном Лютером, церковно-релігійний рух спричинив розрив єдності західно-європейської церкви — появу національних церковних спільнот та виникнення нової теології протестантизму.

Основою цієї теології стали, так звані, *Quinque sola* («П'ять "тільки"»), а саме, *Sola scriptura* («тільки Писанням»), *Sola gratia* ("тільки благодаттю"), *Sola fide* ("тільки вірою"), *Solus Christus* («тільки Христос») та *Soli Deo gloria* («тільки Богу слава»). Приймаються також положення Нікейсько-Царгородського Символу віри, з певними відмінностями в тлумаченні цих положень, в порівнянні з тлумаченням Символу віри в православ'ї та католицизмі.

Ринкова економіка розвивається циклічно. Економічне зростання змінюється спадом виробництва, піднесення — кризою і депресією. Такі періодичні зміни в обсязі виробництва, зайнятості та доходах становлять суть ділового або економічного циклу, який характеризує розвиток економіки у західних країнах протягом останніх двох століть.

Економісти по-різному пояснюють явище ділових циклів. Теорії відрізняються акцентуванням уваги на зовнішніх чи внутрішніх факторах, що спричиняють циклічний розвиток економіки. Одні підкреслюють важливість зовнішніх факторів (війни, революції, відкриття нових земель, міграція робочої сили, наукові відкриття і винаходи, технологічні інновації тощо) як причин циклічних коливань. Проте більшість теорій зосереджується на ролі внутрішніх факторів, що взаємодіють із зовнішніми. Серед них — інвестиції, зменшення або збільшення яких суттєво позначається на сукупному попиті, а, отже, і на

обсязі виробництва. Нині шляхом моделювання економісти намагаються передбачити поведінку ділового (економічного) циклу. Багаторічні спостереження свідчать, що циклічні коливання мають синхронний характер. Вони відбуваються зі сталою послідовністю і, як правило, у чітко визначених межах часу. Це дає можливість розглядати циклічність як загальну закономірність економічного розвитку.

Циклічність — засіб розвитку економіки, загальна форма руху, яка відображає нерівномірність економічної динаміки.

Економічний цикл — це періодичні коливання рівня ділової активності, що проявляються в зростанні (скороченні) обсягів національного виробництва (реального ВВП), рівнів зайнятості, інфляції та доходів.

В часовому вимірі — це період часу від початку однієї кризи (спаду) до настання наступної кризи.

У структурі економіки особливо рельєфно виражені середні цикли, що справляють найбільш відчутний вплив на розвиток економічних процесів.

Існує ряд спільних закономірностей для економічних циклів середньої тривалості:

1. Виділяють чотири (класичні) фази економічного циклу: рецесія (спад), депресія, пожвавлення, піднесення (бум). Перехід від однієї фази до іншої здійснюється автоматично — на основі ринкових саморегуляторів.

2. За змістом середні цикли відображають циклічність розвитку виробництва, розподілу, обміну та споживання. Показники циклічності розглядають у динаміці, наприклад, ВВП, промислового виробництва, зайнятості, завантаження виробничих потужностей, реальних доходів населення, норми прибутку та інших, що характеризують економічну ефективність відтворювального циклу.

3. Матеріальною основою циклічності є оновлення основного капіталу.

4. Піднесення (бум) і рецесія (спад) є головними фазами циклу, а депресія і пожвавлення — поворотними пунктами циклу.

Рецесія (спад) — це фаза ділового циклу, у якій національний обсяг виробництва скорочується, зменшуються обсяги купівлі населенням, насамперед, товарів тривалого користування і зростають запаси цих товарів на складах в торгівельній мережі. На скорочення закупівель і збільшення запасів на складах бізнес реагує скороченням виробництва. Тому реальний валовий внутрішній продукт починає зменшуватись.

Зменшуються інвестиції в будівництво, машини і устаткування. Водночас скорочується попит на робочу силу. Спочатку скорочується середня тривалість робочого тижня, частина робітників відправляється у примусові відпустки, а далі звільняється з роботи, що призводить до безробіття. У період рецесії заробітна плата також може знижуватись, різко зменшуються прибутки фірм.

Отже, найбільш складною фазою є рецесія, яка викликає скорочення виробництва, банкрутство, безробіття, зниження життєвого рівня, політичну напруженість, згорання соціальних програм, створює загрозу для демократії.

Але рецесія також конструктивна, бо прискорює відмирання застарілих технологічних систем, активізує структурну перебудову економіки, технічне і технологічне оновлення виробництва, підвищує ділову активність.

Депресія — це найнижча точка спаду, глибока та тривала. Падіння веде економіку до кризи або стагнації. Економіка знаходиться у стані рецесійного розриву, тому що фактичний ВВП менший за потенційний. Це період недовикористання економічних

ресурсів і високого безробіття. Виникає максимальне падіння виробництва і торгівлі, різко зменшуються доходи та платоспроможний попит.

Найзначнішою руйнівною кризою ХХ ст. була криза 1929—1933 рр., яка охопила майже всі розвинуті країни і отримала назву "Великої Депресії".

Пожвавлення є дзеркальним відображенням спаду. Кожна з рис пожвавлення знаходить прояв у протилежній формі: відбувається зростання ВВП і прибутків, зменшується чисельність безробітних та інше. Підприємці купують або більш продуктивне обладнання (продовжують виробництво старого товару з меншими витратами), або розпочинають здійснювати переозброєння виробництва (відбувається перехід на виробництво нової продукції). В цих випадках збільшується попит на інвестиційні товари, що стимулює виробництво і починається пожвавлення. Пожвавлення триває доти, доки в економіці не буде досягнуто рівня, з якого почався спад. Подальший розвиток носить назву піднесення.

Піднесення (бум) — це найвища фаза циклу. Доходи в суспільстві зростають, попит випереджає пропозицію, що викликає зростання цін. В економіці спостерігається повна зайнятість, а виробництво працює на повну потужність. Але саме тут закладаються підвалини наступної кризи перевиробництва.

Розглядаючи циклічність на теоретичному рівні, економісти погоджуються, що кризовий стан в економіці виникає внаслідок серйозних порушень у співвідношенні між споживчим попитом і пропозицією товарів, або між потребами і споживанням суспільства, з одного боку, і виробництвом — з іншого.

Отже, економічний цикл дозволяє оновити виробничий процес, вивести його на новий технологічний рівень, оздоровити економіку за рахунок знищення "економічно нежиттєздатних" підприємств. Водночас така саморегуляція економіки має серйозні соціально-економічні наслідки (банкрутство, безробіття, зниження життєвого рівня громадян тощо).

Оскільки циклічність розвитку є об'єктивною закономірністю, держава повинна передбачати економічні коливання і вчасно використовувати засоби пом'якшення негативних проявів цього процесу. Досвід показує, що частково антициклічні заходи можна здійснювати за допомогою інструментів фіскальної (податково-бюджетної) і монетарної (грошово-кредитної) політики, сутність яких буде розглянута в наступних главах.

Можна визначити певні закономірності трансформації політичних систем у країнах «нових» демократій.

По-перше, швидкі темпи суспільних перетворень спостерігаємо у тих країнах, де склався комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників, де забезпечено масову участь широких соціальних і політичних сил у реформуванні суспільства, де інституціональні передумови накладалися на історично сформовані демократичні традиції.

По-друге, у тих країнах, де одночасно здійснювались економічні й політичні перетворення, формувалися засади національної державності, демократична трансформація набула поступового, поетапного характеру.

По-третє, повільні темпи й невиразні результати трансформації спричинені відсутністю економічних і соціокультурних передумов, а процес демократизації є результатом боротьби політичних сил та еліт за владу.

По-четверте, процес демократизації в посттоталітарній країні має особливості, зумовлені історичним досвідом, традиціями, політичною культурою.

По-п'яте, демократія передбачає наявність сформованого ринку й інституту приватної власності, які забезпечують потужний середній клас, достатньо оформлені групи інтересів і політичні партії, незалежні від держави, автономію особи, її імунітет стосовно тотального державного втручання та контролю, що врешті є основою громадянського суспільства [4].

Як відомо, функції політичної й управлінської еліт, технології їх реалізації багато в чому переплітаються та збігаються. Тому доречним по відношенню до них є поняття політико-управлінської еліти.

Пострадянську еліту низка політологів поспішила назвати демократичною. Проте, на наш погляд, це твердження – передчасне. Скоріше мають рацію ті вчені й аналітики, які схиляються до висновку, що кардинальної зміни еліти наразі не відбулося, що це тривалий еволюційний процес, продукт об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх, економічних і політичних, соціально-психологічних і духовних чинників суспільного розвитку. А поки що маємо еліту, котра лише формується. Якими ж чинниками зумовлений її розвиток в умовах суспільної трансформації?

З одного боку, відносно сприятливими умовами для консолідації еліти. Сьогодні жодна політична сила країни не оспорує приватну власність і багатокладність економіки; жодна партія не претендує на монополію в системі державної влади й управління, всі визнали правомочність ідеологічного різноманіття та багатопартійності, з'явилися нові механізми забезпечення політичної згоди на базі принципів реалізму і практицизму – «круглі столи», «четвірки», «договори згоди», політичні консультації; незалежні від влади ЗМІ, розпочався інтенсивний процес пошуку злагоди на рівні регіональних еліт. Це безумовні досягнення на шляху руху країни до демократичного устрою.

Але згадані позитивні зміни, з другого боку, не завжди адекватні відповідним змінам в економіці, політиці, соціальних відносинах, духовній сфері та синхронні з ними.

Становлення елітних прошарків також визначається:

– інерційністю кризових процесів, суперечністю формування ринкових відносин і слабкістю фінансової системи, трудностю створення децентралізованої управлінської інфраструктури й досягнення нормальної економічної самостійності регіонів;

– складністю відносин президентських, урядових структур і представницьких органів влади, падінням їхнього рейтингу, поступовим зниженням довіри до владних структур з боку громадян, а звідси – наростанням напруженості й небезпеки переходу до диктатури в атмосфері зростання впливу різних екстремістських організацій, особливо націоналістичного плану;

– наростанням протистояння політичних сил, надмірною зарозумілістю малопотужних партій, рухів і їхніх лідерів, котрі незмінно намагаються подати свої амбіції як вираз «волі та інтересів народу»;

– правовим нігілізмом, що посилюється, занепокоєністю народу дедалі зростаючою злочинністю, процвітанню мафіозних організацій, зрощенням владних структур із кримінальними угрупованнями. Звідси страх перед анархією і безвладдям;

– розпадом здорових зв'язків між людьми, повзучою дезінтеграцією держави та сепаратизмом регіональних лідерів, розмитістю відчуття елементарного соціального

порядку. Багато навіть добре освічених людей погано розуміють, що бути багатою людиною в бідній країні соромно й аморально, що особисте благо невіддільне від блага Вітчизни;

– ціннісно-етичним і культурним вакуумом, який розширюється, поворотом у бік релігійно-культурних ідеалів, містики, етнонаціонального егоїзму. І це при тому, що в процесі демократичного оновлення особливу, а багато в чому і провідну роль покликані відіграти мистецько-культурна, духовна, наукова еліти;

– песимізмом соціальних очікувань, розчаруванням народу результатами реформ, втратою значною частиною населення віри в можливість виходу з кризи без цілісного й переконливого плану реформування країни [2, с. 471–472].

Модернізація є свідомою настановою держави на проведення якісних перетворень у суспільстві. В основі багатьох теорій політичної модернізації лежить обґрунтування загальної моделі глобального процесу розвитку цивілізації. Сутність моделі полягає в описі характеру та напрямів переходу від традиційного до сучасного суспільства внаслідок науково-технічного прогресу, соціально-структурних змін, перетворень нормативних та ціннісних систем.

Аналізуючи питання відносно співвідношення між глобалізацією та модернізацією, потрібно підкреслити, що якщо розглядати глобалізацію як процес, який розпочався недавно, то можна прийти до висновку, що модернізація передує глобалізації, виступає її спонукою.

В той же час висловлюється і точка зору, що глобалізація і модернізація – це процеси соціальної трансформації, при цьому глобалізація - це новий всесвітній процес соціальної трансформації, а модернізація незахідних країн – це локальний процес соціальної трансформації.

На протязі п'ятисот років головною тенденцією світового розвитку був прогрес, який в більшості країн проходив у формі модернізації. Це був виклик Заходу решті світу, її відповідь – модернізація незахідних країн.

Оскільки класична наздоганяюча модернізація є нездійсненою, Захід сам знаходиться в процесі трансформації і незахідні країни здійснюють її власним шляхом, модернізація перестає бути провідним процесом соціальної трансформації на всесвітньому рівні. Її місце зайняла глобалізація. Глобалізація стала провідним процесом соціальної трансформації, а модернізація окремих суспільств – її наслідком.

В умовах глобалізації з'являються нові неklasичні теорії модернізації:

- постмодерністська теорія розвитку (модернізація на підставі власної ідентичності). Представником такого підходу є С.Хантінгтон. В межах цієї теорії постмодернізація розглядається як перехід традиційного суспільства в постсучасне шляхом об'єднання їх рис (традицій та інновацій).

- транзитологія, яка виходить з того, що класичну модернізацію складно здійснити, тому потрібно вирішити лише головні завдання – досягнення двох головних параметрів модернізації – демократизації та ринкових відносин).

- теорія сталого розвитку – загроза всесвітньої катастрофи вимагає визнати успішним тільки розвиток, який зменшує її.

- теорія макдональдизації, або спрощеної модернізації. Під модернізацією розуміється вестернізація, тобто розповсюдження західної моделі розвитку на решту регіонів світу. Використовується термін „модерн” в розумінні індустріальної сучасності,

відносно стійкого набору комплексних соціокультурних та техніко-економічних особливостей сучасних індустріальних суспільств. Критики цієї теорії зауважують, що в процесі глобалізації не завжди розповсюджуються саме західні цивілізаційно-культурні цінності. В цьому плані вельми характерним є зростання зацікавленості Заходу до східних релігій та культури.

- національні моделі модернізації, що виходять з того, що наздоганяюча модель не працює внаслідок змін Заходу, тому пропонуються власні моделі (азійські моделі ,корейська модель).

У політичній науці виділяються два типу модернізації:

1) первинна - відноситься до епохи першої промислової революції, руйнування традиційних спадкових привілеїв та проголошення рівних цивільних прав, демократизації. Первинною модернізації передують зміни в духовно-ідеологічній сфері (в історичному екскурсі - Відродження, Реформація, Просвітництво), що тягнуть за собою трансформацію економіки. На тлі всіх цих процесів відбувається зародження суспільного запиту на участь у політичному процесі. Диференціація форм власності, створююча горизонтальна структура сприяють формуванню громадянського суспільства із закріпленням в ньому представництва реальних соціальних інтересів;

2) вторинна (відображена), основним фактором якої є соціокультурні контакти відсталих у своєму розвитку країн з вже існуючими центрами індустріальної культури. Такий тип модернізації характерний для перехідних суспільств з відсутністю або недостатністю публічного консенсусу з питання подальшого розвитку, що розвиваються при цьому зважаючи на необхідність відповідності політичним і економічним вимогам сучасного глобального світу. Звідси випливає ще одна назва даного типу модернізації - "наздоганяльна". Соціальна структура суспільства, служіння в відповідно до багаторічних традицій, у такому випадку виявляється недостатньо підготовленою до об'єктивно необхідним змінам. Успіх модернізації в цьому випадку залежить від ефективності суспільно-політичних інститутів, здатних адекватно реагувати на зміни: від державно-правової системи, партій і рухів, практики безпосередніх контактів керівників країни з бізнесом, інтелектуалами, народом; від збройних сил, засобів масової інформації і т.д.

Існує можливість уповільнення модернізаційних процесів в перехідних суспільствах на стадії "часткової модернізації", коли традиційність і раціональність як принципово протилежні способи поведінкової орієнтації людини і суспільства, від яких залежить формування економічних, технічних, адміністративних навичок і відповідних організаційних структур, інституціоналізуються в рамках одного і того ж суспільства. Окремі традиційні інститути аж ніяк не є неминучим перешкодою модернізації, а навпаки, і про це свідчить досвід багатьох країн, можуть сприяти успішному політичному розвитку. Проте впровадження готових зразків, вироблених модернізованим світом, в соціально-історичний контекст суспільства, який не встиг модернізуватися за рахунок внутрішніх процесів, породжує існування неподоланих залишків минулого з новими елементами, які проявилися внаслідок реформ. У результаті відбувається накладення один на одного типологічно різнорідних конфліктів, що викликає їх взаємне загострення. Впроваджені в новий контекст елементи модернізованого суспільства перестають функціонувати в ньому як раціональні, і в той же час немодернізовані елементи не можуть функціонувати як традиційні.

У політичній науці існує кілька підходів до вибору варіантів і шляхів модернізації. Слід звернути увагу на відмінність ліберального і консервативного підходів.

Для представників ліберального напрямку (Р. Даль, Г. Алмонд, Л. Пай) основним критерієм політичної модернізації є ступінь залученості населення в систему представницької демократії і тенденція до рівноправності, тобто наявність реальних можливостей для населення постійно впливати на владні структури.

На їхню думку, характер і динаміка модернізації залежать від відкритої конкуренції вільних еліт і ступеня політичної залученості пересічних громадян. При цьому можливі наступні варіанти розвитку подій:

1) при пріоритеті конкуренції еліт над участю рядових громадян складаються найбільш оптимальні передумови для послідовної демократизації суспільства та здійснення реформ;

2) в умовах піднесення ролі конкуренції еліт, але при низькій активності основної частини населення складаються передумови встановлення авторитарних режимів і гальмування перетворень;

3) домінування політичної участі населення над змаганням еліт (коли активність керованих випереджає професійну активність керуючих) може сприяти наростанню охлократіческой тенденцій і провокувати посилення форм правління і уповільнення перетворень;

4) одночасна мінімізація змагальності еліт і політичної участі населення веде до хаосу, дезінтеграції соціуму і політичної системи, що також може провокувати встановлення диктатури.

Р. Даль розробив теорію поліархії, у відповідність з якою ефективність правлячого режиму в процесі модернізації обумовлена політичною лібералізацією. Остання, у свою чергу, передбачає:

1) забезпечення взаємної безпеки серед конкуруючих у боротьбі за владу політичних груп;

2) формування сильної виконавчої влади, яка залежить від демократичних інститутів;

3) створення інтегративної партійної системи;

4) поява представницьких місцевих урядів.

С. Хантінгтон припускає, що модернізування політичних інститутів пов'язана не з рівнем їх демократизації, а з їх міцністю і організованістю, що гарантують пристосування до постійно мінливих соціальним цілям, за які борються включаючися в політичне життя широкі маси населення. Тільки жорсткий авторитарний режим, контролюючий порядок, на думку Хантінгтона, може забезпечити перехід до ринку і національна єдність.

Процес політичної модернізації в Україні історично належить, поза сумнівом, до охарактеризованого вище типу вторинної (неорганічної) модернізації, характерної для перехідних суспільств, котрі прагнуть "вписатись" у процес, що його російський політолог В. Пугачов називає "осучасненням навздогін". Це зумовлює своєрідність у самому державотворчому процесі в Україні, котра, на думку сучасного українського економіста В. Малеса, "полягає в переході, по-перше, від колоніального статусу на шлях самостійного розвитку і, по-друге, від тоталітарно організованого державно-монопольного управління методами прямого розпорядництва (командно-адміністративна система) до визначення державних пріоритетів соціально-економічного розвитку, виходячи із суспільних потреб".

Неповторність соціально-історичного розвитку України полягає в двох основних особливостях:

- 1) домінуванні як основного суб'єкта модернізації владно-бюрократичної верхівки, залежної у своїх діях від чужого центру;
- 2) залежності суспільно-політичної системи від чужих національних традицій, ментальності й конкретних потреб українського суспільства морально-культурних цінностей та ідеологічних схем.

За цих умов навіть найменший успіх реформ, який у межах Російської, а потім і радянської імперій завжди мав непослідовний, односторонній і анклавний характер, потрапляв у річище контрреформаторських змін. Так було за часів земської та столичної реформ, радянської спроби створення суспільства масового споживання, реалізації ідей "прискорення" й "перебудови".

Проголошення України незалежною державою відкрило можливості для всебічної модернізації її суспільства на основі світового досвіду та власних потенційних можливостей. Але з досягненням певного стартового рівня для модернізації Україна через розрив між бажаними наслідками політичних змін та реальними їх результатами потрапила в лапете всепоглинаючого "дракона", що одержав у політології назву "синдром модернізації".

Синдром модернізації - це протиріччя між процесом диференціації, вимогами рівності та здатністю політичної системи до інтеграції.

Вирішення проблеми подолання "синдрому модернізації" вимагає організаційного й теоретичного забезпечення модернізаційного процесу, що передбачає, насамперед, визначення та вирішення основних його проблем. Проблеми модернізації українського суспільства похідні від його кризового стану, який, з одного боку, має спільні риси з кризою в деяких країнах Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) та Росії, а з іншого - характеризується такими ознаками, як відсутність конкуренції (в тому числі й у політиці), диспропорційність і тотальна монополія економіки, корупція та безвідповідальність управлінських кадрів, нерозвиненість інформаційного суспільства та ін.

Отже, магістральний напрям подальшого розвитку перехідного суспільства визначити не просто важко, а практично неможливо. Саме тому однією з найважливіших проблем політичної модернізації є досягнення відносно стійкої рівноваги й політичної стабільності в суспільстві на основі визначення природи і напрямку процесів, що відбуваються в ньому. У контексті цієї проблеми надзвичайно важливими для українського суспільства є такі умови її вирішення:

- 1) збалансування державного управління й системи місцевого самоврядування з оперттям на здатність української ментальності витворювати різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання та потяг до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації населення на локально-суспільному та особистісному рівнях;
- 2) виявлення протиріч у загальнодержавних, галузевих, регіональних, колективних та особистих інтересах і визначення способів їх узгодження задля досягнення раціонально-суспільного і політичного консенсусу в ухваленні соціально значущих рішень;

3) вирішення проблеми адміністративно-територіального поділу країни як засобу погодження централізаторської політики українських державно-владних структур з федералістичною тенденцією, а також запобігання деконцентрації влади й дезінтеграційних процесів на кшталт "сімферопольського синдрому" чи "закарпатсько-русинського автономізму".

Другою важливою проблемою у процесі політичної модернізації українського суспільства є пошук оптимальних способів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом'якшення вірогідного зіткнення старих, традиційних для даної національної політичної культури цінностей і норм політичного життя з новими модернізованими інститутами. Тут слід насамперед уважно поставитись до формування політичного режиму і створення системи соціального управління, зорієнтованих на витворення стилю соціально-політичного життя, відповідного запитам і внутрішнім потребам українського суспільства. Вищезазначене передбачає:

1) цілеспрямоване подолання ситуації загальної невідповідності до суспільно-державного реформування всієї системи управління та залежності від тиску ззовні, а також розумне запозичення загальноцивілізаційного політичного досвіду і врахування досвіду модернізації близьких до України окремими аспектами розвитку держав;

2) неприпустимість механічного перенесення на національний ґрунт зарубіжних інститутів без врахування національно-психологічних особливостей народу й характерних рис сучасно-політичної ситуації;

3) обмеження впливу на державотворчий процес вузько-партійних інтересів, побіжних обставин, ейфорії неконтрольованої свободи як гаранта проти відновлення тоталітаризму; подолання руйнівних особистісних рис, зумовлених тоталітарним досвідом ("розірваність" свідомості; відмова від політичного життя в усіх його проявах, окрім стихійного протесту; суперечливе поєднання демократичної й тоталітарної свідомості, паралельна орієнтація на несумісні цінності);

4) зміну ступеня й характеру інституціоналізації суспільства завдяки розвитку замість формалізованих, офіційних державно-політичних інститутів асоціативно-громадського життя в різноманітних спонтанних формах, народжених самою логікою розвитку суспільства (наприклад, співіснування на місцевому рівні управління муніципалітетів, старостатів, рад, комун та інших форм самореалізації населення).

Третьою проблемою політичної модернізації сучасної України є налагодження системи постійного зворотного зв'язку й діалогу між представниками владних структур і населенням, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими під час винесення політичних рішень. До головних умов вирішення цієї проблеми слід віднести:

1) подолання найбільш поширеної в політиці кризи - кризи легітимності через створення механізмів суспільної саморегуляції на місцевому рівні, справедливий розподіл ресурсів влади та управління, створення державно-правових інститутів, норм і процедур, які в сукупності й становлять основи правової держави та демократичного політичного режиму;

2) подолання політико-економічними засобами дистанцій між соціальними станами, стимулювання соціальної мобільності й домінування політичних угруповань (партій, громадських об'єднань, груп тиску) замість всевладдя бюрократії;

3) розширення на всіх рівнях суспільної організації механізмів політичної соціалізації, що передбачають включення індивіда в суспільство через оснащення його закріпленим у культурі досвідом попередніх поколінь і надбанням загальнолюдських сукупних знань і цінностей; розвиток системи політичного рекрутування (відбору персоналу, який перебере на себе провідні ролі в політиці) на рівні "нижніх поверхів" політичної системи суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Що таке реформація?
2. Що таке економічний цикл?
3. Трансформація політичної системи.
4. Що таке модернізація? Типи модернізації.
5. Модернізаційний процес в Україні.

Лекція 13. Політичні відносини та політична діяльність в країнах світу.

1. Поняття про політичні відносини. Політичні відносини в країнах світу.
2. Поняття про політичну діяльність. Види політичної діяльності в країнах світу.
3. Особливості політичної діяльності в Україні

1) У процесі спільної політичної діяльності індивіди і соціальні спільноти вступають у певні відносини. Такі взаємовідносини соціальні суб'єкти здійснюють через організаційні структури, які вони створюють з політичними цілями. Завдяки політичним відносинам між цими структурами політична система функціонує як цілісність. Усі політичні структури з'єднуються в єдине ціле вертикальними і горизонтальними політичними відносинами. Розуміння сутності, форм політичних відносин у суспільстві, місця і ролі їх у політичній системі дає можливість з'ясувати політичні процеси і спрямувати їх.

Суспільні відносини — це різноманітні відносини, що виникають між народами, націями, соціальними групами, а також всередині них у процесі політичної, економічної, соціальної, культурної життєдіяльності. Окремі індивіди вступають у суспільні відносини як члени спільнот.

Політичні відносини — це різноманітні, зумовлені соціально-економічним і культурним рівнем суспільства взаємозв'язки і взаємодії, що виникають між соціальними спільнотами й індивідами, створеними ними політичними інституціями й організаціями з питань втілення політичних інтересів і політичних потреб у сфері завоювання, формування і функціонування політичної влади.

Міжнародні відносини. Головними діючими особами цих відносин є держави, політичні партії і рухи, різні міжнародні неурядові організації та інші суб'єкти.

Міжнародні відносини - це система економічних, політичних, соціальних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних зв'язків і відносин між основними суб'єктами світового співтовариства, до яких відносяться держава, народ, суспільні та громадські рухи, організації.

Види міжнародних відносин:

- за сферами суспільного життя - економічні, політичні, воєнно-стратегічні, культурні, ідеологічні;
- на основі взаємодіючих суб'єктів - міждержавні, між партійні, відносини між різними неурядовими асоціаціями, приватні та ін.

Міжнародні відносини здійснюються на таких рівнях, як глобальний (загальнопланетарний), регіональний (африканський, азіатський та ін.). З точки зору ступеня напруженості міжнародних відносин можна говорити про їхні стани - стабільності, суперництва, ворожнечі, довіри, співробітництва, війни та ін.

Для сучасних міжнародних відносин характерні глобалізація, інтерналізація, поглиблення політичних і економічних зв'язків, підвищення значущості загальнолюдських цінностей. В той же час сучасні міжнародні відносини не вільні від локальних міждержавних і етнополітичних конфліктів; політики агресії і силового тиску; міжнародного тероризму. Проте, не дивлячись на те, що світ сьогодні складений і суперечливий, повний несправедливості, запеклості, військових зіткнень, в ньому неухильно пробиває собі дорогу ряд позитивних тенденцій. Серед них можна виділити чотири основних взаємозв'язаних процесів.

Деідеологізація міжнародних відносин - це їх звільнення від ідеологічних забобонів, які десятиріччя розділяли народи і держави на два ворогуючі табори.

Перехід від конфронтації до партнерства і співпраці. Народи і держави ще недавно розділені «залізною завісою», все більш усвідомлюють, що протиборство стає життєво небезпечним. Для мешканців планети набагато доцільно і вигідніше співробітничати: знаходити точки взаємних інтересів, приходити до згоди, торгувати, обмінюватися науковим і господарським досвідом, зразками своїх національних культур.

Демократизація і гуманізація світової політики. Ці позитивні процеси розвиваються по чотирьох напрямках:

Сучасні демократичні, правові держави прагнуть збільшити відвертість своїх меж, забезпечити людям свободу пересування і в той же час їх безпека і захищеність в будь-якій точці планети.

Все більш помітним стає значення етичних принципів в світовій політиці. Все частіше світова спільнота колективно засуджує і вживає сумісних заходів проти диктаторських режимів, тоталітаризму, націоналізму і неофашизму; проти бандитизму і терору, різного фанатизму і екстремізму, проти екологічної і військової загрози миру.

Розширення міжнародних відносин. Воно виявляється в поглибленні світової співпраці, збільшенні числа учасників міжнародних зв'язків.

2) Політична діяльність - сукупність політичних дій соціальних спільностей та соціальних верств (класів, націй, політичних партій...) спрямована на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед завоювання та утримання влади.

Розрізняють теоретичну й практичну політичну діяльність.

Для теоретичної основними формами є:

- пізнавальна;

- прогностична;
- ціннісно-орієнтована.

Практична політична діяльність — це вироблення й реалізація внутрішньої та зовнішньої політики держави, різні форми участі в політичному житті суспільства партій, громадсько-політичних об'єднань, рухів. Основні її форми:

- ухвалення політичного рішення;
- вибори;
- політична реформа;
- страйк;
- демонстрація;
- дипломатичні, міжурядові переговори;
- офіційний візит тощо.

Залежно від місця, яке суб'єкти політики посідають у суспільній та політичній ієрархії, виділяють два основних рівні політичної діяльності:

- *елітарний рівень* пов'язаний із регулюванням діяльності стосовно самих себе, суспільних груп, основних сфер суспільного життя;
- *рівень масової участі* здійснюється через різні форми і структури: право контролю народу за діяльністю владних структур, який формулює свої вимоги на індивідуальному та груповому рівнях.

3) Торуючи свій шлях у світ, Україна спирається на власні фундаментальні загальнонаціональні інтереси, а саме: стратегічні та геополітичні, пов'язані з національною безпекою України та захистом її політичної незалежності; економічні, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство; регіональні, субрегіональні, локальні.

Зовнішня політика України спрямовується на утвердження й розвиток України як незалежної демократичної держави, на збереження її територіальної цілісності та недоторканності кордонів, на включення національного господарства у світову економічну систему, на поширення в світі образу України як надійного і передбачуваного партнера.

Стосовно основних підвалин, на яких здійснюється зовнішня політика України, то ними є:

- відкритість зовнішньої політики, співробітництво з усіма заінтересованими партнерами;
- засудження війни як знаряддя національної політики, прагнення до вирішення будь-яких міжнародних спорів виключно мирними засобами;
- додержання принципів взаємоповаги, рівноправності, невтручання у внутрішні справи інших держав;
- відсутність територіальних претензій до сусідніх держав і невизнання територіальних претензій до себе;
- дотримання міжнародних стандартів прав людини, принципу неподільності міжнародного миру і міжнародної безпеки, визнання пріоритету

загальнолюдських цінностей, загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, засудження практики подвійних стандартів у міждержавних стосунках.

Головними напрямками зовнішньої політики України є:

- розвиток двосторонніх відносин, участь в європейському співробітництві;
- розбудова відносин у рамках СНД;
- участь у роботі ООН, інших міжнародних організацій.

Кожен з цих напрямів має комплекс пріоритетів, які зумовлюються національними інтересами України, турботою про збереження загального миру і рівноправного співробітництва.

Практична реалізація зовнішньої політики України забезпечується під керівництвом Президента України Кабінетом Міністрів України, Міністерством закордонних справ, іншими центральними органами державної виконавчої влади на основі Конституції України.

Одним з важливих пріоритетів зовнішньої політики України є європейський напрям.

Підводячи підсумки зовнішньої політики України з моменту проголошення її незалежності маємо зазначити, що за цей час попри всі негаразди та проблеми було досягнуто вагомих результатів. Головним з них, безумовно, є те, що Україна відбулася як незалежна держава, як загальновизнаний суб'єкт міжнародних відносин. У політичному сенсі наша держава користується авторитетом ініціативного, самодостатнього і конструктивного учасника міжнародного життя. Свідченням цього був, зокрема, вступ України до Ради Європи, активна участь у миротворчих операціях, утвердження України як одного з регіональних лідерів, її участь у Центральноєвропейській ініціативі, ОЧЕС, Раді держав Балтійського моря, обрання непостійним членом Ради Безпеки ООН, головування України в цьому поважному міжнародному органі тощо.

Отже, здобуття Україною незалежності корінним чином змінило умови її історичного розвитку. Розпочато демонтаж віджилих тоталітарних структур і напрацювання нової правової бази, перетворення планової економіки на багатокладну ринкову, зорієнтовану на консолідацію суспільства і національне відродження. Все це знайшло відображення в активізації суспільного життя, виникненні нових партій, у державотворчих процесах, головний із яких – прийняття нової Конституції України.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визачення поняттю «Політичні відносини».
2. Назвіть відмінності політичних відносин в країнах світу.
3. Охарактеризуйте політична діяльність, її види.
4. Визначте особливості політичної діяльності в Україні.

Лекція 14. Політичні комунікації в країнах світу.

1. Поняття про політичну комунікацію. Основні засоби політичної комунікації.

2. Основні принципи політичної комунікації. Провідні функції політичної комунікації.

3. Види засобів масової комунікації. Інформаційні конфлікти в країнах світу.

4. Політичне маніпулювання. Основні засоби політичного маніпулювання в країнах світу.

5. Політичні відносини та політична діяльність в Україні.

1) Політична комунікація — це процес, що охоплює політичну сферу життя людини, посередництвом якого відбувається спілкування між органами влади, політичними партіями, громадськими організаціями і рухами, посадовими особами, виборцями, населенням. Її обов'язковими складниками є комунікатор, повідомлення, канал, комунікант, реакція і зворотний зв'язок. Сам процес комунікації безперервний, проте його активізація спостерігається у виборчий період, коли застосовуються найрізноманітніші шляхи впливу на електорат з метою завоювання його прихильності.

Під засобами політичної комунікації традиційно розуміються певні організації й інститути, що функціонують в рамках соціальної та політичної систем, за допомогою яких здійснюється процес обміну інформацією.

У західній літературі виділяється три основних способи політичної комунікації:

- Комунікація через засоби масової інформації, що включає в себе друковані засоби (преса, книги, плакати і т. д.), електронні засоби (радіо, телебачення і т. д.);
- Комунікація через організації, коли політичні партії або групи тиску служать передавальною ланкою між правителями і керованими;
- Комунікація через неформальні канали.

2) Основні принципи політичної комунікації

- пріоритетність якостей і цінностей певної культури (ієрархія);
- рівні права усіх громадян на отримання інформації (демократія);
- наближеність до культури нації, етносу, конфесії, класу тощо (ідентичність);
- урахування морально-етичних норм (мораль).

Характер політичної комунікації в суспільстві, рівень її розвитку визначаються рівнем загальної та політичної культури суспільства, опосередковуються їх цінностями й нормами. Але політична комунікація як засіб існування й передавання політичної культури саме й визначає рівень політичної сфери суспільства.

Основні функції політичної комунікації:

- поширення ідейно-політичних цінностей, знань, політичної інформації;
- формування політичної свідомості;
- поширення норм політичної культури, здійснення політико-культурного обміну, розвиток політичної культури суб'єктів політики (індивідів, груп, політичних структур);

- інтеграція та регулювання політичних відносин;
- підготовка та сприяння громадськості до участі в політичній діяльності.

Отже, зазначимо, що політична комунікація має бути засобом координації суспільно-політичних інтересів на основі повного інформування, поваги до прав і свобод особистості, демократичної політичної культури та свободи мас-медіа від владних структур.

3) Засоби масової комунікації — це канали та засоби передачі інформаційних повідомлень на великі території та маси. На відміну від засобів масової інформації (ЗМІ), являють собою не джерело її поширення, а саме спосіб поширення її від комунікатора до реципієнта (у масовій комунікації реципієнт означає велику суспільну групу).

Засоби масової інформації — розповсюдження інформації, її трансляція реципієнтам без орієнтації на зворотній зв'язок. Одностороння комунікація.

Засоби масової комунікації — кодування, передача та декодування інформації, процес взаємодії між реципієнтом та комунікатором. Критерієм дієвості є не тільки те, наскільки інформація поширилась серед реципієнтів, а і те, як вони на неї відреагували. Двостороння комунікація.

Типи масової комунікації:

Масмедійні комунікації. Цей тип відноситься до загального суспільно-інформаційного середовища та означає індустрію, побудовану на масовій комунікації. Для поширення інформації, у масмедійній комунікації використовується преса, інтернет, радіо, телебачення. Для даного типу характерний розповідний, публіцистичний та інформативно-розважальний стилі передачі інформації без маніпулятивного підтексту. Тобто масмедійна комунікація має на меті збір інформації та подання її в чистому вигляді, або аналітику з висвітленням різних точок зору та конструктивною критикою.

Основна мета мас-медіа — доведення інформації суспільству тому основний критерій успішності масмедійної комунікації полягає в оцінці того, наскільки широко розповсюдилась певна інформація.

Пропагандистська комунікація. Пропаганда є найманіпулятивнішим типом масової комунікації, оскільки полягає в прямому впливу на громадську думку, її спрямування та коригування в потрібних векторах.

Найчастіше пропаганда використовується в політичних цілях. Проте даний вид комунікації також може бути:

- Соціальним (вплив на різні соціальні групи, мета – поширення певних поглядів серед окремих слоїв суспільства).
- Релігійним (спосіб активного залучення до релігійної громади нових людей).
- Комерційним (пов'язана з рекламною комунікацією – вплив на думку суспільства в комерційному середовищі).
- Ідеологічним (поширення систем поглядів та доктрин, пов'язана з політичною).

Основний засіб пропагандистської масової комунікації – масове переконання у вірності чи невірності певних думок та принципів у людській свідомості.

Агітаційна комунікація. Взаємопов'язана з пропагандою, проте відноситься до окремого типу та полягає в спрямуванні суспільства до конкретних дій.

Агітація спонукає людей до прямих дій, наприклад йти голосувати за окремого депутата чи приходити на протестний мітинг.

Рівні політичної комунікації. Розрізняють рівні політичної комунікації: *горизонтальний та вертикальний*. Горизонтальна політична комунікація – взаємодія між приблизно рівними інституційними компонентами чи соціальними акторами (наприклад, між групами еліт). А вертикальна політична комунікація передбачає відносини між різними ієрархічними рівнями макрополітичної структури (наприклад, між елітою та масами, між урядом, парламентом чи партіями, з одного боку, і пересічними громадянами, виборцями з іншого). При цьому зворотній зв'язок, який є необхідним при вертикальній комунікації – це форми голосування на виборах, референдумах; опитування громадської думки тощо.

Крім лінійної структури Г. Лассуела, для аналізу політичної комунікації можна використати структуру інформаційно-комунікаційних процесів, автором якої є Дж. Томсон. Вчений пропонує виділяти такі рівні: семантичний (використання знаково-мовних форм, за допомогою яких може відбутися чи не відбутися процес комунікації при взаємному обміні інформацією), технічний (використання технічних засобів) та інфлуентальний (ступінь впливу інформації на свідомість людини).

4) Політичне маніпулювання — поняття, що охоплює усі засоби, що виробляють у людини стійкі соціально-політичні уявлення і спонукаючи її до тієї або іншої політичної діяльності (в основному — до підтримки одних фігур і неприйняття інших). Політологі-макіавеллісти (потрібно помітити, що на висновках Ніколо Макіавеллі базуються багато принципів управління як авторитарних, так і демократичних сучасних держав) вважають, що політика і є мистецтвом маніпулювання людьми.

Політичне маніпулювання — це приховане управління політичною свідомістю і поведінкою людей з метою змусити їх діяти або не діяти в інтересах маніпуляторів, нав'язування волі маніпулятора що маніпулює у формі прихованої дії.

Необхідно окремо наголосити на тому, що основні засоби маніпуляції суспільною свідомістю є: мовні (використання певних штампів, термінів, ідеологічних та політичних кліше); немовні (блокування чи затримання «невигідної» інформації, викладання інформації у сприятливому для себе контексті); активні (насадження стереотипів і цінностей); пасивні (фрагментарність інформації).

5) Проблеми політичного маніпулювання в Україні.

У політичному дискурсі будь-якої країни значне місце займають маніпуляції. Їх постійно відтворюють самі політики, журналісти, експерти. Об'єктом, на який спрямовані маніпуляції, найчастіше є виборці, поведінку і політичні установки котрих програмується за допомогою спеціальних технік. При цьому маніпуляція – це завжди прихований вплив, адже як тільки вона викривається, то призводить до діаметрально протилежного ефекту.

Маніпуляція – це не брехня, але специфічна подача правди. Власне, специфіка полягає в тому, що правда подається не комплексно, а частково і однобоко, із замовчуванням всіх «незручних» фактів. З «фейками», ймовірно, боротися простіше – їх хоча б принципово можна спростувати. А ось маніпуляції генерують у об'єкта заангажовані висновки на основі правдивої інформації. З безлічі інтерпретацій фактажу маніпулятор підводить свою мішень тільки до однієї, вигідною йому самому.

«Персоналізація ідей». Одним із найпопулярніших маніпуляційних механізмів є підміна предмета обговорення – відхід від суті ідей до їх носіїв. Найчастіше подібна техніка передбачає «апеляцію до авторитету» або навпаки – «дискредитацію контравторитетом».

«Історичні паралелі». Ще досократична грецька філософія прийшла до тавтологічного, на перший погляд, твердження: «річ є те, що вона є, і не є те, що вона не є». Саме цей принцип відкидається політиками, що ставлять знак рівності між образами з минулого (персоналіями, подіями, поняттями) і сьогодення.

«Гіперболізація». Юлія Тимошенко, зрозуміло, теж вдається до маніпулювання, як і інші українські політики. Один із традиційних прийомів – перебільшення. За основу береться одиничний правдивий факт, який подається в якості такого собі системного тренда.

Самі маніпуляції відрізняються за своїм рівнем, від чого залежить їх ефективність і охоплення. Проблема суворої наукової типологізації технік (в тому числі, і по їх «рівню») залишається актуальною для подальших досліджень, однак навіть у першому наближенні ми оцінюємо маніпуляції як незграбні або навпаки, тонкі, в яких складніше виявити підступ. Було б наївно припускати, що українська політика може позбутися маніпуляцій, але в той же час їх «еволюція» буде паралельним процесом із вихованням свідомого електорату і поліпшенням якості політичних еліт.

Першочерговим в цьому алгоритмі виступає саме робота з виборцем, якому для початку слід пояснити, як їм маніпулюють і яка особисто його втрачена вигода від цього процесу. Під «нового виборця» доведеться підлаштовуватися конкуруючим політикам, підвищуючи рівень дискурсу і відповідних маніпуляцій. Основне навантаження в цьому питанні лягає на громадянське суспільство, адже як показала практика, діючі еліти в змінах не зацікавлені.

Питання для самоконтролю

1. Політична комунікація, її основні засоби та принципи.
2. Провідні функції політичної комунікації.
3. Види засобів масової комунікації.

Лекція 15. Сучасні політичні практики

1. Поняття політичних технологій
2. Політичний маркетинг: поняття, функції і види
3. Поняття політичного менеджменту
4. Сутність політичного прогнозування

У світовому арсеналі політичних дій нагромаджено чималий досвід використання як позитивних, так і негативних засобів досягнення стратегічних цілей і реалізації завдань політики. Для підвищення ефективності політичної діяльності використовують спеціально розроблені й апробовані на практиці політичні технології.

Політична технологія — це система засобів, технік послідовного досягнення бажаного результату в тій чи іншій сфері політичної діяльності.

Відомий український політолог Д. Видрін використовує також поняття антитехнологій, звертаючись до яких суб'єкти роблять ставку на досягнення часткового або найближчого результату, тобто використовують тактичні засоби без огляду на політичну стратегію. Особливістю антитехнологій є також те, що вони виходять із парадигми незалежності політики від моралі та ґрунтуються на невдоволенні тих чи інших груп населення. Як приклад цілого "пакета" змістовних, текстуальних та інших антитехнологій, політолог називає популізм.

Характер і особливості політичних технологій зумовлені особливостями суспільства, сутністю політичного процесу як сукупності діяльності суб'єктів політики.

Є декілька типологій політичних технологій, які поділяють, залежно від політичної системи і політичного режиму, на демократичні та недемократичні, базові та другорядні.

Базові політичні технології стосуються погляду, дії великих груп або й усього населення країни. Це — опитування громадської думки, референдуми, вибори.

Другорядні політичні технології — це технології розробки і прийняття політичних рішень, проведення певних політичних акцій (збори, мітинги, пікетування тощо).

Політичні технології поділяють також на загальні (стосуються максимально великої кількості громадян, суб'єктів політичного процесу) та індивідуальні (властиві окремим суб'єктам політики).

Політична діяльність на рівні владних структур виконує три основні функції: аналітичну (діагностичну), директивну (прийняття і впровадження рішень) та мобілізуючу.

Відповідно можна класифікувати політичні технології на:

- аналітичні (технології збирання й аналізу політичної інформації);
- директивні (технології прийняття політичного рішення);
- мобілізуючі (технології форсування підтримки політичного рішення значними масами населення).

Загальне поняття "політична інформація" містить декілька складових. Це не лише знання про політичні симпатії й антипатії соціальних, національних та інших груп, про потреби й інтереси населення, а й сукупність даних про тенденції розвитку їхніх взаємин, а отже — про можливість зміцнення між ними союзів або виникнення напруження в майбутньому.

Важливим аспектом аналітичних технологій є вміння визначати специфічні характеристики кожної конкретної ситуації й запобігати механічному застосуванню стратегій, які могли б мати успіх не за цих, а за інших обставин. Політична дія завжди конкретна, розвивається у специфічному контексті, який необхідно правильно розуміти, щоб досягти успіху.

Окремо виділимо складові аналітичних виборчих технологій:

— аналіз громадської думки для складання достовірної картини настанов і думок людей на момент проведення опитування; виявлення вірогідних виборців стосовно певних кандидатів, політичних партій, засобів масової інформації під час виборчої кампанії;

— аналіз результатів минулих виборчих кампаній, що має на меті відстежити динаміку змін у регіоні;

— вивчення демографічного і соціального складів електорату;

— проведення інтерв'ю серед репрезентативних груп, що дає змогу з'ясувати суб'єктивні настанови виборців;

— моніторинг громадської думки: одномоментні опитування, що їх здійснюють протягом декількох днів.

З директивних технологій, що їх використовують при формулюванні передвиборчих програм, найважливішу роль, на думку Д. Видріна, відіграють "технології змісту":

— акумулятивна технологія, що передбачає формулювання таких положень у програмі, які б кваліфіковано акумулювали інтереси різних соціальних і національних груп;

— інноваційні технології, що передбачають обов'язкове формулювання нових ідей, ще не засвоєних масами, що забезпечують оригінальність і ефективність програми;

— технології, що конкретизують, спрощують і роблять зрозумілим зміст політичних програм.

Окрім цих технологій, виділяють ще директивні технології способу прийняття рішення.

Основною ланкою і водночас результатом політичної дії зокрема і політичного процесу загалом є політичне рішення. Як момент політичного процесу і як продукт певних політичних суб'єктів, політичне рішення виступає у двох іпостасях. Для тих, хто його приймає, рішення є усвідомленим вибором напряму і способу дії, а для тих, кому воно адресоване, — директивною вказівкою, яку необхідно виконувати.

Оскільки основною функцією політичної системи є регулювання усієї суспільної системи, управління нею, політичні рішення є різновидом управлінських рішень у широкому розумінні цього терміну. Їх основна особливість, порівняно з адміністративними рішеннями, полягає у необхідності виявити, врахувати, гармонізувати суспільні інтереси.

Маркетинг (англ. market — ринок, збут) у політичній сфері — діяльність, спрямована на створення, підтримання чи зміну поведінки людей щодо певних політичних ідей, явищ, подій, організацій, лідерів. Маркетингові технології дають змогу виявити орієнтації громадянської думки, конкретні прагнення, уявлення людей, рівень конкурентоспроможності політичних груп. Вдале застосування прийомів маркетингу в політиці є передумовою досягнення популярності, перемоги на виборах, утримання міцних позицій на вершині політичного олімпу.

Поняття "маркетинг" запроваджене представниками Гарвардської економічної школи США, які, вивчаючи процеси стихійності та непередбачуваності капіталістичного ринку, дійшли висновку, що саме ці його характеристики спричиняють економічні та політичні кризи в суспільстві. Не виходячи за межі основних постулатів ринкової економіки, вони розробили основи механізму управління та планового регулювання, що дістав назву "маркетинг".

Політична діяльність за будь-яких суспільно-політичних систем і типів державного устрою також спрямована на завоювання та утримання контролю над ринком, але ринком специфічним — ринком влади, а через нього — над політичною та іншими сферами суспільства. За тоталітарних і диктаторських режимів боротьба точиться переважно силовими методами, аж до фізичного знищення опонентів. У демократичному суспільстві за наявності відповідних механізмів і процедур формування представницької, виконавчої

та судової гілок влади в державі, а також політичної культури та ментальності політичну діяльність теж можна розглядати як змагання за контроль над ринком влади. Зрозуміло, це змагання має відбуватися за правилами, зафіксованими в нормах законодавства, традиціях політичної поведінки виборців і претендентів на політичну владу.

Політичний маркетинг — сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику певних настанов суспільної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади.

На основі специфічних особливостей політичної діяльності називають такі функції політичного маркетингу:

- формування інформаційного банку, що охоплює дані статистики, різноманітної урядової та неурядової звітності, результати досліджень економіки, політики, психології, демографії тощо;

- вироблення методів аналізу та обробки даних інформаційного банку, виокремлення ключових показників, що найповніше характеризують об'єкти та суб'єкти політики;

- оцінювання й аналіз умов політичного ринку, маркетингового середовища (мікро й макро). Мікросередовище — сукупність сил, які діють під безпосереднім контролем або керовані даною партією, соціальною групою, лідером тощо. Макросередовище — глобальні чинники: економічні, соціальні, політичні, психологічні, демографічні та ін;

- аналіз ринкових можливостей певних партій, суспільних інституцій, ідей, особистостей;

- вироблення оцінних і прогностичних моделей політичного попиту, життєвого циклу об'єктів і суб'єктів політики (партій, програм, ідей, лідерів), а також політичної поведінки суб'єктів політики.

- аналіз ефективності політичного маркетингу, коригування форм і методів політичної діяльності та ін.

Грунтуючись на базових характеристиках ринку влади (демократичного чи тоталітарного), виокремлюють відповідно політичний маркетинг демократичного і тоталітарного суспільств.

Типологія політичних об'єктів і суб'єктів дає змогу виокремити політичний маркетинг політичних, державних та інших інституцій, окремих організацій, політичних лідерів, а також ідей, програм, концепцій, доктрин тощо. Невід'ємними складовими політичного маркетингу є дослідження політичного ринку (через вивчення громадської думки), виборча інженерія і політичне рекламування як важливі інструменти політичної боротьби за будь-яких суспільних умов і політичних режимів.

Однією з найважливіших складових політичного маркетингу є вивчення особливостей функціонування ринку влади в певному суспільстві. Дослідження його передбачає вивчення та аналіз:

- політичної культури суспільства;

- рівня розвитку партійно-політичних структур;

- банку політичних лідерів (політичної та правлячої еліти);

- настанов суспільної свідомості.

Якщо перші три чинники досліджують традиційними методами політичного аналізу, то стереотипи суспільної свідомості — шляхом вивчення громадської думки. Вивчають її через опосередковані засоби масової інформації (документи органів влади, суспільно-політичних організацій), прямі (особисті контакти працівників органів управління з населенням на зборах, мітингах, страйках, прийом громадян, листування) й спеціалізовані канали надходження інформації.

Спеціалізовані канали висловлювання громадської думки є найнадійнішими, оскільки з допомогою соціологічних і соціопсихологічних методів дають змогу отримувати репрезентативну (адекватну) інформацію з широкого кола питань. Вони домінують у політичному маркетингу.

Політичний менеджмент — це наука й мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації цих рекомендацій в політичній практиці. Зрештою, **політичний менеджмент** — це система управління політичною сферою суспільства на засадах використання форм, методів і технологій політичного маркетингу і правового менеджменту.

Загалом політичний менеджмент полягає у безпосередньому розгляді, ухваленні й утіленні в життя політичних рішень. Здійснює цю діяльність спеціалізована група людей — політична (владна) еліта.

Сучасна політологія виокремлює такі види політичного менеджменту:

- 1) менеджмент виборчої кампанії і
- 2) менеджмент владної команди.

Менеджмент виборчої кампанії. Процес організації і проведення виборчої кампанії політичного лідера (президента держави чи депутата законодавчого органу) надзвичайно складний. Він потребує не тільки значних матеріальних і фінансових ресурсів, відповідного політичного й інтелектуального потенціалу кандидата, а й добре організованої команди професіоналів, що досконало володіють усіма технологіями політичного менеджменту.

Менеджмент владної команди. Ефективність соціального управління залежить від багатьох чинників. Одним із найвагоміших у цьому контексті є легітимність влади.

Політичний менеджмент дозволяє керуючому суб'єкту вирішувати наступні завдання:

- зміцнення авторитету державного або політичного діяча.
- створення привабливого образу державної установи, політичної партії, громадської організації або групи тиску.
- розширення числа прихильників тієї чи іншої політичної програми, управлінського проекту.
- формування електоральних уподобань населення.
- організація політичних союзів, блоків.
- вплив на політичних опонентів, а також на супротивників у політичних конфліктах.
- здійснення впливу на осіб, що приймають державні рішення.
- мобілізація мас для політичної підтримки.

Сутність політичного менеджменту полягає в безпосередньому розгляді, прийманні і втіленні в практику політичних рішень. Займається цим спеціалізована група людей

(політична і правляча еліти і т. ін.), яка хоче домогтися необхідної поведінки членів суспільства за допомогою правових норм, засобів заохочення, умовлянь і маніпуляцій.

Прогноз загалом — це імовірнісне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани, шляхи, тенденції розвитку певного явища у майбутньому та (або) про певні альтернативні шляхи і терміни їх здійснення.

Не слід плутати прогноз (зокрема політичний) з передбаченням. Останнє має характер певної абсолютизованої достовірності.

Прогнозування взагалі, це: а) форма випереджувального відображення будь-чого у науковому пізнанні; б) процес визначення перспектив розвитку певного явища, події, що ґрунтується на знанні закономірностей розвитку й інформації про минулий і сучасний стан цього явища чи події.

Прогноз передбачає певне моделювання явищ, подій, процесів, створення їх уявних образів.

Об'єктами прогнозування, як правило, є процеси, явища, події, на які спрямована пізнавальна і практична діяльність людини. Тому залежно від природи об'єктів розрізняють об'єкти прогнозування соціальні, економічні, науково-технічні та політичні.

Основними способами розроблення прогнозів є:

- анкетування (інтерв'ю, опитування);
- екстраполювання та інтерполювання (побудова динамічних рядів розвитку показників прогнозованого явища);
- моделювання (побудова пошукових і нормативних моделей з урахуванням імовірної або бажаної зміни прогнозованого явища на певний, передбачуваний період тощо).

Часто в процесі прогнозування використовуються кілька або й усі вказані способи розроблення прогнозів.

Політичний прогноз — процес розроблення науково обґрунтованого міркування про можливий варіант розвитку політичних подій у майбутньому, про альтернативні шляхи та строки їх здійснення, а також про рекомендації з практичної діяльності в умовах певної теоретичної дійсності.

Об'єктом політичного прогнозування можуть бути: політичні системи, політичні партії, влада, політичні групи, окремі особи, тобто усі суб'єкти політики, політичного процесу.

Політичне прогнозування, передбачення безпосередньо пов'язане з політичною вірогідністю, оскільки будь-яка політична дія, явище за певних умов і обставин цілком можливі.

Найпоширенішими в політиці є логічна, статистична і суб'єктивна вірогідність.

Політична вірогідність — виникнення певного твердження, точки зору, отриманих в результаті логічних дій.

Статистична вірогідність існує тоді, коли враховується відповідна частота (періодичність) повторювання явищ, подій тощо. Наприклад, політичні страйки, які за відповідних умов відбувалися впродовж певного останнього часу.

Суб'єктивна вірогідність — оцінка індивідом (спостерігаючою, діючою особою) можливості виникнення певної події на основі повторного досвіду.

Ідеальних прогнозів об'єктивно не існує, хоча завжди ті, хто складає прогноз, намагаються будь-що уявити його собі як найточніший і найвірогідніший, тобто ідеальний.

Головна мета політичних прогнозів: позбавитися небажаного, неочікуваного, незадовільного (для конкретного суб'єкта політики) розвитку політичних подій; призвичаїтися до незворотного, того, що може відбутися майже неминуче; прискорити вірогідний розвиток певного політичного явища, процесу у бажаному напрямі.

Політичні прогнози здійснюються з метою: визначення основних тенденцій у розвитку міжнародних відносин; передбачення розвитку політичних конфліктів, підсумків виборчих кампаній; визначення популярності політичних партій, громадських організацій, об'єднань, окремих лідерів, державних, громадських діячів, можливих наслідків певного політичного рішення тощо.

Основні функції політичного прогнозу:

- нормативна. Під час прогнозування максимально дотримуються певних показників, норм, намагаються реалізувати прогностичну модель;
- орієнтувальна. Йдеться про визначення суб'єктом управління найбільш реальних, оптимальних напрямів діяльності та про вибірковий підхід до інформації;
- попереджувальна. У цьому разі йдеться про попередження органу управління, суб'єкта політики стосовно можливих та реальних відхилень від існуючої прогностичної моделі.

Відповідно до мети розроблення прогнозу (проблемно-цільовий критерій) існують два основних типи прогнозів:

- пошуковий прогноз — визначення можливих станів будь-якого явища у майбутньому. Це своєрідна ретроспекція, проектування сучасного явища в майбутнє;
- нормативний прогноз — пошук шляхів, можливостей, засобів з метою досягнення бажаного, жаданого, очікуваного стану відповідних явищ. При цьому заздалегідь задаються як основа певні норми, стимули, ідеали тощо.

Крім того, прогнози поділяють на:

- оперативні (поточні) (до 1 місяця);
- короткострокові (до 1 року);
- середньострокові (від 1 до 5 років);
- довгострокові (від 5 до 15 років);
- стратегічні (надстрокові) — до 30 років.

Розрізняють також такі типи політичного прогнозування:

- внутрішньополітичне. Як правило, це прогнозування конкретних політичних подій, діяльності політичних інститутів суспільства, політичних процесів, що мають місце в ньому;
- зовнішньополітичне. Це прогнозування у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики загалом. При цьому найперше оцінюють і прогнозують загальну обстановку у світі, регіоні, країні, відносини між країнами, урядами тощо.

Політичні прогнози можуть бути двох типів:

- пошукові. Це виявлення та уточнення тих перспективних проблем, які можна спробувати вирішити саме політичним шляхом, методом політичного управління.

Складається прогноз (припущення) — що станеться у суспільстві, політиці за умови збереження реально існуючих суспільно-політичного стану, ситуації;

- нормативні. У цьому разі увага зосереджується на шляхах, засобах, можливостях зміни стану справ.

Основні принципи політичного прогнозування:

- системність. У цьому разі політика, політичний процес розглядаються комплексно, в їх цілісності, єдності, як певна сукупність самостійних напрямів (складових) прогнозування;
- узгодженість. Самостійні напрями (складові), етапи політичного прогнозу мають бути взаємоузгодженими, взаємопов'язаними, що забезпечує найбільшу вірогідність прогнозу;
- безперервність. У міру виникнення, надходження нових даних, інформації в часі політичний прогноз має безперервно коригуватися, уточнюватися, поглиблюватися;
- верифікаційність. Існує потреба і необхідність постійного визначення вірогідності розробленого політичного прогнозу, на що і спрямований цей принцип;
- альтернативність. Політичне життя може і розвивається за багатьма траєкторіями, напрямками, моделями, оскільки взаємовідносини між суб'єктами політики є також надто мінливими, специфічними. Тобто маємо враховувати (припускати) усі можливі шляхи та особливості розвитку політичних відносин, а на цій основі передбачати альтернативні моделі політичних рішень і дій;
- рентабельність. Якою мірою здійснення політичних проектів, дій, рішень може бути максимально реалізованим і результативним.

Існує понад 150 різноманітних методів політичного прогнозування, серед яких найбільш поширеними є:

- верифікації (перевірки достовірності даних);
- іконічного (образного) моделювання;
- аналізу публікацій;
- експертних оцінок;
- генерації ідей;
- побудови сценаріїв;
- інтерв'ю.

Отже, інструментарій політичного прогнозування здебільшого складається з різних методів анкетування, якісних та кількісних методів оцінки різноманітних даних опитування громадської думки, спеціальних систем розвитку подій тощо.

Логічним наслідком політичного прогнозу є політичне передбачення.

Загалом передбачення — це можливість передбачити розвиток наслідки подій, процесів, явищ. Воно пов'язане з причинно-наслідковим процесом і зв'язками.

Передбачення може базуватися на релігійній вірі, астрології, життєвому досвіді та на наукових даних. Політичне передбачення здебільшого базується на наукових даних і результатах та на глибокому аналізі суспільної практики, політичних процесів.

Місце зовнішньополітичного аналізу, прогнозування та планування у практичній діяльності

Зовнішня політика являє собою діяльність держави на міжнародній арені, яка регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності: державами, зарубіжними партіями та іншими громадськими організаціями, всесвітніми та регіональними міжнародними організаціями.

Зовнішня політика спирається на економічний, демографічний, військовий, науково-технічний, культурний потенціали держави. Сполучення останніх визначає можливості зовнішньополітичної діяльності держави, ієрархію пріоритетів у постановці та реалізації зовнішньополітичних цілей.

Зовнішня політика відбиває та відображає у постановці своїх цілей, у виборі засобів та методів внутрішньополітичну ситуацію в державі. Вона спирається на ресурси, наявні у держави, на її кадровий потенціал.

Основним методом аналізу зовнішньої політики сьогодні є розгляд її з точки зору прийняття рішень. Зовнішня політика складається з рішень, що приймаються індивідами-політиками. Рішення, які визначають зовнішню політику, мають внутрішні, суспільні джерела. Сам процес прийняття рішення може бути важливим та незалежним джерелом рішень.

Формування зовнішньої політики є складним процесом. Ключовий його елемент полягає у виробленні та прийнятті зовнішньополітичних рішень, характер яких залежить від багатьох факторів. Це і географічне положення держави, і наявність військової, а також економічної могутності, культурних, історичних традицій, це і тип політичної системи, і соціальна структура суспільств, індивідуальні особливості політичних лідерів.

Прийняття зовнішньополітичного рішення може критично вплинути не лише на саму державу, але й на долі усього людства. Тому адекватний аналіз та прогнозування у зовнішній політиці є важливим.

Питання для самоконтролю

1. Політичні технології.
2. Політичний маркетинг, та функції.
3. Політичного менеджмент.
4. Сутність політичного прогнозування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. Київ: МАУП, 2001. 384 с.
2. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина. Київ: МАУП, 2004. 424 с.
3. Головатий М. Ф. Соціологія політики: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 504 с.
4. Гольцов А. Г. Політична географія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 256 с.
5. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посіб. / В. О. Ріяка, В. С. Семенов, М. В. Цвік та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 544 с.
6. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. / В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, В. М. Субботін, С. М. Пашков. Київ: Знання, 2007. 467 с.
7. Лісничий В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. Харків: Торнадо, 2001. 352 с.

8. Політологія: підручник/за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ: Академія, 2006. 568 с.
9. Трохимчук С.В., Федунь О.В. Політична географія світу: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 422 с.
10. Троян С.С. Порівняльні політичні системи сучасності: навч. посіб. Київ: НМЦВО, 2003. 266 с.

Додаткова література

11. Антонюк О. В. Основи етнополітики: навч. посіб. Київ: МАУП, 2005. 432 с.
12. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Академія, 2005. 704 с.
13. Блій де Г., Муллер П., Шаблій О. Географія: світи, регіони, концепти: пер. з англ. Київ: Либідь, 2004. 740 с.
14. Бостан С. К., Тимченко С. М. Державне право зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2005. 504 с.
15. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 240 с.
16. Гаєвський Б. А. Сучасна українська політологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 1999. 268 с.
17. Головатий М. Ф. Політична психологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2001. 136 с.
18. Дахно І. І. Історія країн світу: довідник. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 816 с.
19. Дорошко М. С. Країнознавство. Країни СНД: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 286 с.
20. Етнополітична карта світу ХХІ ст.: Методичний та предметний коментарі / П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак. Тернопіль: Мандрівець, 2000. 240 с.
21. Ігнат'єв П. М. Країнознавство. Країни Азії: навч. посіб. Чернівці: Книги-ХХІ, 2006. 424 с.
22. Малий етно-політологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. Київ: МАУП, 2005. 288 с.
23. Парламенти світу / Н. Демчук, Л. Кудіна (ред.-упоряд.). Київ: Молодіжна Альтернатива, 2004. 64 с.
24. Парламентський вимір європ. інтеграції: збірка матеріалів. Київ: Нора-прінт, 2005. 104 с.
25. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. Київ: НІСД, 2003. 432 с.
26. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / за ред. А. І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2007. 396 с.
27. Політична система України: особливості становлення, тенденції розвитку: навч. посіб. / І. Ф. Курас, Ф. М. Рудич, Р. В. Балабанов та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2002. 328 с.
28. Політологія. Загальний курс: навч. посібн. / за ред. В. О. Храмова. Київ: ППК ДСЗУ, 2007. 482 с.
29. Проблеми та перспективи української реформації / за заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. Київ: МАУП, 2001. 248 с.
30. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України / за ред. С. Максименка. Київ: Логос, 2000. 72 с.
31. Рудич Ф.М. Політологія: курс лекцій. Київ: Ін-т держави і права ім. В.Корецького, 2000. 200 с.
32. Ткач О. І. Модернізація політичних систем країн Латинської Америки (політологічний аналіз). Київ: Ніка-Центр, 2006. 312 с.
33. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / за ред. Ф. М. Рудича. Київ: МАУП, 2002. 488 с.
34. Шляхтун П. П. Парламентаризм: словник-довідник. Київ: Парлам. вид-во, 2003. 151 с.
35. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. Київ: Либідь, 2002. 576 с.

Бібліотеки України

1. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
2. Національна парламентська бібліотека України. – URL: <http://www.nplu.kiev.ua/>
3. Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького. – URL: <http://www.odnb.odessa.ua/>

